

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KADINLARIN MEKAN ALGISI VE MEKANI
KULLANMA BİÇİMLERİ**

GÖKBEN DEMİRBAŞ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MAHMUT GÜLER

EDİRNE, 2012

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÖKBEN DEMİRBAŞ tarafından hazırlanan **KADINLARIN MEKAN ALGISI VE MEKANI KULLANMA BİÇİMLERİ** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca **01.11.2012 Perşembe** günü saat **12.00**'da yapılmış olup, tezin * .....*kabul edilmesine*..... ~~OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Mahmut GÜLER (Danışman)	<i>kabul edilmesine</i>	
Yrd. Doç. Dr. Selda ÇAĞLAR	<i>kabul edilmesine</i>	
Yrd. Doç. Dr. Seyhan BİLİR GÜLER	<i>kabul edilmesine</i>	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında “Kabul Edilmesine/Reddine” seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	448888
Yazar Adı / Soyadı	Gökben DEMİRBAŞ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 51166806104
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	gokbende@yahoo.com.tr
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Kadınların Mekan Algısı ve Mekanı Kullanma Biçimleri
Tezin Tercümesi	Women's Space Perception and Their Using Patterns of Urban Space
Konu Başlıkları	Sosyoloji Şehircilik ve Bölge Planlama Kamu Yönetimi
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2012
Sayfa	124
Tez Danışmanları	Doç. Dr. Mahmut GÜLER
Dizin Terimleri	Aile içi roller= Familial roles Kadın iş gücü= Women labour force Mahalleler= Districts Günlük yaşam= Daily life
Önerilen Dizin Terimleri	Toplumsal Cinsiyet= Gender
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelenmesini istiyorum [1 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının 19.11.2013 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

19.11.2012

imza:.....

Tez Adı: Kadınların Mekan Algısı ve Mekanı Kullanma Biçimleri

Hazırlayan: Gökben DEMİRBAŞ

ÖZET

Bu çalışma gecekondu mahallesinde yaşayan kadınların ataerkil ilişkiler ağı içinde, mekana dair algıları ve mekanı kullanma biçimlerinin sosyalist feminist perspektifle incelenmesi çabasıdır. Bu bağlamda, çalışma toplumun yakın yaşam çevresini oluşturan mahallede sosyal, kamusal, fiziksel, ekonomik mekanların, kadınlar tarafından ne sıklıkla, hangi şekillerde kullanıldığını, kadın emeğinin bu mekanlarda nasıl örgütlendiğini, kadınların bu mekanlara dair algılarını oluşturan etmenleri keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye’de kentlerin yoksul yerleşim alanları olan gecekondu mahalleleri kadınların ekonomik sınırlılıklar, toplumsal sınırlar ve ataerkil kontrol nedeniyle gündelik hayat pratiklerinde kullandıkları neredeyse en geniş mekansal ölçektir. Feminist perspektif, kadınların mekanı algılama, kullanım ve dönüştürmelerinde belirli roller (eş, anne) aktörler (çocuk, koca, vb.) üzerinden yürüttükleri “başetme stratejileri” yoluyla hayatlarında yarattıkları değişimleri görmeyi sağlamaktadır. Kadının “öznellik kapasitesi”nin (aktör olma ve sınırlılıklar) açığa çıkarılması, ataerkil ilişkilerin içselleştirilmesi ile değişmez olarak algılanan yapıların çok katmanlı ve karmaşık yapısını görünür kılmakta ve kadınların yaşamlarında aktör olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kentsel mekanın parçası olan mahalle, kadınlar için, hem tahakküm hem de mücadele alanıdır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Aile, Kadın Emeği, Gündelik Hayat Toplumsal Cinsiyet Roller

Thesis Name: Women's Space Perception and Their Using Patterns of Space

Prepared By: Gökben DEMİRBAŞ

ABSTRACT

This study aims to analyze women's perception and using patterns of *gecekondu* neighborhood space from a socialist feminist perspective focusing on patriarchal relations. According to this aim, this study will expose how often and in which ways women use social, public, physical, economic spaces of neighborhood, how woman labor is organized in these spaces and what are the constituent features of women's perception about neighborhood space.

Gecekondu neighborhood is the largest spatial scale in women's daily life because of economic scarcities, social rules and patriarchal control. In general feminist perspective provides to see how women change their life with their "coping strategies" using some means such as roles (wife, mother) and actors (child, husband etc). Reveal of woman's "capacity of subjectivity" (both being actor and limits) causes to show multi-faced and multi-layered structure of patriarchal society and way of struggle. In this context, neighborhood as a part of city is both a domination and struggle area for women.

Keywords: Neighborhood, Family, Woman Labor, Everyday Life, Gender Roles

ÖNSÖZ

Bu çalışma lisans eğitimim esnasında ilgilenmeye başladığım feminizm ideolojisinin, yüksek lisans aşamasında, kent ve mekan çalışmaları içerisinde nasıl ele alındığına dair merakım sonucu oluşmuştur. Kentsel mekanı sosyolojik açıdan gözlemlemeye çalışırken, aslında en yakınım, mahalleme bakmam gerektiğini ve bu mahalleyi içinde yaşayan kadınların gözünden değerlendirmem gerektiğini düşündüm. Şüphesiz bu süreçte daha önce yapılmış feminist araştırmalar ve feminist araştırma yöntemleri üzerine yaptığım okumalar ufkumu açtı.

Bu tez çalışması süresince, bir dönem boyunca kendisinden aldığım ders ile mekan ve cinsiyet ilişkisini kurmamda bana yol gösteren ve sonrasında tezimin ilk taslak metnini okuyup eksiklikleri konusunda beni yönlendiren Doç.Dr. Ayten Alkan'a, tez danışmanım Doç.Dr. Mahmut Güler ve tez jüri üyelerim Yrd.Doç.Dr. Seyhan Bilir Güler ve Yrd. Doç. Dr. Selda Çağlar'a, 6 ay boyunca her hafta benimle tezim hakkında görüşerek, sorduğu sorular ile beni yönlendiren sevgili Assoc. Prof. Chiara Sebastiani'ye ve bana inanan, akademik çalışma alanında beni motive eden Doç.Dr. Semra Cerit Mazlum'a teşekkür ederim. Dağıldığım anlarda düşüncelerimi toparlamama yardımcı olan, beni sonuna kadar dinleyen, anlayan ve yönlendiren, bu süreçte bana hocalık etmiş olan sevgili arkadaşım Dr. Çiğdem Aksu Çam'a minnettarım.

Her şeyden önemlisi bu konuyu çalışmamı sağlayan içinde yetiştiğim mahallem ve ailemdir. Bu süreçte en önemli dertlerimden biri annem ve mahallede yaşayan diğer kadınları anlamaya çalışmaktı. Yaşadığı hayatla ve evde anlattıklarıyla ufkumu açan Annem'e ve bu araştırmayı birlikte yarattığımız **tüm kadınlara** teşekkür ederim. Tezdeki tüm eksiklik ve hatalar ise bana aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: SOSYALİST FEMİNİST MEKAN ANALİZİNE	
YÖNELİK KURAMSAL ÇERÇEVE	4
1. Tarihsel ve Kuramsal Açından Feminizm	4
1.1. 18. Yüzyıldan Günümüze Feminist Kuramların Gelişimi.....	6
1.2. Dünyada Kadın Hareketi Tarihi.....	10
1.3. Türkiye’de Kadın Hareketi Tarihi	15
2. Ataerkil Sistemin Tarihsel Maddeci Analizi	21
2.1. Marksizmin Temel Kavramları ve Marksist Çözümlemede Kadının	
Konumu	21
2.2. Marksist Feminizmde Kadın Emeginin Sermayeye İlişkisi	23
2.3. Sosyalist Feminizmde Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi.....	24
3. Kentsel Mekan Tartışmaları ve Kadının Mekansal Algı ve Kullanımını	
Belirleyen Faktörler	25
3.1. Yirminci Yüzyılda Kentsel Mekan Tartışmaları ve Chicago Okulu	26
3.2. Marksist Kent Çalışmaları: Kentin Sermaye ve Sınıf Mücadelesi ile	
İlişkisi.....	28
3.3. Marksist Kent Çalışmalarının Feminist Eleştirisi.....	31
3.4. Sosyalist Feminist Mekan Çalışmaları	33
3.4.1. Kamusal- Özel Alanın Tanımlanması ve Çalışma-Oturma Alanı Ayrımı	
35	
3.4.1.1. Cinsiyet Gruplarının Ortak ve Farklı Kamusalıkları.....	37
3.4.1.2. Özel Alan, Hane İçi ve Hane Dışı Ayrımı	40
3.4.2. Ailenin Kadın Emeginin Sömürülmesindeki Yeri	42
3.4.2.1. Aile ve Akralalık Kavramlarının Tanımlanması.....	42
3.4.2.2. Kadının Aile-içi ve Toplumsal İlişkilerinin Düzenlenmesinde	
Evliliğin Rolü.....	44

3.4.2.3. Kadın Emeginin Ücretli ve Ücretsiz Örgütlenmesinde Ailenin Önemi	46
---	----

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL AÇIDAN MAHALLE MEKANI VE TÜRKİYE'DE GECEKONU MAHALLELERİNDE KADIN..... 48

1. Kadınların Mekansal Hareketliliğinin Sınırları ile Örtüşen Birim Olarak Mahalle..... 48	
1.1. Mahallenin Sorunlarına Yönelik Kadınların Algısı..... 50	
1.2. Gündelik Yaşamın Mekanı Olan Mahallede Caddeler ve Sokakların Kadınlar Tarafından Kullanımı..... 52	
1.3. Ev ve Ev İşlerinin Kadınların Gündelik Hayatında ve Mekanındaki Belirleyiciliği 53	
2. Türkiye Metropollerinde Göç Olgusu ve Gecekondu Mahallelerinde Yaşayan Kadınlar 57	
2.1. Türkiye'de Kentleşme ve Gecekondulaşmanın Tarihsel Gelişimi..... 58	
2.1.1. 1945- 1960 Dönemi İlk Dalga Göç ve Gecekondulaşma	58
2.1.2. 1960- 1980 Dönemi Gecekondulaşmanın Geçirdiği Dönüşüm	59
2.1.3. 1980'den Günümüze Gecekondu Bölgelerinin Kentsel Rant Açısından Önemi.....	60
2.2. Türkiye Metropollerinde Gecekondu Olmak..... 61	
2.3. Gecekondu Kadının Kentle Kurduğu İlişkinin Tarihsel Gelişimi..... 63	
2.3.1. 1945-1980 Döneminde Türkiye Kentlerinde Gecekondu Kadın Olmak63	
2.3.2. 1980'den Günümüze Gecekondu Kadının Emegine Olan Talep	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 70

GECEKONU MAHALLELERİNDE KADINLARIN MEKANI ALGILAMA VE KULLANMA BİÇİMLERİ: BURSA- PANAYIR MAHALLESİ ÖRNEĞİ70

1. Alan Araştırmasının Tasarımı 70	
2. Araştırma Yöntemi 73	
3. Araştırma Alanı ve Görüşülen Kadınlara İlişkin Bilgiler..... 76	
3.1. Panayır Mahallesi..... 76	
3.2. Görüşme Yapılan Kadınlara İlişkin Bilgiler..... 78	
4. Alan Araştırması 81	
4.1. Evliliğin Kadının Mahalledeki Hayatına Etkileri 83	
4.2. Kent Merkezi ve Kadınların Mekanla Etkileşimi 86	
4.2.1. Çocuk Bakımı ve Kent Merkezine Çıkışa Etkileri	86
4.2.2. Zaman-Mekan İlişkisi Bağlamında Kadınların Kent Merkezine Çıkış Zamanları	87
4.2.3. Ailenin Gelir Düzeyine Kadınların Katkısı ve Mekansal Hareketliliklerindeki Etkisi.....	87

4.3. Mahalle ve Kadınların Gündelik Hayat Pratikleri	88
4.3.1. Mahalleye İlişkin Gereksinimler	89
4.3.2. Derneklerin Rolü.....	92
4.3.3. İkamet Edilen Sokağın Önemi	93
4.3.4. Caddeler	94
4.4. Kadın- Konut İlişkisi.....	95
4.4.1. Kamusal Bir Mekan Olarak Ev	97
4.5. Tekstil Atölyeleri Ve Kadının Ücretli Emegi	98
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	102
KAYNAKÇA	106
EK: ARAŞTIRMA SORULARI.....	115

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1- Görüşme Yapılan Kadınlara İlişkin Demografik Bilgiler.....	79
Tablo 2- Kadınların Çalışma Yaşamı ve Aile Reisinin Mesleği.....	80

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Panayır Mahallesi ve Çevresi	72
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AVM	:	Alışveriş Merkezi
BDP	:	Barış ve Demokrasi Partisi
BM	:	Birleşmiş Milletler
BUTTİM	:	Bursa Tekstil ve Ticaret Merkezi
CEDAW	:	Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme
DTP	:	Demokratik Toplum Partisi
KSGM	:	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
OSB	:	Organize Sanayi Bölgesi
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TMMOB	:	Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TODAİE	:	Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TOFAŞ	:	Türkiye Otomobil Fabrikaları Anonim Şirketi
UN-HABITAT	:	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı

GİRİŞ

Ataerkil ilişkilerin gecekondu mahallede nasıl örgütlendiği ve bu ilişki biçimlerinin kadınların mekan algısı ve mekan kullanımı üzerindeki etkisinin nasıl işlediği bu tezin sorunsalıdır. Kadınların ezilmesinin maddi temellerini günümüz kapitalist toplumunda ataerkil sistemin büründüğü şekil ile açıklamaya çalışan sosyalist feminist yaklaşım, kent bilim çalışmalarında kentsel eşitsizliklerin çözümlenmesinde kullanılmaktadır. Bu yaklaşım tezin kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Gecekondu mahallelerinin maddi nitelikleri, bu mahallelerde yaşayan kadınların gündelik hayatlarını belirleyen ataerkil ilişkiler ile etkileşim içindedir.

Araştırmanın birinci bölümünün ilk başlığı altında sosyalist feminizm tarihsel ve kuramsal açıdan feminizmin gelişimi içine yerleştirilecek, ardından ikinci başlığı altında ise mekan tartışmaları çerçevesinde incelenecektir. Böylece sosyalist feminizm hem feminizmin hem de mekan çalışmalarının neresindedir sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Birinci bölümün ikinci başlığında ele alınan Marksizm ve Marksist Feminizm, kadının ezilmesini belirli ölçülerde analiz etse de nihai çözümü sermaye sınıfına karşı savaşımın kazanılmasında görmüştür. Sosyalist feminizm ise Marksist kavram ve analiz yöntemlerini kullanmakla birlikte kadınların kurtuluşunu sadece sınıf mücadelesine eklemlenme ve kapitalizmin yıkılmasında görmemektedir. Kadınların ezilmesinde sermaye kadar erkeklerin de maddi çıkarı olduğunu düşünen sosyalist feminist yaklaşım, kapitalizmden önce var olan bir sistem olarak ataerkinin günümüz kapitalist toplumlarında aldığı biçimi incelemektedir.

Üçüncü başlıkta ise kent farklı kentsel mekan perspektifleriyle ele alınıp, ataerkillik ve kapitalizmin mekanda kadınların gündelik yaşamında nasıl işlediği analiz edilecektir. İlk olarak Marksist kent çalışmalarına ayrıntılı olarak değinilecek ve feminist kent çalışmalarının Marksist kent çalışmalarına eleştirisi ortaya konulacaktır.

Ardından ele alınacak olan, sosyalist feminizmin kent bilim çalışmalarında kullanılmaya başlanması ile birlikte Marksist kent bilim çalışmaları çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Bu çalışmaların en temel eleştirisi, Marksist kent bilim çalışmalarının kenti ekonomik süreçlerle açıklarken işgücünün yeniden üretiminin sağlandığı “ev içi ücretsiz emeği” analizlerine dahil etmemeleridir. Bunun yanı sıra erkeği kamusal alana, çalışma hayatına, politikaya; kadını ise özel alana, aileye, eve ait gören anlayış, kentin ataerkil sisteme göre düzenlenmesine yol açmıştır. Özellikle kentsel planlama ile çalışma ve oturma alanlarının ayrılması, ulaşım ve çalışma hayatının (yani kentin günlük ritminin) erkeğin gündelik sorumluluk ve pratiklerine göre ayarlanması feminist kent plancıları ve coğrafyacılar tarafından eleştirilmektedir.

Ataerkil ilişkilerin sürdürülmesi ve kadının rolünün ve sorumluluklarının toplumsal alanda pekiştirilmesinde ailenin önemi büyüktür. Aile içindeki roller, güç ve kaynak paylaşımı, konum, yaş, medeni durum, eğitim vb. özellikler kadınların ev içinde ve dışında toplumsal, ekonomik ve kentsel yaşamlarının işleyişinde belirleyici olmaktadır. Eş ve çocuk, kadın için kendini adaması gerektiğine inanılan temel aktörlerdir ve kadın, toplumsal yaşamın hemen hemen her noktasında erkek ve ataerkil ilişkiler tarafından denetlenmektedir. Bu nedenle kadın ihtiyaç ve isteklerine ulaşmada önce aile dolayımından geçmek durumundadır.

Kadınların aile kurumu içinde bu denli kısıtlı ve kontrol altında yaşamaları çalışmanın mekanını da oluşturan- ve Türkiye kentlerinin de tarihsel sürecinde önemli bir yeri olan gecekondu mahallelerinde oldukça belirgindir. Gecekondu mahallelerinin sınırları büyük oranda bu mahallelerde yaşayan kadınların mekansal hareketlilik sınırlarına denk düşmektedir. Bu bağlamda ikinci bölüm kadınların gündelik hayatları ile ilişkisi temelinde mahallenin kavramsal açıdan ele alınması ve Türkiye’de gecekondu mahallelerinin oluşumu ile bu mahallelerde yaşayan kadınların gündelik hayatlarının dönüşümünden oluşmaktadır. Türkiye’de sanayileşme olmaksızın yaşanan kentleşme ve göç olgusu gecekondu tipi yerleşimleri ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de kent çalışmaları ağırlıklı olarak gecekondu olgusu üzerine yoğunlaşmıştır. Geniş bir gecekondu literatürüne

sahip bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu ise kentsel gelişme ve sorunları incelerken cinsiyet körü bir tutum almış ve kadının kent, kentleşme ve gecekonduya dair tutum ve sorunlarını göz ardı etmiştir.

Gecekondulaşma tarihi ve gecekondu kadının kentsel yaşamının –mahalle ile ilişkili olarak- dönüşümü ağırlıklı olarak “kadın emeği” bağlamında incelenmektedir. Çünkü emeklerinin örgütlenme şekli farklı ve eşitsizdir. Erkek kadının emeğini sömürmektedir. Bu sömürü kadın emeğinin doğallaştırılması, ücret açısından karşılıksız bırakılması ve çalışma zamanının belirsizliği yoluyla değersizleştirilmesidir.

Çalışmanın amacı; kadınların kendilerine, gündelik hayatlarına ve mekana yönelik algılarını belirleyen etmenler yoluyla ataerkil yapı ve kapitalizmin gecekondu mahallede aldıkları biçimi analiz etmektir.

Bu amaç çerçevesinde Bursa'nın Panayır Mahallesi'nde yirmi kadın, üç dernek başkanı ve iki muhtarla yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelere dayanan niteliksel bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Feminist araştırma yöntemi kullanılarak araştırma süreci içerisinde araştırmacı ile araştırılan özne arasında oluşması kaçınılmaz olan iktidar biçimleri en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın süreç içerisinde gelişmesine imkan veren bir yaklaşım benimsenerek; hem araştırmacının kendini konumlandırışına hem de araştırılanın kendi sesini dinleyerek farkındalık yaratılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu yolla araştırma sürecindeki sömürünün en aza indirgenmesi, her iki tarafında araştırmadan yarar sağlaması amaçlanmıştır.

Elde edilen bulgular kadınların mekan algı ve kullanımını belirleyen faktörler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda mahallenin sosyalist feminist çerçeve içerisinde çözümlenmesi; kamusal-özel alan ayrımı, kadınların mekan kullanımındaki yeri, ev içi ve kadın emeğinin örgütlenmesi ve mahalle ölçeğinin önemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: SOSYALİST FEMİNİST MEKAN ANALİZİNE YÖNELİK KURAMSAL ÇERÇEVE

Sosyalist feminizm ataerkil yapıdan kaynaklanan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini günümüz kapitalist toplum yapısı içinde ele almaktadır. Bu bölümde sosyalist feminizm tarihsel ve kuramsal açıdan ilk başlık altında feminizmin gelişimi içine yerleştirilecek, ardından mekan tartışmaları çerçevesinde incelenecektir. Böylece sosyalist feminizm hem feminizmin hem de mekan çalışmalarının neresindedir sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

1. Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Feminizm

Kadın çalışmaları alanının bugüne kadarki temel paradigması, kadınların dışlanmasını, ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmasını odağına alan “kadın sorunları” yaklaşımıdır. Kadın çalışmaları kadın sorunlarını tanımlamak ve bunlara çözüm bulmayı amaçlamaktadır. Feminist kadın çalışmaları dendiğinde bastırılan, suskun, geride ve gizli kalmış kadın deneyimlerini açığa çıkartıp, kadınları özgürleştirici dönüşümlere olanak sağlayan çalışmalar anlaşılmalıdır¹. Çok disiplinli bir alan olarak kadın çalışmalarının temeli, cinsiyetçi ideolojiyi kuran ve yeniden üreten kurumlara karşı koyan feminist mücadeleyle atılmıştır².

Feminist mücadele tarihsel olarak üç dalga şeklinde kategorileştirilerek anlatılmaktadır. Her bir kategori dönemselsel olarak hangi teorik ve pratik mücadele alanlarına yoğunlaştığını ve bir önceki dalga ile ne tür ilişkiler kurulduğunu kapsamaktadır. Bu bağlamda en genel ifadesiyle birinci dalga feminizm oy kullanma, eğitim ve mülkiyet haklarına, ikinci dalga feminizm özel alan, ev ve aile kaynaklı eşitsizliklerin ataerkil ve kapitalist kaynaklı olduğu analizlerine; üçüncü dalga

¹ Serpil, Sancar, “Önsöz”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012a, ss. 9-17, s.12-13.

² Deniz, Kandiyoti, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Gelecek İçin Geçmişe Bakış”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 41-61, s.43.

feminizm ise “farklılık ve farklı deneyimlerin”³ getirdiği heterojen, çoklu feminizm algısına dayanmaktadır.

Kimi feministler feminizm tarihinde gelinen noktayı anlatmak amacıyla kullanılan üç dalga şeklindeki feminizm sınıflandırmasına ve her bir dalganın farklı konulara odaklanarak birbirinden ayrıldığı tezine, bu kategorileştirmeyi aşırı indirgemeci ve homojenleştirici bularak itiraz etmişlerdir. Bir dizi farklı teori ve hareketi birinci, ikinci ve üçüncü dalga şeklinde genel tanımlamaların altında toplama çabası hem dalgalar içinde ve hem de dalgalar arasında feminist düşüncede varolan farklılıkları örtebilmektedir⁴. Farklı feminist teoriler tartışmalarının tarihsel sürekliliğini ve her dönemde tartıştıkları konuda yapılan mücadeleyi görünür kılmak adına böyle bir kategorileştirmenin anlamlı olmadığı ifade edilmektedir⁵. Bu tarihsel hassasiyet büyük ölçüde geçerli olmasına rağmen, diğer bütün ideolojilerde olduğu gibi feminizm de, tarihsel olaylar, siyasal ve toplumsal konjonktür ile karşılıklı etkileşim içindedir. Feminizmin kuramsal yapılarla kurduğu ilişkileri ve kendisinin tarihsel sürekliliğini, değişimini, kırılmalarını ve birikimini göstermek açısından bu kategorileştirme bir temel sağlamaktadır.

Bu nedenle 18. yüzyıldan 20. yüzyılın erken dönemlerine kadar ulaşan birinci dalga feminizm kadınlara eşit haklar talebi ile ortaya çıkan süfrajet⁶ hareketi gibi hareketlerle tanımlanmaktadır. Jane Addam, Sojourner Truth, Frances Wright, ve Virginia Woolf birinci dalga içerisinde en çok bilinen feministlerdir. İkinci dalga feminizm 1960’lar ve 1970’ler boyunca kadınlara dair eşitsizliklere yönelik eylemlerin olduğu dalgadır ve 1980’li yıllar boyunca devam etmektedir. 1990’lı yıllarla birlikte üçüncü dalga feminizm hem ikinci dalga feminizmin bir devamı hem de kendinden önceki dalgalardaki hareketlerin başarısızlıklarına karşı bir tepkidir. Simone de Beauvoir, Oprah Winfrey, Angela Davis, Susan Faludi, Betty Friedan,

³ Feminist teoriler açısından farklılık ve farklı deneyimler: Kadınların-ırk, sınıf, cinsiyet- gibi farklılıklarından ötürü farklı yollarla marjinalleştirildiklerine, dolayısıyla farklı ezilme biçimleri deneyimlediklerine yönelik post-modern ve çok kültürlükçü yaklaşımı ifade etmektedir.

⁴ Anupama Chodwury, “Historicizing, Theorizing and Contextualizing Feminism”, The Icfai University Journal of English Studies, Vol. IV, No. 1, 2009, ss. 29-41, s.29.

⁵ Ecehan Balta, “Dalgalar, Eklemlenmeler, Sistemler, Krizler.: Feminizminiz Üzerine Değınmeler”, <http://www.sdyenyol.org/index.php/feminizm/326-dalgalar-eklemlenmeler-sistemler-krizler-feminizminiz-uezerine-deinmeler-ecehan-balta.html>, erişim tarihi 20.08.2012.

⁶ Fransa’da kadınlara oy hakkı için mücadele eden kadınlara verilen isim.

Germaine Greer, ve Kate Millet ikinci dalga feminist harekete yeni dinamikler katarken Judith Butler, Margaret Atwood ve Bell Hooks daha çok üçüncü dalganın temsilcileridir⁷.

Vurgulanması gereken bugün kadın çalışmaları ve feminist çalışmalar veya feminist kadın çalışmaları vb. ayrımların ötesinde tarihsel ve kuramsal açıdan feminist kuram ve mücadelelerin kadın hareketlerinden bağımsız görülemeyeceğidir. Çünkü aynı zamanda feminizmin özgüllüğünü de oluşturan bu bağ teori ve pratiğin iç içe geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün gelinen noktada ise feminist teori ile feminist mücadele arasında bir kopuş olduğu eleştirisi yaygınlık kazanmaktadır.

1.1. 18. Yüzyıldan Günümüze Feminist Kuramların Gelişimi

Birinci dalga feminizmde yer alan teorilerden ilki on sekizinci yüzyıla hakim olan Aydınlanmacı liberal görüşün yarattığı siyasal, toplumsal değişim ışığında geliştirilen Aydınlanmacı liberal feminizmdir.

Aydınlanma Çağı'nın düşünsel iklimini belirleyen temel ilke akılcılıktır. Bu ilke insanın akıl yoluyla her şeyi kavrayabileceğini, bu nedenle özgür, bağımsız, akılcı bireyin toplumu oluşturması ve kamusal hayatı düzenlemesi gerektiğini savunmaktadır. Toplum sözleşmesi ile yurttaş bireyler devleti, kamusal alanı ve toplumsal düzeni oluşturmaktadırlar. Akılcı ilkelere dayalı kamusal alanın kuruluşu döneme damgasını vurmuştur. Yine bu dönemin en önemli ilkelerinden biri her bireyin doğuştan gelen doğal haklara sahip olduğudur. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nde yaşama hakkı, mutluluk hakkı vb. bireyin doğuştan sahip olduğu devredilemez hakları olarak tanımlanmıştır. Kamusal-özel alan ayrımı ve iş ve özel hayatın mekansal olarak keskin çizgilerle ayrılması ile kadın özel alana erkek ise kamusal alana ait varlıklar olarak tanımlanması bu döneme denk gelmektedir.

---

⁷ Anupama Chodwury, *a.g.m.*, s.29.

Aydınlanmacı liberal feministler doğal hakların, akılcı olma niteliğinin sadece erkeklere değil aynı zamanda kadınlara da ait olduğunu savunmuşlardır. Wolstoncraft'ın belirttiği gibi kadın ile akıl arasında erkek durmaktadır. Kadın erkeğe karşı sorumlulukları ve onun belirlediği özel alanda erkeği mutlu etmek için var olduğu sürece aklını yurttaşlığın gerektirdiklerine yönlendirme şansı olmayacaktır⁸. Bu feministlere göre, kadın kamusal alana çıktığı, doğal haklardan erkeklerle eşit şekillerde faydalandığı ve bunu yapabilmek için gerekli eğitimi aldığı takdirde özgür ve eşit birey haline gelebilecektir. En genel açıklama ile Aydınlanmacı liberal feminizmin vurgu yaptığı noktalar: akılcılığa olan inanç, eğitime verilen önem, siyasal haklara, yurttaşlık haklarına ve kamusal alana çıkışa verilen önem ve erkekler kadar kadınlarında doğal haklara sahip olduğudur.

Aydınlanmacı liberal feministler kadınların da gerekli eğitimi aldıkları takdirde akılcı olabileceklerini kanıtlamaya çalışarak tepki verirken, yine birinci dalga feminizm içinde yer alan, kültürel feministler bunun ötesine geçmiştir.

Akıl ve akıldışı olanın ayrılması ve akılcılığın üstün olmasına karşı çıkan **kültürel feministler**, kadınlara atfedilen barışsever, sezgisel, özenli, duygusal gibi özelliklerin toplumsal olarak kullanıldığı takdirde politika, toplum ve diğer alanları olumlu yönde düzeltereğini savunmuşlardır. Bu bağlamda kültürel feminizm kadına atfedilen özelliklere ve onun gündelik hayatını oluşturan özel alan, ev işleri ve bakım hizmetlerine odaklanmıştır. Kadının zincirlerinden kurtulup özgürleşmesi ve kendi içindeki- kadına ait- değerleri hayatında uygulaması için getirilen kültürel feminist çözümler; ev ve bakım hizmetlerinin değerinin kazandırılması, ücretlendirilmesi ve kolektifleştirilmesidir. Kültürel feministler anaerkil toplumlara dair antropolojik ve tarihsel çalışmalara önem vermiş, çözümlerinde bu tarihsel aşamayı kullanmışlardır.

Feminist kuramlaştırmada ikinci dalga, 1960'lı yıllarla birlikte ortaya çıkmıştır ve büyük kuramların kadınları ikincil/ tabi gören bakış açısına odaklanmıştır. Tartışmalar evrensel erkek egemenliği olarak ataerkilliğin, kadınların

---

⁸ Josephine, Donovan, *Feminist Teori*, (çev.Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan), İletişim Yayınları, 2001, s.283.

bir toplumsal grup olarak tabi kılınmasındaki rolüne ve paralel bir sömürü sistemi olarak kapitalizmin özelliklerine yoğunlaşmıştır⁹. Çünkü görülmüştür ki, birinci dalga feminist mücadeleyle elde edilen oy kullanma, mülkiyet hakkı ve kadınların kamusal alana katılımı, onların özgürleşmelerini getirmemiştir. Bu anlamda ikinci dalga feminist siyaseti doğuran şey çalışan erkeğin eşi ve anne kimliğinden ücretli kadın işgücüne dönüşümün yarattığı çelişkilerdir¹⁰. Hem evde hem de kamusal alandaki sorumlulukları kadınların çifte iş yükünün altında ezilmelerine neden olmuştur. İkinci dalga feminizmde maddeci (Marksist ve sosyalist feminizm) ve radikal feministler bu soruna yönelmiştir. Bu dönemde ev işleri ve bakım hizmetleri ve aile, kadınları ortak ezilmişliğinin nedenleri olarak belirtilmektedir.

Kadınların yaşamındaki maddi koşulları dönüştürmeye odaklanan “maddeci feminizm”¹¹’in kaynağını Marksizm oluşturmaktadır. Kadın emeği ile sermaye arasındaki ilişkiyi *özel alanı* analiz ederek açıklayan **Marksist feminizm** kadınların kurtuluşunu sermaye sınıfı ile savaşında görürken, **sosyalist feminizm** birbirinden ayrı fakat günümüzde birbiriyle etkileşim içinde olan iki yapı olarak kapitalizm ve ataerkiyi ele almıştır. Sosyalist feminizm, ataerki sistemin kapitalizmden önce tarih boyunca var olduğunu belirtmekte ve bugün kapitalist toplumlardaki biçimini incelemektedir.

İkinci dalga feminizmin bir diğer teorisi **radikal feminizm**dir. Radikal feminizm Marksist feminizm gibi çözümü kapitalizm eleştirisine dayalı sınıfsal harekette bulmamıştır. Üstelik 1960’lı ve 1970’li yıllarda bir grup eski eylemci kadın tarafından ortaya atılıp geliştirilen radikal feminizm, bu kadınların içinde yer aldıkları Yeni Sol politik hareketteki kadın-erkek eşitsizliği ve sömürüsüne karşı çıkışlarıyla gerçekleşmiştir. Yine radikal feminizm, sosyalist feminizmin kapitalizm ve ataerkiyi birlikte analizinden ayrılmıştır. “Kadınların ezilmesinin asıl nedeninin ekonomik değil, psikolojik olduğunu, bu nedenle çözümün de ekonomik devrimle

⁹ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s.44.

¹⁰ Serpil, Sancar, “Türkiye’de Kadın Hareketi’nin Politikası: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012c, ss. 61-121, s.65.

¹¹ 1990’larda kullanılmaya başlayan ve Marksist ve sosyalist feminizm gibi postmodernist teorilere karşı toplumsal gerçekliklere daha yapısal bir noktadan zemin hazırlamak isteyen feminizm modelidir. Nancy Holmstorm, <http://www.toplumsol.org/sosyalist-feminist-proje-nancyholmstrom-ii/>, Toplumsol, Haziran, 2012.

değil feminist devrimle mümkün olacağını” belirtmiştir. Sorunun kökeni ve nihai çözümün adresi olarak ataerkil sistemi gören radikal feministlere göre kadınlar tüm dünyada erkekler tarafından sömürülen bir kastı oluşturmakta ve dünyadaki tüm baskı/sömürü biçimlerinin ilk ve en özgül biçimi eril-dişil ayrımına dayanmaktadır. Onlara göre; kadınların baskı altına alınması sınıf sisteminin başlangıcıdır ve kadınlar ilk sömürülen sınıftır. Bu doğrultuda gelişen her kültür, kurum ya da değer o baskıyı büyük bir temel parça olarak içinde taşımaktadır¹². Bir bireyi diğerlerinden kadın olarak ayıran niteliklerin “doğurma ve cinsellik” olarak belirlenmesi ve buna dayalı cinsiyet tanımlaması “erkeğin çıkarları doğrultusunda kadının tanımlanması” demektir. Böyle bir tanımlama politik bir sınıf olarak kadın sınıfının ve kadının özgür bir birey olarak gelişimini daha en baştan engellemektedir. Önerilen bu cinsiyet-sınıf kimliğinin yok edilmesi ve kadınların yeni kimlik kavramları geliştirmeleridir. Yani kadınlar, dışarıdan kurulan kimliği reddedip içeriden yeni bir kimlik kurmalıdır.

Özgürlükçü sol hareketler ve sınıf siyasetleri ile aynı dönemde ortaya çıkan, ikinci dalga feminist hareketler, “ortak çıkar” temelli bir siyaset önermektedir. Ortak çıkarın kaynağı, bütün kadınların erkek egemen düzen tarafından bir biçimde ezilmekte, dışlanmakta oluşu, ev-içi alanda kadının emeğine karşılıksız el konulmasıdır. Bu dönem feminist mücadeleye eziliyor olmaktan kaynaklanan bir toplumsal kategori oluşturan kadınların mücadele etmeleri ve bunun için anlamlı örgütlenmelerle kadınların kurtuluşunun sağlanacağı düşüncesi hakimdir.

Oysa, 1980’li yıllarla birlikte, dünyanın başka yerlerindeki kadınlar kendilerini ikinci dalga feminist mücadelenin bu evrensel ezilme ve ortak çıkar siyaseti içinde görmemiştir. Siyah feminizm siyah ve beyaz kadının tarihteki deneyimlerinin farklılığını ortaya koymaktadır. Kendilerini Batı kültüründen farklı bir yaşam tarzının temsilcisi olarak tanımlayan kadınlar ise kendi farklı kültürel kimliklerinin tanınması talebine dayalı kültürel hareketler ile ön plana çıkmıştır. Böylelikle toplumsal cinsiyete dair analizlerde sınıfın yanı sıra ırk ve etnik kökende analize dahil olmuş, feminizmin ele aldığı sorunların ırk, sınıf, cinsiyet ekseninde

---

¹² Josephine, Donovan, *a.g.e.*, s.286.

çok yönlü ele alınması gerektiği ihtiyacı belirginleşmiştir¹³. Irk, etnik köken ve sınıf farklılıklarının gerçekliklerini reddetmeyen bir feminizm kurmak¹⁴ amacıyla kadınları ve kadın-erkek ayrımına ilişkin her türlü toplumsal inşayı kuşatan ilişkiyel bir kavram olarak “toplumsal cinsiyet” yaygınlık kazanmıştır¹⁵. “Kadın sorunu” kavramsallaştırılmasından uzaklaşarak “toplumsal cinsiyet”in toplumsal sisteme ve toplumsal ilişkiler bütününe dayalı sistematik yapısı ortaya çıkarılmak istenmiştir¹⁶. Daha yakın bir zamanda ise toplumsal cinsiyet kavramı eleştirilerek yerine sınıf, ırk, etnik ayrımlar, din, cinsiyet ve cinsel yönelim farklarına dayalı farklı tahakküm sistemlerinin iç içe geçmişliğini vurgulayan kesişimsellik (*intersectionality*) kavramının açıklayıcı potansiyeli olduğu söylenmektedir¹⁷.

1.2. Dünyada Kadın Hareketi Tarihi

Tarihsel açıdan bakıldığında feminist mücadele ve kadın hareketleri, Kuzey Atlantik coğrafyasında yaşanan erken endüstrileşmenin yarattığı uzun ve büyük dönüşümlerin ürünüdür. Yeni gelişen endüstri toplumlarında ortaya çıkan kadın hareketleri, kadınların ücretli işgücüne, sivil topluma eşit katılım ve eşit vatandaşlık talebini ifade eden siyasal düşüncüyü ve siyasal örgütlenmeyi temsil etmektedir. Sonradan birinci dalga kadın hareketi olarak tanımlanacak kadın hareketi ile başlayan bu süreçte kadınlar ilk olarak, bütün dünya kadınları için evrensel kadın hakları talep etmiştir¹⁸.

İkinci dalga kadın hareketi de bütün dünya kadınları için evrensel haklar talep etmeyi sürdürmüş, fakat bu hakları bireysel hakların ötesinde sosyal ve ekonomik haklar ile de genişletmek amacıyla olmuşlardır. Kısacası, 1970'lere kadar ayrımcılığa uğrayan bir grup olarak tanımlanan kadınlar, 1968 ve “yeni sol

¹³ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi.....*, s.70.

¹⁴ Josephine, Donovan, *a.g.e.*, s.297.

¹⁵ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s.44.

¹⁶ Ayten Alkan, “Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 343-415, s.347.

¹⁷ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s.45.

¹⁸ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi.....*, s.63.

hareketler”¹⁹; in etkisiyle, 1970’lerden itibaren, toplumsal eşitlik, kalkınma ve azgelişmişliğin önlenmesi, sömürüye karşı çıkılması tartışmaları ekseninde ele alınmıştır²⁰. İki dönemi de birbiriyle ayıran bu tanımlama ikinci dalgada yer alan feministler tarafından yapılmıştır. Bu tanımlama ile altmışların kadın eylemliliğinin etkili olmasına ve ikinci dalga feminizmin kendisinden daha önce ve daha geniş olan hareketlerden daha ileride konumlandırılmasına dayanmaktadır²¹.

Bu yıllardan itibaren uluslararası alanda kadın sorunlarına ve haklarına yönelik faaliyetlerde Birleşmiş Milletler (BM) de önemli bir rol üstlenmiştir. İlk olarak 1975 yılında Meksika’da yapılan BM Konferansı’nda kadın sorunu, kalkınma politikalarından dışlanması çerçevesinde ele alınmıştır.

Yeni sol hareketler ve feminist eleştiri, iki önemli toplumsal hareket olarak birçok tartışma ve gerilim içerse de eş zamanlı, etkileşimli iki önemli özgürlük hareketi olarak yirminci yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Kuzey Atlantik toplumlarında modern siyasal yaşamı büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu iki toplumsal hareket arasındaki ilişki kişiler üzerinden okunduğunda görülmektedir ki; ikinci dalga kadın hareketlerinin kurucu ve aktif öncülerinin çoğu yeni soldan gelen üniversite eğitilmiş, orta sınıf, çift kariyer sahibi kadınlar olmuştur²². Bu kadınların deneyimlerinin mekanı kenttir ve kent yaşamıyla kadın ve erkek arasındaki ev-içi iş bölümü daha da keskinleşmiş, kadınlar aile sorumluluklarının neredeyse tamamını üstlenmiştir²³. İkinci dalga feminist söylem bu çifte iş yükünün ekonomik ve politik yönünü açığa çıkarmaktadır. Emek pazarındaki ataerkil ilişkiler, kadınların ev içinde ücretsiz emek kullanıcıları olarak alıkonulmaları için gereklidir. Kadınların ücretli

¹⁹ Genel olarak 1950-1975 yılları arasında Avrupa ve Amerika’da yaygınlık kazanan ve özgürlükçü sol hareketler olarak da tanımlanan Yeni Sol Hareketler insan haklarının gelişimi ve ırk, sınıf, cinsiyet ayırt etmeden herkes için eşit şekilde kullanılabilir olması talebini dile getirmektedir. Yeni Sol Hareket barış talebi, savaş karşıtlığı için mücadele eden gruplar, öğrenci hareketleri, feminist hareketlerden oluşmaktadır.

²⁰ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi*..., s.72.

²¹ Amber E., Kinsler, “Negotiating Spaces For/Through Third-Wave Feminism”, 2004 NWSA Journal, Vol. 16 No. 3 (Fall), ss. 124-155, s. 127.

²² Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi*..., s.66.

²³ Emel, Memiş ve Özge, Özay, “Ev-içi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 249-281, s. 252.

işlere katılımının kontrolünde ev-hane içindeki ataerkil ilişkiler kadar, işyerindeki ataerkil ilişkiler ve devlet de belirleyicidir²⁴. Feminist eleştiri kapitalizmin özel alan-kamusal alan ayırımına dayalı ekonomizmini “özel alan politiktir” diyerek eleştirmiştir. Bu dönem feminist söylem, ev içi emeğin dikkate alınması, doğurganlık hakkı, kadına yönelik şiddetin önlenmesi talepleri ile ekonomik eşitlik fikrini kültürel ve siyasal alana doğru genişletme çabasındadır. Yine bu dönem içerisinde, bir yandan sol sendikal hareketler içerisinde erkek merkezilik ve cinsiyetçilik eleştirisi, diğer yandan anti-empyralist ya da siyah özgürlük hareketleri içindeki kadın hakları mücadelesi kadın haklarından ne anlaşılması gerektiğini tanımlamayı sağlamıştır²⁵.

Birinci ve ikinci dalga kadın hareketinde ortak olan evrensel kadın hakları ve kadın sorununa getirecek evrensel çözüm algısı **üçüncü dalga kadın hareketleri** ile değişmiş ve 1980’li yıllarda yerini “farklılığa” odaklanan politikalara ve hareketlere bırakmıştır. 1990 sonrası kuzeyde post-modernist ve güneyde post-kolonyal eleştiri feminizmin evrensellik iddialarını reddetmiştir. Bu eleştiriler her şeyden önce feminist epistemolojinin çok damarlı heterojen bir girişim olarak kavramsallaştırılmasını teşvik etmektedir²⁶. Bu feministlerin iktidar ve konumlanış hakkında feminist akademisyenlere sordukları önemli sorular doğrultusunda geliştirdikleri eleştiriler bütün kadınlar ve feministler için “her şeyi kapsayan bir yuva olarak feminizm” nosyonunu sarmıştır. Bu sayede özellikle Batılı olmayan feministlerden ciddi bir eleştiri alan ve feminist harekete hakim olan “evrensel kapsayıcı kadın sorunları” tanımlarına dayanarak geliştirilen “kadınların ortak ezilmesi/kadınların ortak çıkarı iddiası” kısmi bir paradigmaya dönüşmüştür²⁷. Bütün ezilen toplumsal grupların kendi özgül farklılıkları temelinde deneyimledikleri

²⁴ Yıldız Ecevit, “Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 121-167, s. 145.

²⁵ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi*...., s.64.

²⁶ Diane L. Wolf, “Saha Çalışmasında Feminist İkilimler”, *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*, (ed. Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul), Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009, ss.372-442, s. 378

²⁷ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi*...., s.67.

ezilmişliklerine farklı çözümler üretilmeli anlayışı etrafında örgütlenmeleri gerektiği belirtilmektedir²⁸.

Ortak ya da farklı kadın çıkarlarının varlığı meselesinin önemli olduğu politik nokta, bu farklı çıkarlar arasındaki örgütlenmenin ve çatışma çözümlerinin nasıl yapılacağıdır²⁹. Farklılıklar sosyolojik inceleme yoluyla kurulsa da, farklılıkların tanındığı ortaklıklar politik olarak kurulmalıdır³⁰. Bu doğrultuda farklı kadın örgütleri farklı kadın hakları gündemlerini birbirleriyle ilişkilendiren platform ve koalisyon tipi örgütlenmeleri kurmak için stratejiler geliştirmiş; ulusal düzeyde örgütlenmekten çok yerel ve küresel çapta örgütlenmeyi önemsemişlerdir³¹.

BM “Kadın Onyılı” ile başlayan ve günümüze kadar geline süreçte bakıldığında, başlangıçta kadın odaklı olan politikalar kuramlaştırmadaki birikim sonucu değişikliğe uğramıştır. Bu politikalar giderek cinsiyetler içi, cinsiyetler arası ve kuşaklar arası var olan ilişkileri kapsayan temel kavram olarak “toplumsal cinsiyeti benimseyen toplumsal ilişkiler yaklaşımı”na dönüşmüştür. Yine 1995 yılında BM tarafından gerçekleştirilen Pekin Konferansı, Beijing Platformu Eylem Kararı ve Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi Kararları 1997/2 ve 2006/36 gibi bir dizi uluslararası kararda toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma, kadın ve erkeğin ihtiyaç ve deneyimlerinin yasama uygulamalarına aktarımını içeren bir süreç olarak tanımlanmıştır³². Toplumsal cinsiyeti ana-akımlaştırma, dünyada ülkelerin politik, sosyal ve ekonomik alanlardaki politika ve programlarında tasarım, uygulama, denetleme ve geliştirmelerinin bir parçası olmuştur. Toplumsal cinsiyeti ana-akımlaştırma toplumda kadın ve erkek rol ve ihtiyaçlarına bakarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine işaret etmektedir. Mevcut toplumsal yapı politikalarda, kurumsal kültürler, kaynak paylaşımı ve program ve projelerin tasarımında değişiklikler gerektirmektedir³³. BM ve uluslar arası kuruluşlar, feminist kuramsal

²⁸ Acar-Savran, *Beden, Emek, Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 2. Baskı, Kanat Yayınları, İstanbul, 2009, s.176.

²⁹ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi....*, s.70.

³⁰ Aksu Bora, “Feminizm Sınırlar ve İhlal İmkânı”, <http://www.amargi.org.tr/files/aksubora.pdf>, 21.09.2012, s. 112.

³¹ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi....*, s.68.

³² “Gender mainstreaming in local authorities United nations human habitant programme UN-HABITAT”, Nairobi, Kenya, 2008, s.3.

³³ UN-HABITAT, 2008, s. 2.

birikimi takip etmişse de, toplumsal cinsiyet kavramının kullanımı ile ilgili feminist eleştiriler de olmuştur. Kadın odaklı politik hareketlerin aksine ve dönemin ruhunun da yavaş yavaş değişmesiyle, “toplumsal cinsiyet”ten söz eden ama kadınları kastetmeyen ortak bir dilin kullanımı feminizmin dilini uysallaştırmış, dağıtmış, sulandırmış, apolitikleştirmiştir³⁴.

Üçüncü dalga feminist mücadelede en belirgin değişikliklerden biri de kadın örgütlerinin sivil toplum kuruluşlarına dönüşerek, bilinç yükseltme, “kişisel olan politiktir” diye bağırma, hiyerarşik olmamaya çalışma, kolektif eylem gibi ilkeleri kullanma yerine, proje ihaleleri, bürokratik yazışmalar, muhasebe raporları, profesyonelliğe dayalı bir feminizmin ortaya çıkmasıdır. İkinci ve üçüncü dalga feminist ve kadın gruplarının öne çıkma şekilleri arasındaki farklılık³⁵, 1990’lı yıllar ve sonrasında bütün dünyada yaygınlık kazanan “proje feminizmi” politik hedeflerin teknik proje amaçlarına, militanlığın “aktivistliğe” dönüştüğü bir ortamda kendi gündemleriyle (projeleriyle) uğraşan birbirinden kopuk gruplara yol açmaktadır³⁶. Finansmanı uluslar arası örgütlerden gelen yoksul ve dışlanmış kadınların somut gereksinimlerinin karşılanmasını hedefleyen “kadın projeleri” devlet kurumlarınca “kamu sorumluluğu” adına yürütülecek kamu politikalarının yerini almıştır³⁷. Kadın örgütleri bu fonlara ulaşabilmek için örgüt yapılarını, stratejilerini, örgütlenme hedeflerini, işbirliklerini ve eleştirel konumlarını değiştirmek ve bu duruma göre yeniden yapılanmak zorunda kalmaktadır.

Ağırlıklı olarak Batı’nın metropollerinde gelişen feminist kuram ve disiplinin temel esasları, Türkiye’nin de dahil olduğu küresel bir yaygınlığa ulaşarak kadın ve toplumsal cinsiyet programlarını etkilemiştir. Akılda tutulması gereken ilk nokta feminist bilimsel uğraşın akademiye giriş biçiminin kuzeyde ve güneyde birbirinden çok farklı yörüngeler izleyerek gerçekleşmiş olmasıdır. Endüstrileşmenin

³⁴ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s.45.

³⁵ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi.....*, s.75.

³⁶ Aksu, Bora ve Asena, Günel, “Önsöz”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, (der. Aksu, Bora ve Asena, Günel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 7-13, s. 9.

³⁷ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi.....*, s.76.

ürünü olan sınıf siyaseti ile Kuzey Atlantik coğrafyasında eşzamanlı gelişen feminist hareketler güney ülkelerde benzer bir biçimde tekrarlanmamıştır³⁸.

1.3. Türkiye’de Kadın Hareketi Tarihi

Türkiye’de kadın hareketleri tarihini Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden başlatmak mümkündür. 1908’de II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı toplumunda kadınlar, kadın hareketinin kurdukları çok sayıda dernekle ve çıkardıkları yayınlarla, yalnızca zevcelik ve annelik rolleriyle sınırlandırılmalarını eleştirmişlerdir³⁹.

Toplumsal hareketler, içinde doğdukları toplumsal bağlamların sosyolojik ve tarihsel gerçekliklerini yansıtacağı için, farklı feminist yaklaşımlar, onları üreten bağlamın anlam ilişkilerinden özerk değildir. Türkiye’de feminist mücadele ve kadın hareketi tarihi de Batı’dan farklı olarak 19. ve erken 20. yüzyılda toplumsal reform ve modernleşme hareketleriyle birlikte ortaya çıkmıştır⁴⁰. Sanayileşmenin erken bir aşamada gerçekleştiği coğrafyalardan farklı olarak Türkiye’de kadın hareketi sanayileşme ile değil, ulus-devlet kurmak ve Batı sömürgeciliğine karşı durmak isteyen Türk milliyetçiliği ile şekillenmiştir. Sanayi kapitalizminin gelişmemesi nedeniyle piyasanın kadın işgücüne eksik talebi, kadınların aile ve akrabalık odaklı topluluk kültüründen kopmasını engellemiş; bunun yerine, yeni bir devlet kurma arzusuyla şekillenen modernleşme anlayışı, erkekleri devlet, kadınları da modern aileler kurmak için görevlendirmiştir⁴¹.

Birinci dalga feminist kadın hareketlerini, kadınların oy hakkı talebi için verdikleri mücadeleyi içeren, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından 1970’li yılların sonuna kadar götürmek mümkündür. Bu dönemin belirleyici niteliği ulusa yapılan vurgudur. Ülkedeki kadın hareketi ulusun eğiticisi olarak “modern anne” rolünün öne çıkartılması ve bunu besleyen “güçlü kadın” imgesinin gölgesinde kalmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında, kadınların hızla siyasallaşmasına neden olan

³⁸ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi....*, s.66.

³⁹ Emel, Memiş ve Özge, Özay, *a.g.m.*, s. 249.

⁴⁰ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s.47.

⁴¹ Serpil Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi....*, s.77.

etken, Balkan Savaşı ve I. Dünya savaşı yıllarında, üretimde erkeklerden boşalan yerlerin doldurulması amacıyla kadınların zorunlu olarak ekonomik yaşama sokulmasıdır. Bu dönemde oluşturulan “Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Derneği ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Milliye Teşkilatı gibi siyasal amaçlı dernekler içinde Halide Edip, Nakiye Elgün, Münevver Sami, Emine Semiye, Nuriye Ulviye (Meylan) gibi isimler yer almıştır⁴². Cumhuriyetle birlikte ilk kez 1930 Belediye Seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış, ardından 1934’te çıkarılan yasayla ilk kez 1935 Genel Seçimlerinde kadınlar oy kullanmış ve milletvekili olarak mecliste yer almışlardır. 1935–1946 arası dönem kadınların mecliste sayısal olarak en fazla oldukları dönemdir. Çok partili dönemde ise kadınların parlamentodaki yeri giderek azalmış ve parti örgütlerinde kadın kolları adı altında çalışmaya başlamışlardır. Dinin siyasette yer etmesi, kurulan partilerin ideolojik olarak sağda yer almaları ve tabanlarının kırsal kesime dayanması ile 1960 sonrası süreçte 1961 anayasasıyla getirilen demokratik haklara rağmen kadınların mecliste temsilinin düşüşü önlenememiştir. 1961–1980 arası 351 kadın aday içinden 26 kadın parlamentoya girebilmiş, yalnızca iki tanesi Nihat Erim ve Sadi Irmak hükümetleri içinde sağlık ve kültür gibi bakanlıkların başına bakan olarak getirilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra sivil kesim örgütlenerek siyaset yapmanın yollarını aramaya başlamıştır. 1980 sonrasının en önemli gelişmelerinden biri de muhafazakâr ve dini ideolojiyi temel alan partilerin de kadınlara yönelik çalışma içine girmesidir.

Türkiye’de ikinci dalga feminist hareketin gelişimi 1968 sonrası gelişen sol hareketlerin zihinsel ve ideolojik dünyasından etkilenmekle birlikte esas olarak sol hareketlerin tüm boyutlarıyla bastırılıp yok edildiği 12 Eylül 1980 sonrasına rastlamaktadır. Yani kendi gelişim süreciyle eş zamanlı olarak yükselen özgürlükçü siyasetlerle karşılaşamayan bir kadın hareketidir. Feminist hareketin ortaya çıkış dönemi olan 1985-95 dönemi özgürlük ve eşitlik isteyen toplumsal hareketler bakımından oldukça fakir bir dönemdir⁴³. 1980’ler boyunca kadınlar dergi ve kitap kulübü çevrelerinde, ev toplantılarında, bilinç yükseltme gruplarında ideolojik ve politik birikim oluşturarak ve kamusal kampanyalar düzenleyerek feminist eylemlilik

⁴² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 38.

⁴³ Serpil, Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi*...., s.78.

faaliyetlerinde bulunmuştur⁴⁴. Daha önceleri tabu olarak görülen ve sessizce örtbas edilen kürtaj, fuhuş, şiddet gibi konular hedef alınmaya ve kamusal alanda tartışılmaya başlamıştır. Feminist eylemler sonucunda, 1990'da Türk Ceza Kanunu'nun tecavüz kurbanının seks işçisi olması halinde cezayı üçte bir oranında azaltan 438. Maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından feshedilmiş ve 120'den fazla kadın sivil toplum örgütü Medeni Kanun'da bulunan ayrımcı unsurları temizlemeyi hedefleyen geniş çaplı bir kampanya düzenlemiştir. Bunun sonucunda 2001 yılında kabul edilen yeni Medeni Kanun ile erkeğin aile reisi olarak üstün konumu ortadan kaldırmış ve kadın ile erkeğin ailenin yaşadığı mesken, evlilik birliği içinde edinilen mallar, boşanma, çocukların velayeti, miras ve çalışma ve seyahat hakkı gibi konulara ilişkin tam bir eşitlik kabul edilmiştir⁴⁵.

Dünyadaki siyasal dönüşümlere paralel olarak Türkiye'de kadın hareketinin 1990'lı yıllardan itibaren gelişimi güncel siyasal dönüşümlerle şekillenmiştir. Bu anlamda 1990'lı yılların bir özelliği de, 80li yıllarda feminist hareketin parçası olmamış kadınların, Kürt hareketi ve İslami hareketle ilişki içinde feminist talepler geliştirmeleri ve bu talepler etrafında örgütlenmeleridir⁴⁶. Feminist örgütler bu yıllarda damgasını vuran kimlik ve kültürel tanınma talep eden siyasetlerle şekillenen etnik ve dini kökenli siyasal hareketlerle eş zamanlı olmuştur⁴⁷. İslamcı kadınlar ve özellikle İslamcı feminist olarak tanımlananlar, feminist hareketin seçkinci-tahakkümcü tavrına karşı çıkıp Müslüman kadınların inançlarıyla bir kadın olarak ezilmeyi reddedip arasında bir çelişki olmadığını göstermeye çalışmışlardır⁴⁸. Bu kadınlar başörtüsünün bir kadın hakkı dolayısıyla da bir özgürlük sorunu olduğunu iddia ederek feministleri destek vermeye çağırmışlardır. 1995'ten itibaren İslamcı ve feminist kadın örgütleri arasında bazı konularda iletişim ve ortaklıklar kurulabilmiş ve önemli yasal reformlar için yürütülen kampanyalara birlikte imza atılabilmektedir.

⁴⁴ Aksu, Bora ve Asena, Günal, *a.g.m.*, s.8.

⁴⁵ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 55.

⁴⁶ Aksu, Bora ve Asena, Günal, *a.g.m.*, s. 8.

⁴⁷ Serpil, Sancar, *Türkiye'de Kadın Hareketi.....*, s.78.

⁴⁸ Aksu, Bora ve Asena, Günal, *a.g.m.*, s. 8.

Medeni Yasa ve Ceza Yasasının kadınların lehine dönüştürülmesine yönelik eylemler buna örnek gösterilmektedir⁴⁹.

Türkiye’de bir diğer farklılık ve kimlik siyasetine dayalı kadın hareketi Kürt kadın hareketidir. Hem milliyetçi hareketin ataerkilliğini hem de Türkiye’deki feminizmin “Türk’lüğünü” sorgulayan⁵⁰ ve Doğu ve Güneydoğu’da çok sayıda ciddi ve güçlü Kürt kadın hareketi iki farklı siyasi rotadan gelişmiştir. Bir yandan bağımsız feminist örgütler öncelikle kadına yönelik şiddet ve her tür kadın sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştır. Öte yandan etnik kimlik siyaseti yapan siyasal örgütler (Demokratik Toplum Partisi-DTP-, Barış ve Demokrasi Partisi-BDP- çizgisi) içinde örgütlü kadınlar kendine özgü ve Türkiye’de siyasal partilerde ve TBMM’de kadınların temsil tarz ve içeriğini değiştirecek çok önemli gelişmelere imza atmışlardır⁵¹.

İslâmi hareket ve Kürt hareketi, 90’larda politik gündemi belirleyen çok önemli iki eksen olmuştur⁵². Bu hareketlerin çıkışı, Türkiye’de Kemalist modernleşmeci feminizm ve kadın hareketleri çatışmalarına dayansa da, Türkiye’de etkili ve güçlü bir kadın hareketi oluşumunda, feministlerin ideolojik ve politik etkililiği kadar hem Kürt kadın örgütleriyle hem de İslamcı kadın örgütleriyle işbirliklerinin etkisi belirleyici olmuştur⁵³. 2002-2004 yılları arasında kadın hakları ve cinsel özgürlük için çalışan grupların bir koalisyonu-Türk Ceza Kanunu (TCK) Kadın Platformu- tarafından yürütülen üç yıllık bir kampanya sonucunda 2004 yılında bir kanun tasarısı kabul edilmiştir. Bu tasarıda gelenekler adına öldürmede ceza indirimi kaldırılmış, evlilik içi tecavüz suç sayılmış, tecavüz edip evlenen erkeklerin cezalarında indirim ya da erteleme kaldırılmıştır. İşyerinde taciz suç olarak tanımlanmış, cinsel suçlarda hüküm verilirken bakire/bakire olmayan ve evli/bekar kadın şeklindeki ayrımlar ortadan kaldırılmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta elde edilen kazanımların konjunktürel doğasıdır. Türkiye’nin

⁴⁹ Serpil, Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi...*, s.83.

⁵⁰ Aksu, Bora ve Asena, Günal, a.g.m., s. 8.

⁵¹ Sancar, *Gös. Yer.*, s. 83.

⁵² Aksu Bora, *Feminizm Sınırlar...*, s. 110.

⁵³ Serpil, Sancar, *Türkiye’de Kadın Hareketi...*, s.96.

1999 yılında Avrupa Birliği (AB) üyeliğine adaylık başvurusunun kabul edilmesi ve AB standartlarına uyma çalışmalarının etkisi büyüktür⁵⁴.

Uluslararası kuruluşların Türkiye'nin kadın politikalarına etkisi doğrultusunda kadınlardan gelen talepler yerine uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi söz konusudur⁵⁵. Güneydeki birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'deki kadın çalışmaları da 1975 yılında Mexico City'de Uluslararası BM Kadın Konferansı ve ilan edilen Kadın Onyılı ile kalkınmada kadının küresel bir biçimde ele alınması, Avrupa Konseyi Kadın- Erkek Eşitliği Komisyonun kurulması ve bu zeminde gerçekleştirilen faaliyetlerle çok yakından ilişkilidir⁵⁶. Bu kuruluşların yürüttüğü faaliyetler eliyle kalkınmada kadın anlayışı, II. Dünya Savaşı sonrası kalkınmacılık anlayışı⁵⁷na eklenerek çeşitli “devlet feminizmleri”nin yükselmesini sağlamıştır. Feminist mücadelenin “devlet feminizm”i olarak adlandırdığı faaliyetler, ulusal mevzuat, kadın emeği, istihdamı, eğitimi ve sağlık durumu gibi konuların yalnızca kadın hakları aktivistleri tarafından değil, aynı zamanda ilgili BM komisyonlarına sunulmak üzere devlet tarafından hazırlanmasını içermektedir.

Türkiye’de, 1990’da bunun için Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) kurulmuştur. Kurulduğu yıldan itibaren bir kamu kuruluşu olarak tüm siyasi istikrarsızlıklardan etkilenmiş olmasına rağmen, Türkiye’de kadın-erkek eşitliği konusunda çalışacak insan kaynağının yetiştirilmesi ve teknik temellerin oluşturulması konunun ülke gündemine girmesi açısından dikkate değer katkıda bulunmuştur⁵⁸. Bugün söz konusu genel müdürlük Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlanarak kadınlara karşı ayrımcılığın çocukları, engellileri, yaşlıları

⁵⁴ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 55.

⁵⁵ Selma Acuner, “90’lı yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, (der. Aksu, Bora ve Asena, Günel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 125-159, s. 127.

⁵⁶ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 49.

⁵⁷ 1929 Bunalımı ile sanayileşmiş ülkelerde yaşanan ekonomik kriz ve yüksek oranda görülen işsizlik piyasanın kendi kendini düzenleyeceği şeklindeki liberal yaklaşımı eleştiren Keynesyen bakış açısı ile, devletin tam istihdam için piyasaya müdahale etmesi gerektiği üzerine temellenmiştir. Bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren pratiğe aktarılmış ve 1970’li yılların ikinci yarısına kadar uzanan sürece damgasını vurmuştur. Bu süreç, gerek merkezdeki gerekse çevredeki ülkelerde, ilhamını merkez’de keynesian teo- riden, çevre’de ise kalkınma iktisadından alan, yoğun ve kapsamlı devlet müdahalelerine tanıklık etmiştir. Bknz. Gülten, Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri*, İkinci Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1995, s.42.

⁵⁸ Selma Acuner, *a.g.m.*, s.157.

koruma ile birlikte ele alınan bir sosyal hizmet sorununa indirgenmiştir⁵⁹. Yine, 1999 yılında İstanbul'da düzenlenen Habitat toplantısı ilk defa sivil toplum kuruluşlarının (STK) kadın sorunlarının çözümünde devletin sorumluluğunu paylaşmalarına yol açmıştır. Bu durum devletin kadın sorunlarının çözümünde asli fonksiyon ve rolünden vazgeçmesi açısından sakıncalıdır⁶⁰. Nitekim bu süreç ile gönüllülüğe, siyasal özerkliğe ve ideolojik olarak erkek egemenliğini eleştirmeye dayanan feminist örgütlenme yerine somut sorun çözmeye ve uygulamaya yönelik projeler yapan kadın örgütleri geçmektedir. Bu süreç kadın örgütlerini devlete ve onun otoriter-cinsiyetçi politikalarına karşı özerkleştirmekle birlikte, ulusal siyasetin dönüştürülmesi için mücadeleyi teşvik etmek yerine ulusal siyaset düzeyinin atlanılıp daha çok uluslararası fon kuruluşları ile ilişkilerin gelişmesine ve ulus aşırı ittifakların oluşmasına yol açmaktadır. Böylece bu dönüşüm kadın örgütlerini siyasetten, siyaseti de kadın örgütlerinden ve özellikle de feministlerden ve feminist eleştiriden uzak tutmaktadır⁶¹.

Türkiye'de üçüncü dalga ve ikinci dalga feminizm bir arada gitmektedir. Çünkü ikinci dalga feminizm henüz kendini tamamlayamamışken Kürt kadın hareketi, Müslüman kadınların farklı deneyimleri, gay, lezbiyen ve trans grupların feminizme katkısı farklılıklara olan vurgunun artmasını sağlamıştır⁶². Kadınların ezilmelerinin ve toplumsal yaşamdaki eşitsiz konumlarının maddi temelini inceleyen maddeci feminist yaklaşımlar küreselleşme ile değişen somut maddi koşullar içerisinde kadının konumunu analiz etmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan sosyalist feminist perspektifin günümüz maddi koşullarını analiz biçimini anlamak için feminizmin teorik ve pratik birikiminin yanı sıra sosyalizmin kuramsal çerçevesini de anlamak gerekmektedir. Bu doğrultuda bir sonraki kısım Marksizmin temel kavramlarına ayrılacaktır.

⁵⁹ Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 50.

⁶⁰ Serpil Sancar, "Nermin Abadan Unat'la Söyleşi", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012(b), ss. 25-33, s.29.

⁶¹ Serpil, Sancar, *Türkiye'de Kadın Hareketi...*, s.101.

⁶² Deniz, Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 46.

2. Ataerkil Sistemin Tarihsel Maddeci Analizi

Marksizm temelde kapitalist üretim ilişkilerini inceleyerek, kapitalist toplumdaki maddi çelişkileri ve sömürü mekanizmasını ortaya çıkarmak ve bunları değiştirmek amacındadır. Marksist çözümleme üretim ilişkilerini birtakım kavramlar üzerinden çözümlemektedir. Bu kavramlar daha sonra kadınların ezilmesini toplumun maddi koşulları ve kadın emeği temelinde açıklayan maddeci feministler tarafından da kullanılmakta ve Marksizm bu çerçevede yeniden yorumlanmaktadır. Kadın emeğinin kullanılış biçim ile kapitalist toplum ve ataerkil yapı arasındaki ilişkiyi anlamak için Marksizm ve feminizm ilişkisini anlamaya ihtiyaç vardır.

2.1. Marksizmin Temel Kavramları ve Marksist Çözümlemede Kadının Konumu

Feminizm ile ilişkisi bağlamında Marksizm, birbiriyle ilişkili üç unsuru temelinde- *tarihsel materyalizm, aile içi işbölümü ve ekonomik değer teorileri*-incelenmektedir.

Tarihsel materyalizm toplumun ve kültürün köklerinin maddi ve ekonomik koşullar tarafından belirlendiği savına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre tüm tarih boyunca egemen etken, maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir⁶³. Topluma egemen ideolojinin sermayeye hakim olan kapitalist burjuva sınıfı tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Burjuva sınıfının karşısında ise sermaye araçlarının mülkiyetine sahip olmayan ve hayatını emeğini satarak kazanan işçi sınıfı yer almaktadır. İşçi sınıfının burjuva karşısında yer alabilmesi ve mücadele edebilmesi için sınıf bilincine sahip olması gerekmektedir. Çünkü egemen sınıfın düşüncelerini eleştirmeden özümsemek “yanlış bilinç” anlamına gelmektedir. Yanlış bilincin önlenmesinin yolu ise “praksis”⁶⁴ ile gerçekleşmektedir.

⁶³ Friedrich Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (çev. Kenan Somer), 15. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010, s. 12.

⁶⁴ Praksis teori ile pratiğin etkileşimini ifade eden davranış biçimidir. Bu davranış üzerine düşünülmemiş sıradan bir davranış değil, aksine özgür ve bağımsız bireyin gerçeği arama, diğer insanlara saygı gösterme ve insanlık için değer yaratma üzerine kurulu belirli nitelikleri olan bir

Marksizmin üzerinde durduğu bir diğer unsur “**aile**”dir. Modern, sanayi toplumunu tanımlayan “işbölümü”nün kökenlerini Marks “aile”de görmektedir. Aile içindeki cinsiyet ve yaş farkına dayalı işbölümü bir insanın başka bir insanın emeğini sömürmesi ve ona sahip olması (kocanın kadın ve çocuklara sahipliği) bakımından özel mülkiyetin ilk biçimidir. Engels’in Ailenin Kökeni çalışması Marksizm ve feminizmin ortaklığı açısından önemlidir. Bu eserde Engels’in temel tezi tarih öncesi komünist anaerkilliğin belirli bir anda ataerkillik tarafından nasıl ters çevrildiği ya da ikame edildiği üzerinedir. Çözüm önerisi ise kadınların ev içine hapsolmalarını engelleyip tümüyle toplumsal iş gücüne katılmalarını teşvik etmektir. Böylece Engels toplumun ekonomik birimi olan tek eşli ailenin ortadan kaldırılmasını teşvik eder. Tüm bunlar komünizmde gerçekleşecektir⁶⁵. Savran, Marks ve Engels’in analizlerinde burjuva ve işçi sınıfı aileleri arasında ayırım yaptıklarını ve özel mülkiyetin burjuva ailesinin temelinde yattığını belirttiklerini ifade etmektedir. İşçi ailesi ise özel mülkiyetten yoksun olduğu için işçiler arasında aileler her an çözülmeye hazırdır⁶⁶. Bu açıklama işçi ailesinin tanımı için yetersizdir. Sosyalist feminist analiz Marks’ın emek derken ücretli emekten ve özel mülkiyetin en gelişmiş biçimi olan sermayeden söz ettiğini oysa işçi ailesinin Marks’ın teorisinin merkezinde yer alan üretim ile yeniden üretim arasındaki fetişleşmiş ayrılığı eleştirerek yeniden üretimi ataerkil kapitalizmin maddi temeline dahil etmektedir.

Marksizmin son analiz unsuru da **ekonomik değer teorileridir**. Marksist ekonomik değer teorisini ise üç tür değer oluşturmaktadır. Bunlar kullanım değeri, değişim değeri ve artı değerdir. Kullanım değeri kişinin içinde yaşadığı grubun üyeleri tarafından kullanılmak üzere üretilmiş maddelerin değeridir. Kullanım değeri yabancılaşmamış, yani kişisellekle yüklü değer içermektedir. Yemek pişirme, örgü örme gibi ev işleri ve bakım hizmetleri kullanım değerine sahiptir. Bir meta değişim

---

eylemliliği ifade etmektedir. Bknz. Özlem Şahin ve Ecehan Balta, “Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce”, *Praksis*, (4), 2001, ss.185-217.

⁶⁵ Josephine, Donovan, a.g.m., s. 143-145).

⁶⁶ Gülnur Acar-Savran, “İkinci Basıma Önsöz”, *Kadının Görünmeyen Emeği*, (der. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tura Demiryontan), 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss. 9-17, s. 26.

için üretildiğinde yabancılaşmış emek⁶⁷ tarafından üretilmekte ve değişim değeri taşımaktadır.

Marks artı değeri açıklamak için ise emek-değer teorisini geliştirmiştir. İşçinin emek gücü pazarda satış için bir meta olarak soyutlanmaktadır. Üretilen her bir metanın değeri onun üretimi için gerekli çalışma zamanında harcanan ve onda maddeleşmiş emek miktarı tarafından belirlenmektedir. Fakat emek gücü sadece kendisine ödenmeye yetecek ve yeniden üretimini sağlayacak değer yanında artı değer de üretmektedir. Bu artı değer çoğu kapitalistin karını oluşturmaktadır⁶⁸. Marks kadınların emeğinin kullanım değeri olan ürünleri ürettiklerini söylese de bu üretimin mekanı fabrika olmadığı için yani özel alan olduğu için bu üretim biçimini analizine dahil etmemiş ve bu görevi işçilerin hayatta kalma ve üreme dürtülerine bırakmıştır. Bu feministlerce eleştirilir çünkü bu işleri yapanın cinsiyeti vardır o da “kadın” cinsidir⁶⁹.

2.2. Marksist Feminizmde Kadın Emeğinin Sermayeye İlişkisi

Kapitalist toplumda evin rolü ve ev içi emeğin kapitalizme katkısını analizlerine dahil eden Marksist feminist kuram ev ve ev işinin sermayeye olan ilişkisine odaklanmıştır. Kadının evdeki emeğini dolaylı olarak artı değer ürettiği için aslında erkeğin değil sermayenin sömürdüğünü iddia eden Marksist feminizm, feminist savaşı sermayeye karşı savaşımın için katmaktadır. Marksist feministler, kadının ev-içi emeğinin, kendi rızası dışında ona yüklendiği içi yabancılaşmış emek olduğunu, ayrıca kullanım değeri yanında emek gücünün yeniden üretimine katkıda bulunduğunu ve bu yolla artı değere de katkıda bulunduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle ev işi sermaye için gereklidir. Kadınlar ev işi için ücret talep ederek ve iş gücü piyasasında yer almayı reddederek sermayeye karşı savaşımın önderliğini ele

⁶⁷ Yabancılaşmış emek; üretim faaliyetinin kapitalizmde büründüğü özgül bir biçimdir. Kapitalist üretim biçiminde doğası gereği kendiliğinden ve özgür olan insan faaliyeti bir araca indirgenmektedir. Bu emek kategorisi *insan faaliyetinin* -kendine, insana, doğaya, bilince yabancı bir faaliyet olarak yani- emek olarak üretimini ifade etmektedir. Ücretli emek- sermaye ilişkisinde işçinin kendi yabancılaşmış emeği sonucunda kendi ürettiği ürün, üreticisinin karşısına kendisine ait olmayan yabancı bir güç biçiminde çıkmaktadır. Bknz. Gülnur Acar Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, İkinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 230-234.

⁶⁸ Josephine, Donovan, *a.g.m.*, s.142.

⁶⁹ Gülnur Acar-Savran, *a.g.m.*, s. 35.

alabilirler. Kadınların savaşı feminist oldukları için değil anti-kapitalist oldukları için devrimcidir.

Marksist ve sosyalist feministler olarak ikiye ayrılan maddeci feminizmin temellerini atan bir başka mihenk taşı ev-içi emeğin incelenmesidir. Kadınların dezavantajlı konumunun en önemli nedeninin sanayileşmiş toplumda ev ve işyeri ayrımı sağlandığında, ev-içi emeğin kadına bırakılmasının bir sonucu olduğunu düşünen ev-içi emek tartışması merkezine ataerkilliği koymaktadır. Marksist ve sosyalist feminizmin temel soruları ve ayrılık noktaları ataerkillik/kapitalizm, üretim/yeniden üretim eksenleri çerçevesinde belirlenmektedir: Ataerkil kapitalizmden ayrı bir üretim tarzı mıdır? Yoksa onunla eklenmiş bir şekilde üretim ve yeniden-üretimde kullanılan kadın emeğine erkeklerin el koyması mıdır? Buradaki üretim ve yeniden üretim kavramları kaynağını Marks'tan alan piyasa için değişim değeri olan meta üretimi (üretim) ve de kapitalist üretim sürecinde işçi sınıfıyla burjuvazinin, ya da ücretli emekle sermayenin ve bunlar arasındaki ilişkinin yeniden üretilmesi (yeniden üretim) olarak tanımlanabilir⁷⁰.

2.3. Sosyalist Feminizmde Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi

Sosyalist feminizm, kadınların ezilmesinin özgül kaynağı olarak yalnızca sermayeyi ele alıp erkekleri görmezden geldiği için Marksist feminizmi eleştirmiştir. Oysa kapitalizmde ev emeği üzerine yapılan tartışmaların öznesi toplumsal cinsiyetinden soyutlanmıştır. Tartışılan konu ev emeğinin Marksist anlamda üretken emek olup, artı-değer üretilip üretilmediğidir. Bu tartışmada karşılıksız ev emeğini harcayanın neden kadınlar olduğu sorusu atlanmaktadır⁷¹. Sermaye ve özel mülkiyet kadınların kadın olarak ezilmelerinin nedeni olmadıklarından tek başına bunların sona ermesi kadınların ezilmelerinin sona ermesiyle sonuçlanmayacaktır⁷². Burada aile, işgücü piyasası, ekonomi ve toplum içindeki sorun, basitçe kadınlarla erkekler arasındaki işbölümü değil; erkekleri üst, kadınları tabi bir konuma yerleştiren bölünme biçimidir. Sorulması gereken soru, kadınların ezilmelerinden kimin yarar

⁷⁰ Emel, Memiş ve Özge, Özay, *a.g.m.*, s. 253.

⁷¹ Gülnur Acar-Savran, *a.g.m.*, s.17.

⁷² Heidi Hartmann, "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği", *Kadının Görünmeyen Emeği* (der. Gülnur Acar-Savran), 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss. 157-198, s. 161.

sağlayacağıdır ve bu soruya verilecek yanıt sadece kapitalistler değil aynı zamanda ve en temelde koca ve baba olarak evde kişiselleşmiş hizmetlerden yararlanan erkeklerdir. Dolayısıyla kapitalizm ve ataerki arasındaki ilişki incelenmelidir. Sosyalist feministlere göre emeğin cinsel işbölümü kapitalizmin öncesine dayanmaktadır. Kapitalizm daha katı bir biçimde ayrılmış bir işbölümü inşa etmiş olabilir ancak bu işbölümü kapitalizm tarafından üretilmemiştir. Kadınlar kapitalizm öncesi toplumlarda görece bir cennette yaşamamışlardır⁷³. Sermaye ve ataerki arasında sağlıklı ve güçlü bir ortaklık bulunmasına rağmen, özellikle kadınların emek gücünün kullanımı açısından erkeklerle kapitalistlerin çatışan çıkarları da vardır⁷⁴. Çünkü işçi erkek ve kapitalist (çoğunlukla erkek) işveren, biri evde diğeri işyerinde görünmez kıldıkları kadın emeğini sömürmek istemektedirler. Bu nedenle kadının ücretli ve ücretsiz emeğinin analizinde hem kapitalizmi hem de ataerki sistemi temel alan sosyalist feminist perspektif bu ilişkiyi anlatan “ataerki kapitalizm” kavramını kullanmaktadır.

Sosyalist feminizm; kamusal-özel alan, çalışma-oturma alanı gibi ikili karşıtlıklar üzerine temellenen emek örgütlenmelerini ve aileyi analizinin merkezine oturtmuştur. Bu kavramlar arasındaki ilişkinin mekansal açıdan değerlendirilmesi için çalışmanın bir sonraki kısmında öncelikli olarak kentsel mekana dair kuramlar incelenecek ardından sosyalist feminist mekan kuramları ele alınacaktır.

3. Kentsel Mekan Tartışmaları ve Kadının Mekansal Algı ve Kullanımını Belirleyen Faktörler

Anglosakson dünyaya ilişkin literatürde özel olarak kentsel tartışmalar, genel olarak da mekan analizleriyle kadının konumunu birlikte ele alıp çözümleyen ilk akademik çalışmalar, sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle karşılaştırıldığında, görece geç bir dönemde ve pek az sayıda olmak üzere yayımlanmaya başlamıştır⁷⁵. Konu ancak 1980’lerde tekil bir ilgi alanı olmaktan çıkıp- şehircilik, coğrafya, kent

⁷³ Josephine, Donovan, a.g.e., s.156.

⁷⁴ Heidi Hartmann, a.g.m., s. 157-198.

⁷⁵ Alkan, Ayten, *Şehircilik Çalışmaları...*, s. 343.

planlaması, mimarlık gibi- ilgili disiplinlerin yerleşik bir bileşeni haline gelmiştir. Mesele salt kadınlara dair bilgi birikimi oluşturulması ve kadınları haritaya yerleştirmekle kalmayıp; disiplinlerin hakim bilgi yapısı ve yöntemlerinin de dönüştürülmesi çabası olmuştur⁷⁶.

Çalışmanın bu kısmında farklı kentsel mekan perspektifleriyle kent ele alınıp, ataerkillik ve kapitalizmin mekanda kadınların gündelik yaşamında nasıl işlediği analiz edilecektir.

3.1. Yirminci Yüzyılda Kentsel Mekan Tartışmaları ve Chicago Okulu

Disiplinlerarası bir alan olan kent, toplumbilim çalışmalarında birçok açıdan ele alınmaktadır. Kimi yapıtlar kentte yaşayan bireylerin davranış kalıplarında kent yaşamına özgü değişimleri incelemiş, kimileri toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği yer olarak kentte ortaya çıkan sınıfsal ayrımlar üzerinde durmuş, kimileri de gündelik yaşam sorunlarına yoğunlaşmıştır⁷⁷.

Kent toplumbilimi çalışmalarında yirminci yüzyılın ilk yarısında Chicago Okulu'nun etkisiyle daha çok kırdan kente göç, kırsal ve kentsel toplum arasındaki farklar, kentleşme ve kentin yabancılaştırıcı etkisinden kaynaklanan konular üzerinde durulmuştur. 1970'lerden sonra, Marksist kent bilimcilerin etkisiyle sermaye birikim süreçleriyle ilişkilendirilen kent, sınıf savaşımının yaşandığı yer olarak merkezi bir konum kazanmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise, yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte yaklaşımlar daha da çeşitlenerek gençlik, toplumsal cinsiyet, çevre sorunları ve gündelik yaşam odaklı yeni toplumsal hareketler, sermayenin küreselleşmesinin kentlere etkisi metropolleşme ve post-modernizm üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır.

Chicago Okulu tipik bir kapitalist sanayi kenti haline gelen Chicago kentinde yaşanan hızlı nüfus artışı, yerleşme sorunu vb. sorunları anlamak, kategorileştirmek ve çözmek üzere geliştirilmiş yirminci yüzyılın ilk kent sosyolojisi

⁷⁶ Ayten Alkan, *Şehircilik Çalışmaları...*, s. 344.

⁷⁷ Ayten Alkan, Bülent Duru, "Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce", *20. Yüzyıl Kenti*, (der. Ayten Alkan, Bülent Duru), İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, ss. 7-27, s. 8.

okuludur. Çevrebilimsel (ekolojik) yaklaşım olarak da anılan bu bakış açısı mekansal farklılaşmaları doğalmışçasına ele almış⁷⁸ ve ideal kent ölçeğinin nasıl olması gerektiği, kentin mekansal örgütlenmesi ve toplumsal nitelikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Chicago okulunda kent üzerine yapılan araştırmalar özellikle iki konuya odaklanmıştır: kentlerin mekansal düzenlenme biçiminin toplumsal ilişkilere etkisi ve kentlilerin yaşam biçiminin, geleneklerinin oluşturduğu kültürel yaşam ve kentleşme⁷⁹.

Robert Park, Ernest Burgess, Homer Hoyt, Chauncy D. Harris, Edward L. Ullman gibi Chicago Okulu düşünürleri ve Louis Wirth gibi kent sosyologları mekan sorunlarını ele aldıkları çalışmalarında, bireylerin davranışlarının içinde yaşadıkları fiziksel kent mekanı ve kentsel toplum tarafından belirlendiğini belirtirken, kenti tıpkı insan gibi canlı bir organizma olarak görmüşlerdir. Yirminci yüzyılın ilk yarısının bitimine kadar merkezi bir konumda olan Chicago Okulu 1970’li yıllarla birlikte yerini Marksist kent bilimcilerin çalışmalarına bırakmıştır. Yaşanan sorunlara pozitivist bir çerçeveden yaklaşan bu araştırmacıların yer aldığı dönem mutlakçı bir mekan kavramsallaştırmasının- nötr, insan pratiğinden ve toplumsal süreçlerden bağımsız, apolitik, teknik ve doğal- hakim⁸⁰ olduğu bir dönem olarak 1970’li yıllarda ortaya çıkan Marksist kent yaklaşımları tarafından eleştirilmiştir.

Chicago Okulu kendisinden sonra gelen okul ve çözümlenmeler tarafından eleştirilse de bu okulun etkisi yapılan kent tanımlamalarında sürmektedir. “Tarımsal üretimden ileri bir üretim düzeyine sahip, bütün ürün yönetim ve denetim işlevlerini bünyesinde toplayan, nüfus büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği, örgütlenme, işbölümü, uzmanlaşma ve ikincil ilişkilerde artış”la ayırt edilen kent tanımı bu okulun mirasıdır⁸¹.

⁷⁸ Ayten Alkan, *Şehircilik Çalışmaları...*, s.344.

⁷⁹ Ayten Alkan, *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 31.

⁸⁰ Ayten Alkan, *Şehircilik Çalışmaları...*, s. 344-345.

⁸¹ Ayten Alkan, *Şehircilik Çalışmaları...*, s. 345.

3.2. Marksist Kent Çalışmaları: Kentin Sermaye ve Sınıf Mücadelesi ile İlişkisi

Marksist kentsel yaklaşımlardaki sermaye birikimi ve sınıf mücadelesinin merkeziliği ekonomik ve politik çevreleri birbirine bağlayan bir perspektif sunması açısından önemlidir. Bu perspektif ile kent çatışık ve kriz içindeki sermaye birikim sürecinin yeri olarak görülmektedir⁸².

Marksist kent çalışmalarında temel olarak 1960'lı ve 1970'li yıllarda Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'e referans verilmektedir. Kentsel eşitsizlikler konusunda Marksizm'in yeniden yorumlanması ile kent kuramında, kapitalist sermaye ile kentsel toprakların üretimi ile ilişki ilk önce Lefebvre tarafından kurulmuştur. Mekanın ideoloji ve politikadan ayrı bilimsel bir nesne olmadığını belirten Lefebvre, siyasal süreçlerle şekillenen mekanın aynı zamanda sosyal ve tarihsel bir ürün de olduğunu belirtmektedir. Lefebvre'ye göre sosyal bir ürün olarak mekanın üretimi herhangi bir metanın üretimine benzetilebilir. Bununla beraber metanın üretimi ile mekanın üretimi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Lefebvre kapitalist sistemin kurulmasında mekanın nasıl hizmet ettiği ve hegemonyanın bundan nasıl istifade ettiği üzerine odaklanmıştır. Mekan ona el koyan hegemonik grupların yönetimi ve sömürmesi için üretilir⁸³. Kentsel eşitsizlikleri üreten ve mekanda süregelenleştiren kapitalizm ve mekan arasındaki ilişkiyi sorgulayan Lefebvre açık bir şekilde tanımlanmış ve çelişkilerden bütünüyle arındırılmış bir kapitalist mekan (dünya piyasası) tanımı yapmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Lefebvre kapitalizm ve mekan ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“Toprağa dayalı, ticari ve finansal sermaye gibi birçok bileşeni olan kapitalizm bir sınıfın hegemonyası doğrultusunda işlemektedir. Hegemonya toplum üzerinde bütüncül bir şekilde- kültür ve enformasyon- ve genel olarak birey dolayısıyla tecrübe edilmektedir. Hegemonya pratiğinin mekanı dokunulmamış

⁸² Mike, Geddes, “Marxism and Urban Politics”, *Theories of Urban Politics, Second Edition*, (ed. By Jonathan S. Davies and David L. Imbosco), Sage, Londra, 2009, ss. 55-73, s. 55-58.

⁸³ Henry Lefebvre, “Reflections On The Politics of Space”, *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (der. Richard Peet), Methuen&Co Ltd, Londra, 1977, ss. 339-353, s. 341.

bırakma olasılığı yoktur. Aksine kapitalizm mekanın üretim biçimi yoluyla mekana yerleşmektedir”⁸⁴.

Bu anlamda hegemonik ve eşitsiz olarak kurulmuş toplumsal süreçler ve mekanlar karşılıklı olarak birbirini üretmektedirler. Lefebvre mekanın öneminden bahsederken sermaye emek çatışmasını günümüzde her şeyden önce endüstriyel toplumun değil, kentsel toplumun çelişkisi olarak ifade etmiştir. Kentsel mekan için ve kentsel mekan üzerindeki mücadele, modern sınıf mücadelesinde hem bir aşama hem de engeldir⁸⁵.

Castells, Lefebvre’yi endüstriyellemeyi kentleşme içine yerleştirdiği ve gündelik hayatın yabancılaşması üzerinde fazlaca durduğu için Marksizm’den uzaklaşmakla eleştirmiştir. Castells, kökleri Althusser’in yapısalcılığında aranacak bilimsel Marksist bir analiz geliştirmiştir. Althusser’ci yapısalcılık mekanı sosyal yapının bir ifadesi olarak ele almakta ve buradan yola çıkan Castells, Lefebvre’ye benzer biçimde kenti üretimden ziyade yeniden üretimin alanı⁸⁶ ve Lefebvre’den farklı olarak ise “kenti kolektif tüketimin mekanı” olarak tanımlamaktadır. Kent sorununun esas olarak bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan ortak tüketim araçlarının- konut, eğitim, sağlık, ulaşım, kültür, ticaret vb.- örgütlenmesi ile ilişkili olduğunu belirtmektedir⁸⁷. Ekonomik sistemin temel bir unsuru olarak emtiaların oluşumu yasası- emeğin teknik ve sosyal ayrımı, ekonomik ve sosyal çıkarların geniş bir mekan üzerinde dağılımı, kurumsal sistemin homojenleşmesi- *mekansal bir formun*, kentin, belirli bir sınıfın sosyal dominasyon alanı ile gelişimini beraberinde getirmiştir⁸⁸. Yani, mekansal eşitsizlik bu araçların örgütlenmesindeki kentsel gruplar arası güç ilişkisinin bir yansımasıdır⁸⁹. Bu nedenle kentsel sorunlar mekanın örgütlenmesi olarak değil toplumsal ilişkiler ağı içine

⁸⁴ Henry Lefebvre, *The Production of Space*, (translated by Donald Nicholson Smith), Blackwell Publishing, Oxford, UK, 1991, s. 10-11.

⁸⁵ Mike Geddes, *a.g.m.*, s.56.

⁸⁶ Mike Geddes, *a.g.m.*, s.56.

⁸⁷ Manuel Castells, *Kent, Sınıf, İktidar*, (çev. Asuman Erendil), Bilim ve Sanat, Ankara, 1997, s. 14.

⁸⁸ Manuel Castells, *a.g.e.*, s. 14

⁸⁹ Manuel Castells, *The Urban Question A Marxist Approach* (çev. Alan Sheridan), Edward Arnold Publishing, London, 1977, s. 14.

yerleştirilerek toplum örgütlenmesinin temelinde yatan toplumsal sınıfların diyalektiği ile ilişkili olarak kavranmalıdır⁹⁰.

Harvey de Lefebvre gibi toplumsal süreçler ve mekansal biçimler arasındaki ayrımın yapay olduğunu, aksine bunların sanki büyüdü bir atlıkarıncaya binmiş gibi etkileşim içinde olduğunu belirtmektedir⁹¹. Castells kolektif tüketimi “kent”in merkezine yerleştirirken, Harvey’in çalışması sermaye birikim sürecini ön plana çıkarmaktadır. Birikim kapitalist üretim biçimi altında büyüyen güçlerin motorudur. Bu nedenle de yüksek ölçüde dinamik ve kaçınılmaz olarak yayılmacıdır. İçinde yaşadığımız dünyayı sürekli ve mükerrer bir şekilde yeniden şekillendiren daimi devrimci bir gücü oluşturmaktadır⁹².

Kapitalist birikim sürecinde gittikçe artan emtia miktarını emecek pazarın bulunamaması sonucu aşırı birikimden (overaccumulation) dolayı ortaya çıkan kapitalist krizleri aşmak için kullanılan yöntemlerden biri yeni pazarlar için yeni coğrafi mekanlara açılmaktır. Bu da bizi birikim sürecinin zorunlu bir sonucu/ürünü olarak mekansal örgütlenme ve coğrafi büyüme/yayılanın sorgulanması noktasına getirmektedir. Ürünün nihai kullanıcıını bulması için dolaşıma girmesi ve pazara ulaşması zorunluluğu kapitalist üretim biçiminin ucuz ve hızlı iletişim ve ulaşım yollarını bulmalarını gerektirdiğinden her türlü mekansal bariyer aşılacak durumundadır⁹³.

Kentsel sorunları kapitalist sistemin işleyişine bağlayan Harvey kapitalist birikim sürecinin mekansal yapıların üretimi ile nasıl ilişkilendiğini analiz etmektedir. Özellikle, kentsel mekanın toprak ve mülkiyet unsurlarını klasik Marksist kavramlar olan rant ve yapı, mülkiyet, finans, mülk sahipliği gibi sermayenin ikincil dolaşımı üzerinden analiz etmektedir. Harvey için kentsel sistem, yapılı çevre

⁹⁰ Manuel Castells, *Kent, Sınıf...*, s. 13.

⁹¹ David Harvey, “The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of The Marxian Theory”, *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (der. Richard Peet), Methuen&Co Ltd, Londra, 1977, ss. 263-293.

⁹² David Harvey, *a.g.m.*, s. 280.

⁹³ David Harvey, *a.g.m.*, s. 268.

yoluyla artı değerin dolaşımı ve yönetimi gibi, nispi ve tekelci kira ve mülk değerlerine bağlıdır⁹⁴.

Marksist kentbilim çalışmalarına temel oluşturan bu üç yazarın kentsel kuramları feministler tarafından çeşitli açılardan eleştirilmiştir.

3.3. Marksist Kent Çalışmalarının Feminist Eleştirisi

Marksist kent toplumbilimi çalışmaları 1970’li yıllarla birlikte önemli kent kuramları geliştirmişse de bu yıllarda ve izleyen dönemlerde feminist kent toplumbilimi, yapılan kentsel çalışmaların cinsiyet körü olduğunu, mekanın ve mekanda yapılan toplumsal, ekonomik ilişkilerin toplumsal cinsiyet temelli olduğunun göz ardı edildiğini belirtmiştir.

Lefebvre’nin mekan ve gündelik hayat ilişkisine dair analizi kentsel eşitsizliklerin toplumsal cinsiyete dayalı çözümlenmesine imkan verebilecekken kapitalist üretim ilişkileri ve sınıf çelişkilerine odaklanması bu analizi engellemiştir. Oysa sınıf kavramı başlı başına cinsiyet yüklü bir kavramdır. Çünkü sınıf kavramının Marksist analizinde kadınların ev içi emeği değişim değeri üretmediği için analiz dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla kentsel yaşamın sınıf çözümlenmesi üzerinden kavranması durumunda sınıf, çözümlenmede yer almayan kadınların ezilmişliğini tam olarak açıklayamamaktadır⁹⁵.

Castells ise praxis felsefesi ışığında yaptığı kolektif tüketim alanı olarak kent çözümlenmesi yoluyla, gündelik hayatın önemli yönlerini politize ederek, kentsel mücadeleleri tüketim ve yeniden üretim etrafında hızlandırmak ve “kentsel sosyal hareketler” içerisine yalnızca işçi sınıfını değil aynı zamanda geleneksel olarak işçi sınıfı hareketlerinden uzak beyaz yakalı çalışanlar ve “çalışmayan kadın” gruplarını da dahil etmektedir. Böylece sosyalizm için bir yol açılacaktır⁹⁶. Yine de bu amaca ulaşmak için yaptığı çözümlenmede Castells emeğin toplumsal yeniden üretimini desteklemek üzere devletin sağladığı konut ulaşım, sağlık hizmetleri alıp ev içi

⁹⁴ Mike Geddes, *a.g.m.*, s.57.

⁹⁵ Ayten, Alkan, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁶ Mike Geddes, *a.g.m.*, s.57.

emekle sağlanan mal ve hizmetleri göz ardı eden “kollektif tüketim kavramı” kadınları analiz dışı bırakmaktadır⁹⁷.

Son olarak Harvey de ırk, toplumsal cinsiyet ve farklılığı “sosyal değişimin diyalektiğini kavrama girişiminde her yerde var olan bir şey” olarak kabul etmesine rağmen bu konuların ana Marksist kategoriler olan sermaye ve sınıf temelinde çalışılması gerektiğini düşünmektedir⁹⁸. Çünkü feminizmi post-modernizm altında ele alan Harvey’e göre yeni toplumsal hareketler denilen feminizm, ekolojik hareketler vs. sınıf hareketini bölmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri, sermaye ve emeğin dolaşımı üzerinden kentsel eşitsizlikleri analiz eden Harvey, farklı insan pratiklerinin nasıl farklı mekan kavramlarını yarattığına odaklansa ve mekansal olarak farklılaşan kaynaklara eşitsiz erişimin toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiğini belirtse de, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri sınıf analizine *eklemlemeyi*⁹⁹ tercih etmiştir ve analizi cinsiyetsiz bir sınıf kavramı üzerinedir¹⁰⁰.

Feminizmin kentsel çalışmalarda Marksist çözümlemeyi eleştirisi, temelde mekanı şekillendiren üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkinin ataerkil olduğu üzerinedir. Bu ilişki şu şekilde açıklanmaktadır; Marksizm üretim sürecini yürüten emek gücünün artı değer üretmesine karşılık, emek gücünün yeniden üretiminin analizini artı değer üretmediği gerekçesiyle atlamıştır. Emek gücünün yeniden üretiminin iki uğrağı vardır: birincisi işçilerin bireysel tüketim süreçlerini, ücretleriyle aldıkları malların tüketilebilir hale gelmesi için harcanan emek; ikincisi ise insanların üretimi, gelecek kuşakların doğrulması, bakılması ve yetiştirilmesidir. Emek gücünün yeniden üretiminin sermayenin katkısı ve denetimi dışında sağlanabilmesi, bu gereğin işgünü ve çalışma mekanı dışında karşılanıyor olması anlamına gelir. Ücretli emeğin ortaya çıkışının tarihsel koşullarından biri de bu

---

⁹⁷ Ayten Alkan, *a.g.e.*, s. 35.

⁹⁸ Mike Geddes, *a.g.m.*, s.57.

⁹⁹ Feminist çalışmalara toplumsal cinsiyet analizlerinin sosyal bilimler alanına hakim çözümlemelere eklenmesini reddetmekte, yerine bu hakim çözümleri toplumsal cinsiyet kategorisini bir asli unsur olarak kullanmak yoluyla dönüştürmek istemektedirler.

¹⁰⁰ Ayten Alkan, *a.g.e.*, s. 34.

yeniden üretim sürecini üstlenecek belli öznelerin/kadınların varlığıdır. Ataerki, toplumsal cinsiyeti belli olan bu öznelerin tarihsel kuruluşunu sağlamıştır¹⁰¹.

Genel olarak özetlemek gerekirse, mekana dair feminist yaklaşımlar, ataerki ile sınıf, ırk, devlet ve kapitalizmin çok katmanlı ve karmaşık ilişkisini analiz etmektedir. Mekan ve feminizm ilişkisini analize tabi tutan çalışmalar, “eğer cinsiyet davranışları toplumsal olarak yapılırsa erkeklik ve kadınlık zaman ve mekanda nasıl değişir?; kadın ve erkekler arasındaki sosyal ilişkide değişim aralığı nedir?” sorularına yönelmişlerdir. Massey, bu soruların yanıtı ararken “mekanı kapalı bir sistem olarak ele almanın” hata olacağını, mekanın ilişkisel olarak ele alınması gerekliliğini ve bu ilişkilerin doğasının iktidar ile olan bağlantılarının keşfinin önemini vurgulamaktadır¹⁰².

Çalışmanın sonraki kısmını aynı zamanda tezin analiz çerçevesini de oluşturan sosyalist feminist mekan analizi oluşturmaktadır. Kadınların mekanla kurdukları ilişkiyi kapitalizm ve ataerkinin belirleyiciliğinde maddi temellerde arayan bu yaklaşım kadınların mekan algısını da çözümlmeyi sağlamaktadır.

3.4. Sosyalist Feminist Mekan Çalışmaları

İnsan ve çevre ilişkilerini mekan ile birlikte analiz eden ve bu analizde tarihsel maddeci yöntem kullanan sosyalist feminizm, ağırlıklı olarak coğrafya, planlama gibi alanlarda yapılan mekan çalışmalarında kullanılmıştır. Sosyalist feminist mekan çalışmaları, kent mekanının kapitalist ve ataerki sistem etrafında erkeklerin ihtiyaçlarına göre şekillendiğini ve bu şekliyle kadın emeğini görünmez kıldığını belirtmektedir.

Kent çalışmalarında sosyalist feminizmin eleştirdiği bir alan olan **planlama disiplini**, coğrafya, sosyoloji ve ekonomi gibi “erkek egemen” akademik alanlardan türeyen kent teorileri ile yakından ilişkilidir. Erkek-egemen ve erkek-ürünü kentsel

¹⁰¹ Gülnur Acar-Savran, *Beden Emek Tarih...*, s. 29.

¹⁰² Doreen, Massey, “Towards A Critique of Industrial Location Theory”, *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (ed. Richard Peet), Methuen Co Ltd, London, 1977, ss.181-199, s. 181.

çevreyi yapılandıran kent planlaması, kentsel toprağın kullanım biçimini belirlerken, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretmektedir. Bu eşitsizliklerin yeniden üretimi, kent planlarında kadınların çoğunlukla toplumdan hariç tutulması, özel alanda yer alan/yaşayan ayrı bir azınlık kategorisi gibi ele alınması ile gerçekleşmektedir¹⁰³.

Geleneksel olarak ekonomik temelli planlamanın eleştirisinde de, kentsel eşitsizlikler toplumsal cinsiyet ve ataerkiden ziyade sınıf ve kapitalizm bağlamında ele alınmaktadır¹⁰⁴. Oysa vatandaşlığın olmazsa olmazı denem ve kentte biçimlenen ücretli emek erildir. Dolayısıyla plancıların planlarını - kamusal alanın erkek hâkim bir alan olduğu yaklaşımıyla- kamu yararına göre yaptıkları düşünüldüğünde, aslında planlamanın gözettiği nüfusun da eril nüfus olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁵. Var olan ekonomik temelli planlamanın kadınları sadece tüketici aktörler olarak ele alması ve bu yolla insan haklarının en önemli temelleri olan eşitlik, güçlendirme, dahil etme, katılma gibi konular planlamada/planlama ile kaybedilmektedir¹⁰⁶. Kent; sınıf, etnisite, din, ırk, toplumsal cinsiyet gibi ayrımların ürettiği çok katmanlı eşitsizlikler¹⁰⁷, asimetrik güç ilişkileriyle örülü bir biçimde örgütlenmiş/planlanmıştır. Kadınların ve erkeklerin deneyimleri kentte önemli farklılıklar içerirken, belirleyici olan kentte kadınlar için sınırların varolmasıdır; sınırlar mekanı, zamanı belirlemektedir ve bu toplumsal ilişkilerde belirlenme bir anlamda kısıtlanma anlamına gelmektedir¹⁰⁸.

Geleneksel ekonomik temelli planlama anlayışını eleştiren sosyalist feminizm ile planlama meslek alanının kesişmesi, kentteki aktörlerin çevre ile

¹⁰³ Clara Greed, *Woman and Planning: Creating Gendered Realities*, Routledge, London, 1994, s. 34.

¹⁰⁴ Clara Greed, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁰⁵ Carole Pateman, "The Patriarchal Welfare State", *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*, (Der. Linda McDowell ve Rosemary Pringle), Oxford: Polity Press, Open University, 1992, s. 227.

¹⁰⁶ Nihal Ekin Erkan, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Kentsel Eşitsizlik", (Basılmamış Doktora Tezi), Danışman Sema Erder, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Mahalli İdareler Ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı*, İstanbul, 2006, s.52.

¹⁰⁷ Her bir ayrım diğeriyle bir araya geliş biçimine göre paralel ve/veya dik olarak eşitsizlik oluşturmaktadır. Örneğin; bir kadının erkeğe karşı yaşadığı toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik, bir de fakir ve farklı (aşağı) ırktan olması ile birçok açıdan kadını ayrımcılığa maruz bırakır. Yani birey hem aynı eşitsizlik hem de farklı eşitsizlik alanları içerisinde üst üste binen ayrımcılıklarla baş etmek zorunda kalabilir.

¹⁰⁸ Nihal Ekin Erkan, *a.g.e.*, s.61-62.

kurdukları ilişkilere yeni bir bakış açısı sunmakla beraber, toplumsal cinsiyetin çevresel/mekânsal değişimin bütünleyici bir parametresi olduğunun vurgulanmasını sağlamıştır¹⁰⁹. Sosyalist feminist plancılar tarafından geliştirilen planlama politikaları incelendiğinde, kadınların kente biçim verme ile ilgili olarak, problem tespitinde erkeklerden çok daha farklı bir sınıflandırma yöntemi kullandıkları ortaya konmuştur. Feminist plancılar, geleneksel şekilde fiziksel mekânlara kullanımlar atfetmek yerine, mekân ve toplum arasında, toplumun kenti nasıl kullanmakta olduğunu inceleyip yeni bağlantılar kurarak fiziksel mekânları, üzerlerinde gerçekleştirilebilecek etkinliklere göre düzenlemektedirler. Bakım ve destek, barınma, istihdam, koruma, güvenlik ve hareketlilik feminist plancıların üzerinde durduğu başlıkları oluşturmaktadır¹¹⁰.

En genel anlamı ile sosyalist feminist mekan çalışmaları; kadınların, kentsel kamusal ve özel alanlardaki rolü ve bu alanlardaki kadın emeği, kadının emek piyasasındaki konumu ve yine kadınların belirli mekansal yapılar içerisinde (ev, atölye) ücretli ve ücretsiz emeklerini birleştirme şekillerini araştırmaktadır¹¹¹. Bu doğrultuda çalışmanın bu kısmı kamusal-özel alan, çalışma-oturma alanı ayrımı ve ailenin kadın emeğinin sömürülmesindeki rolüne odaklanmıştır.

3.4.1. Kamusal- Özel Alanın Tanımlanması ve Çalışma-Oturma Alanı Ayrımı

Aydınlanmacı liberalizm ile birlikte her türlü öznel çıkarın üstünde tarafsız bir bakış açısı sergileyen evrensel devlet fikri doğrultusunda “kamusal alan”; erkin ve baskının toplumsal olarak yapılandırılan alanı, politik özgürlüğün uygulama alanı olarak tanımlanmıştır. “Özel alan” ise; yapılandırılmayan / yapay olmayan, erk ve baskı ilişkilerinden bağımsız, doğal özgürlük alanıdır. Birbirine karşıt olarak kurulan bu ayrıma dayanarak, özel alanda “gönüllü” ekonomik değişim (ücretlendirilmemiş

¹⁰⁹ Suzanne Mackenzie, “Kentte Kadınlar”, *Yirminci Yüzyıl Kenti*, Bülent Duru & Ayten Alkan (der. & çev.), İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s 249-285, s. 260.

¹¹⁰ Melis Oğuz ve Neslihan Atatimur, “Kent ve Kadın”, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 6, Ekim 2008, s. 10.

¹¹¹ Graeme Davison ve Ruth Fincher, “Urban studies in Australia: A road map and ways ahead”, *Urban Policy and Research*, 1998, V.16:3, ss. 183-197, s. 188.

emek), cinsel ilişki, aile yaşamı gibi ilişkilerin erkle alakalı olmadığı varsayımına dayanmaktadır¹¹².

Devletin alanı/toplumun alanı şeklinde tanımlanmış olan özel/kamusal alan ayırımına ilk büyük eleştiri Marksizm'den gelmiştir. Marksistler; liberalleri erk çözümlmelerini politik alanla sınırlı tuttıkları için eleştirmiş ve ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkilerin analizini yaparak demokrasinin gerçekleşmesinin “kamusal alan” olarak görülen devlet alanında, yani siyasette olup bitecek bir iş değil, ekonomik mekanizmaların da hesaba katılmasını gerektiren bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmüşlerdir¹¹³. Yurttaşlığın kamusal alanı ile bireyin arzularının, açgözlülüğünün özel alanı arasındaki hizipleşme özel alanı dokunulmamış/dokunulmaz bırakarak yarışı ve eşitsizliği yaratmaktadır. Kapitalist sınıfta tarafsızlık fikrinin kabulü yönetici sınıfın pozisyonunu yeniden üretmektedir. Çünkü özünde daha güçlü olanlar ile olmayanların çıkarları bu şekilde aynı usulle ele alınmaktadır¹¹⁴.

Özel-kamusal ayırımının kökenlerine, niteliğine ve geçerliliğine ilişkin tartışmalar, toplumsal cinsiyet ile mekânın birlikte kuramsallaştırılmasını ele alan feminist kent çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Özellikle kenti maddi ve ekonomik kaynakları temelinde ele alan ve tarihsel maddeci analizi kullanan sosyalist feminist yaklaşım ise kamusal- özel ayırımına yöneltilen Marksist eleştirinin de özünde ataerkil sisteme hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Marksist kent analizleri kamusal mekanları üzerinde gerçekleşen ekonomik etkinlikler (sermayenin dolaşımı, üretim faaliyetleri) bağlamında nitelendirilmiştir. Kadınlar ise kamusal ve özel alanda tüketici aktörler olarak tanımlanmıştır. Erkeklerin kamusal mekânları üretimin, kadınların özel mekânları yeniden üretimin (artı değer üretmeyen, yalnızca

¹¹² Martha A. Ackelsberg, & Mary Lyndon, Shanley, “Privacy, Publicity and Power: A Feminist Rethinking of the Public-Private Distinction”, Hirschmann, Nancy J. & di Stefano, Christine (ed.), *Revisiting the Political - Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory*, Westview Press, USA & UK, 1996, ss. 213-233, s. 214.

¹¹³ Aksu Bora, “Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet-Özgürleşme İkileminin Ötesi”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, ss.63-71, s. 64

¹¹⁴ Iris Marion Young, “Imparity and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory”, *Praxis International*, Jan. 1986, Vol. 5, Issue 4, ss. 381-401, s. 385.

kullanım değeri olan üretim biçimi) alanı olarak tanımlanmıştır ve yeniden üretim işlevleri ile sınırlandırılmış kadın kamusal alanın uzağına konumlandırılmıştır.

Marksist tanımlamaya dayalı kamusal-özel alan ayrımını eleştiren sosyalist feminist kent çalışmaları, kamusal- özel alan ayrımını kadın emeği ve aile temelinde ele almıştır. Özellikle coğrafya ve planlanma disiplinlerinde gerçekleştirilen sosyalist feminist mekan çalışmaları, kadının ve erkeğin kentin farklı alanlarında hakim olduğu yönündeki düşüncüyü “bölünmüş kent” kavramı üzerinden incelemişlerdir. Bölünmüş kent kavramı, erkeklerin mekânları “*kamusal ve ekonomik*”, kadınların mekânları ise “*özel ve sosyal*” nitelikte olarak tanımlanmıştır. Bu kent biçimi eleştirilerek, bölünmüş kentin ve toplumsal cinsiyet, kaynakların farklılaşan dağılımını belirleyen ölçütlerden biri olduğu için “*kadınların geleneksel olarak evle ilişkilendirilmelerinin, kentin daha geniş olanaklarına ulaşabilmelerinin önünde duran temel engel olduğu*” öne sürülmektedir¹¹⁵.

Sosyalist feminist mekan çalışmaları ise üretimin ve yeniden üretimin, toplumsal ve tarihsel bir diyalektik kurarak iç içe geçmiş olduğunu savunmuştur¹¹⁶. Bu çalışmalar, kamusal ve özel alanın tamamen birbirinden ayırt edilmesinin olanaksız olduğunu ortaya koymuştur. Her iki kavram da toplumsal olarak yapılandırılmış ve birbiriyle ilişkili olarak tanımlanmıştır ve her birinin ne anlama geldiği zamana ve yere göre değişmektedir.

3.4.1.1. Cinsiyet Gruplarının Ortak ve Farklı Kamusalıkları

Sosyalist feminist eleştiri klasik kamusal/özel alan, çalışma/oturma alanları vb. ayrımlara karşı çıkarken, öte yandan yapılan bazı çalışmalar kimi durumlarda kadınların ve erkeklerin kendi kamusal ve özel alanlarının olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Bora şu soruyu sormuştur:

“Kadınlar ve erkeklerin farklı alanlarda/mekânlarda yaşadıklarına ilişkin gözlemlerimiz ne olacak”? Kamusal olarak kabul edilen mekanlar (sokaklar, caddeler, kahvehaneler, vb.) erkeklerle doluyken kadınları ancak belli

¹¹⁵Suzanne Mackenzie, *Kentte Kadınlar...*, s. 250-258.

¹¹⁶Suzanne Mackenzie, *Kentte Kadınlar...*, s. 261.

alışveriş bölgelerinde ve kadınların yüklendiği gündelik aktivitelerin yürütüldüğü mekanlarda görebilmekteyiz¹¹⁷.

Sebastiani, kamusal alana ilişkin Avrupa ve Kuzey Afrika'nın beş şehrinde gerçekleştirdiği çalışmasında kamusal mekanın iki türünün belirli "feminen" mekanlar olarak görüldüğünü belirtmektedir: Kiliseler ve alışveriş merkezleri. Kamusal alanların cinsiyetlendirilmiş nitelikleri cinsiyet temelli sosyal roller ve konumların yeniden dağıtımını açık bir şekilde etkilemektedir¹¹⁸. Türkiye'de ise bu şu şekilde olabilmektedir. Kamusal dinsel mekan olarak camilere daha çok erkekler giderken kadınların dini sohbet amacıyla bir araya geldikleri mekanlar- ki bu mekanlar çoğunlukla yine evlerdir- söz konusudur. Julie Marcus, İzmir'de yaptığı saha çalışması üzerine yazdığı "*A World of Difference*" adlı çalışmasında da kadınlarla erkeklerin ayrı mekanlarda var olduklarını, ancak bunun bildik anlamda bir kamusal/özel ayırımına denk düşmediğini, çünkü hem kadınların hem de erkeklerin kendi kamusal ve özel alanlarının olduğunu söylemektedir¹¹⁹.

Özel alana ilişkin eşitlikçi politikaların geliştirilmemiş oluşu, kadınların kamusal alana katılımlarını sınırlandırmaktadır. "Kadın kamusalılığı" bu noktada kadınların çeşitli nedenlerle bir araya geldiği mekanlarda farklı siyasal, toplumsal, ekonomik işlevleri görmesidir. Örneğin: partilerin kadın kolları kadın günlerinde, çay sohbetlerinde politika yapmaktadır. Kısacası kadınların bir araya gelerek toplumsal bir faaliyet gerçekleştirdikleri mekanlarda kadın kamusalılığı oluşmaktadır¹²⁰. Bu kamusalılık biçimi yoluyla, yani mahalle aralarında toplanmak, kabul günleri vb. türden aktivitelerle toplumsal ilişkiler, algılar yeniden kurulmaktadır. Özellikle gecekondu mahallelerindeki kadınlar ev ve evin taşıdığı sokağı, çevresindeki alanları, bir araya gelmek, günlük işleri yapmak için evlerinin bir uzantısı olarak

¹¹⁷ Aksu Bora, *Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet...*, s. 67.

¹¹⁸ Chiara Sebastiani, "The Gendered Dimension of Public Spaces: a Cross-Cultural Perspective", *Proceedings of The International Symposium-Gender, Diversity and Discrimination*, 16-17.02.2011, Brussel, s. 19.

¹¹⁹ Bora, *Gös. Yer*.

¹²⁰ Aksu Bora, *Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet...*, s. 68.

kullanılmaktadırlar. Kadınlara ait olarak görülen ve yarı kamusal/yarı özel olarak tanımlanabilecek bu alanlar, kadınlar arası iletişimi sağlamakta etkili olmaktadır¹²¹.

Kadınların ve erkeklerin farklı mekanlarda kamusalıkları kadınlar açısından bir güçlenme aracı olsa da bu kamusalıklar birbirine eşdeğerde değildir. “Sorunlara çözüm bulma” işi anlamında (ve pek yaygın kabul gören) değil ama farklılıkların birlikteliğini kurma, müzakere etme süreci olarak politika alanında (iki cinsin mülkiyetle ilişkilerine, yasalara, egemen söylemlere, vb. bakarak) bu iki kamusalığın gücü aynı değildir¹²². Kadınların kendilerine ait yarı- kamusal, yarı-özel alanlara sahip olması, ortak bir kadınlık bilinci yaratma potansiyeline sahip olduklarının göstergesi olduğundan kadınları özel alana kapatılmış kurbanlar olarak görmeyi engellemektedir. Öte yandan gecekondu mahallelerinde, yarı kamusal/yarı özel konut alanlarının da yardımıyla, kadınların geleneksel rolleri ön plana çıkmakta, bu rollerin yerine getirilip getirilmediği daha sıkı bir şekilde denetlenmektedir. Gecekondu mahallelerindeki, zincirleme göç sonucu akrabaların ve hemşehrilerin aynı mahallede kümelenmesiyle keskinleşen toplumsal kontrol, kadının kentte değişmesini sınırlamaktadır¹²³. Bu eşitsizlik yukarıda da belirtildiği gibi iki cinsin kamusalıklarının niteliğinden, somut mekansal bağlantılarından kaynaklanmaktadır. Kadınların kamusal alanı, örneğin kabul günü yapılan ev iken, erkeklerinkinin kahvehanelerde memleket meseleleri üzerine derin sohbetler olması iki kamusalık tarzı arasında hiyerarşik bir ilişki varlığını onaylamaktadır¹²⁴. Son kertede, kadınların kullandıkları yarı özel/kamusal alanlar erkek egemen kentsel mekanı ve ataerkil ilişkiler sistemi içinden var olduğundan hem ataerkiyi hem de kentsel mekandaki eşitsizliği yeniden üretmektedir.

Kısacası, gecekondu çevresinde ve kadınların mahalledeki yarı kamusal/yarı özel alanlarda birlikte geçirdikleri günlük yaşamları sonucunda kadınlar arasında bir yakınlık ve paylaşma olmakta, ama öte yandan, bu yakınlık, geleneksel cinsiyet

¹²¹ Tahire Erman, “21. Yüzyıla Girerken Köyden Kente Göçmüş Kadın ve Özellikle Gecekondu Kadını”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, ss.93-103, s. 96.

¹²² Aksu Bora, *Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet...*, s. 67.

¹²³ Tahire Erman, *21. Yüzyıla Girerken Köyden Kente...*, s. 97.

¹²⁴ Bora, *Gös Yer*.

rollerini sorgulama ve değiştirme yönünde bir gelişme yaratmamaktadır. Tam tersine kadınlar, erkeklerin kendileri mevcut olmadıkları zaman sağlayamadıkları toplumsal kontrolü, erkekler adına erkekler için diğer kadınlar üzerinden sağlamaktadırlar¹²⁵. Özel alanın dışında ortak bir kamusal alanın varlığı, bu noktada anlam kazanmaktadır. Çünkü kadın ve erkeklerin kamusal alanının eşdeğer olmayışı, özel alana kapatılmış olmasalar bile kadınların toplumsal iktidar ilişkileri “müzakerelerindeki” güçlerinin erkeklerinkinden az olması anlamına gelmektedir¹²⁶.

Ortak bir kamusal alanın yaratılması ve kadınların o alanda temsil edilmeleri hala son derece önemlidir. Ancak kadınların zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmayan kurbanlar olmadıklarını, kendilerine belli bir güç elde etme olanağı yaratabildikleri ilişkileri (aile içindeki konum gibi) ellerinden alarak onları tüm silahlarından arındıracak olan birey ya da yurttaş gibi kategorilere sokacak her türlü yenileşmeye direnebileceklerini de akılda tutmak gerekmektedir¹²⁷. İnsanların içinde yaşadıkları toplumsal ilişkileri yeniden üretme, bunu yaparken de kendileri için hareket alanı açma, güçlenme olanaklarını, yani başka bir deyişle, “özellik kapasitelerini” görmek gerekmektedir¹²⁸.

3.4.1.2. Özel Alan, Hane İçi ve Hane Dışı Ayrımı

Tarih boyunca kadınların mekânı ev ve komşuluk birimi (*community*) olarak belirlenmiştir. Bu mekânda ulaşılabilecek kaynaklar, bugünün ve geleceğin ücretli çalışanlarının yeniden üretimini ve boş zaman etkinliklerini kolaylaştırmak üzere planlanmış ve düzenlenmiştir. Kadınlar özel diye tanımlanan ve coğrafi olarak erkeklerin kamusal çalışma alanlarından ayrılan alanlarda maddî bir temelde, emeklerini ortaya koyarak çalışmaktadır¹²⁹. Hanenin kadın tarafından korunması ve

¹²⁵ Tahire Erman, *21. Yüzyıla Girerken Köyden Kente...*, s. 97.

¹²⁶ Aksu Bora, *Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet...*, s. 68.

¹²⁷ Bora, *Gös. Yer.*

¹²⁸ Aksu, Bora, ve İlknur, Üstün, *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 7.

¹²⁹ Suzanne MacKenzie, *Kentte Kadınlar...*, s. 252.

sürekliliğinin sağlanması kentte varolan ataerkil düzenin sürdürülmesine hizmet etmektedir¹³⁰.

Kişisel yaşam ve kolektif toplumsal düzenlemeler birbiriyle temelden bağlantılı olduğunu belirten Connell, hane içinde ataerkilliğin tanımlanmasını, toplumsal cinsiyet ilişkileri yapısında belirlediği üç kategori ile değerlendirilmektedir: 1) iktidar, 2) emek ve 3) kateksis. İktidar; hiyerarşi, kurumsal ve kişiler arası şiddet, cinsel düzenleme, yönetim, ev içi otorite ve bunun mücadelesi konularını kapsamaktadır. Emek kategorisi kapsamında ev işi, çocuk bakımı, ücretli-ücretsiz iş, erkeklere ait iş, çocuklara ait iş, eğitim ve terfide ayırım, ücretlerde eşitsizlik, servet birikimi, mal ve hizmet üretimi yer almaktadır. Kateksis ise duygusal/manevi bağlılık ilişkilerini ifade etmektedir. Kateksis kavramı ile gücün zorlayıcı ve doğrudan olmayan boyutlarını ortaya çıkarılması, cinsiyet ilişkilerinin kültürel rıza, irade ve çoklu yollarla nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğü üzerine odaklanılması amaçlanmaktadır¹³¹. Kateksis kavramı ile bağlantılı olarak, Kandiyoti'nin çalışması kadınların ataerkil yapı içindeki durumlarına neden isyan etmeyip kabul ettiklerini, rıza gösterdiklerini, farklı aile yapıları içinde oluşturulan ataerkil pazarlık biçimleri üzerinden açıklamaktadır. Ataerkil pazarlıklar birtakım karşılıklı beklentilerin yerine getirileceği varsayımına dayanır ve bu beklentilerin niteliği toplumdan topluma değişebilir¹³². Kadınlar birtakım karşılıklı beklentiler ve uzun dönemli çıkarları için ataerkil yapıyı kabul etmektedirler¹³³.

Kuramsal düzeyde kamusal alanın tanımı ve özel alan ile birbirine karşıt olarak konumlandırılması kentsel düzeyde kadın ve erkek mekanlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, ataerkil ayırım: Kadın ve erkeklerin kent içerisinde her bireye açık olan ortak kamusal mekanları farklılaşan kullanımlarının; ataerkil toplumsal rolleri nedeniyle farklı cinsiyet gruplarının kendilerine ait yarı-kamusal, yarı-özel alanlar yaratmalarının; kadının özel alana hapsedilişinin ve hem

¹³⁰ Ayten Alkan, *Giriş: 20. Yüzyılda Kent...*, s. 21.

¹³¹ Robert, Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41.

¹³² Deniz, Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15-16.

¹³³ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 15.

varlığının hem de emeğinin değersizleştirilmesinin altında yatan temel sebeptir. Özel alana inildiğinde, bu alanı düzenleyen ve özel alanı kamusalaya bağlayan birimin aile oluşu çalışmanın bir sonraki kısmının düzenleniş nedenidir. Kadınların gündelik hayatının, ücretli ve ücretsiz emeğinin ve bu doğrultuda mekanla etkileşiminin örgütlenmesinde özel alanla özdeşleştirilen ailenin rolü sosyalist feminist mekan çalışmalarının merkezinde yer almaktadır.

3.4.2. Ailenin Kadın Emeğinin Sömürülmesindeki Yeri

Aile ve akrabalık kavramları, evlilik, aile-içi ve toplumsal ilişkilerde kadının konumunu ve yükümlülüklerini belirlemektedir. Aile, bu yolla kadın emeğinin örgütlenmesini denetlemektedir. Bu noktada kadının ücretli emeğinin örgütlenişi, ücretsiz emeği ve ev içi yükümlülükleri, aile ve akrabalık ilişkileri etkisiyle örgütlenmektedir.

3.4.2.1. Aile ve Akrabalık Kavramlarının Tanımlanması

Aile kavramına ilişkin vurgulanması gereken, onun içinde varolduğu toplumsal yapıdan bağımsız olan atomik bir kurum olmadığıdır. Aile ve akrabalık ilişkileri, ortak ikamet ve yeniden üretimin birlikte yer aldığı sosyal organizasyonun temel birimi olmakla beraber tarihsel ve toplumsal koşullara göre değişik biçimler ve içerikler kazanmaktadır¹³⁴. Dahası Kıray'ın da belirttiği gibi aile bir "*tampon mekanizma*" olarak görülmektedir. Makul bir entegrasyon ve denge durumu içinde yeni aile eski yapının görece yavaş gelişen bir değişim tipi olarak ele alınmalıdır. Bu kurum kendi işlevini dönüştürerek, toplumsal dönüşüm sürecinde yaratılan yeni talepleri karşılamaktadır¹³⁵.

Aile daha geniş bir yapı olan akrabalık sisteminin değerlerini de belirli ölçüde kendinde taşımaktadır¹³⁶. Leonore Davidoff akrabalığın, içerdiği duygusal yük sayesinde süreklilik gösteren ve gündelik hedeflere ulaşmayı teşvik eden simgesel bir dizi eylem olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceğini sorgulamaktadır.

¹³⁴ Saniye, Dedeoğlu, "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", *Toplum ve Bilim*, Güz Sayı 86, Birikim Yayınları, Ankara, 2000, s.139-171, ss. 141.

¹³⁵ Mübeccel Kıray, *a.g.m.*, s. 444.

¹³⁶ Saniye, Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 142.

Her şeyden önce farklı aile tipleri oluşsa da ortak özelliklerinin “insanların, kendilerinin, mekanlarının ve eylemlerinin sınırlarını belirleyen bağlara duydukları gereksinim olduğunu belirtmektedir”¹³⁷.

Akrabalık ve aile ilişkilerinin kendine ait bir iç mantığı ve tek başlarına belirleyici etkilerinin olma ihtimali vardır¹³⁸. Aile ve akrabalık ilişkilerini feminist bir perspektifle ve toplumsal cinsiyet analizine dayalı bir bakış açısı ile incelemek aynı zamanda bize “*erkek ve kadın olmanın çok katmanlı anlamlarının nasıl sosyal olarak oluşturulduğunu; kadın ve erkek olmanın ev içinde ve ev ötesinde oluşan her türlü günlük faaliyette gömülü olduğunu*” göstermektedir¹³⁹. Aile içindeki roller, güç ve kaynak paylaşımı, konum, yaş, medeni durum, eğitim vb. özellikler kadınların ev içinde ve ev dışında toplumsal, ekonomik ve kentsel yaşamlarının işleyişinde belirleyici olmaktadır.

Özellikle kadın emeği ile aile arasındaki çok boyutlu, çok değişkenli etkileşim ve ilişkiler mevcuttur. Açık olan şudur ki, bu çok katmanlı ilişkiler içinde kadının konumu eşitsizdir. Bu eşitsiz ilişkiyi doğuran/sürdüren ataerkil sistemde, kadın ve erkeklerin birbirleriyle varolan kaynaklar, toplumsal haklar ve sorumluluklar için nasıl mücadele ettiklerini kadınların gözünden, onların gündelik yaşam pratikleri üzerinden incelemek sosyalist feminist analizlerin uğraşdır. Kadınların toplumsal uyum ve direniş stratejileri, kadınların haklarını savunmak için benimsedikleri yollar bir ölçüde içinde buldukları kapitalist ve ataerkil sistemin mantığıyla açıklanabilmektedir¹⁴⁰.

¹³⁷ Leonore Davidoff, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (çev. Zerrin Ateşer, Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 50.

¹³⁸ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 11.

¹³⁹ Saniye, Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 141.

¹⁴⁰ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 15.

3.4.2.2. Kadının Aile-içi ve Toplumsal İlişkilerinin Düzenlenmesinde Evliliğin Rolü

Kadın ve erkeğin ataerkil sistem içindeki mücadelesinde, kadının aile ve toplum içindeki konumunu belirleyen en önemli pozisyonlarından biri “evlilik”tir. Evlilikle başlayan geniş ataerkil baskı sistemi, hem karı-koca arasında hem de geniş aile içinde uygulanmaktadır¹⁴¹. Dolayısıyla, ataerkinin en belirgin formu; evli genç kadınlar üzerinde yaşanmaktadır. Evlenirken kocanın soyadını alan kadının, eski kimliğini unutup kocasını ailesinin bir üyesi gibi davranması beklenmektedir. Fakat, kadın kendisinden beklenenleri iyi bir şekilde gerçekleştirse de ev içindeki el kızıdır¹⁴². Ataerkil yapının güçlü olduğu geleneksel Türk ailesinde genç gelin, başka bir erkeğin reis olduğu bir aileye ve kocasının yakın kadın akrabalarının (kocasının annesi, kız kardeşi vb.) kendisi üzerinde önemli derecede güç uyguladığı bir aileye getirilmektedir. Bu sosyal yapı içinde hem erkekler hem de kadınlar evliliğin gerekli olduğuna inanmakta ve bu yolla sosyalleştiklerini düşünmektedirler. Evlilik hem erkek hem de kadın için toplumun bir üyesi olarak kimlik kazanmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakış açısına göre, evli bir kadın saygı duyulacak bir kadındır ve aynı zamanda fikirleri benzer durumdaki kişiler içinde belli bir önem taşımaktadır¹⁴³. White’ın bu konuya ilişkin verdiği örnek oldukça anlamlıdır. Kırk yaşlarında üniversitede profesör olan ve hiç evlenmemiş bir kadın, “*aile toplantılarında benim uzman olduğum bir konu bile olsa kimse beni dinlemiyor. Ama kuzenimin karısını dinliyorlar, oysa o lise mezunu bile değil. Sırf o evli ve ben evli değilim diye...*” diye yakınmaktadır¹⁴⁴. Bekar bir kadın aileye ilişkin kararlarda söz sahibi olamamaktadır. Bu nedenle bekar kadınların yaşamlarının çeşitli toplumsal gruplar içinde ve yaşamının farklı dönemlerinde nasıl görüldüğünü anlamak,

¹⁴¹ Ayşe, Güneş-Ayata, “Etnik Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet: Ankara’da Çerkes Kadınlar”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, ss.71-81, s. 73.

¹⁴² Ferhunde, Özbay, “Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler”, içinde *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (Leonore Davidoff), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 13-49, s. 17.

¹⁴³ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 157.

¹⁴⁴ Jenny B., B., White, *Para ile Akraba Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği*, (çev. Aksu Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 73.

özellikle kadınlar için evliliğin ne anlama geldiğini de aydınlığa kavuşturabilmektedir¹⁴⁵.

Kadının evlilik yoluyla eşinin ailesi içindeki konumunda koca ile annesi arasındaki ilişkinin önemli bir yeri vardır. Kandiyoti, klasik ataerkil yapı içinde kadınların, güvenliklerini sağlamak için kocalarının ya da oğullarının sevgilerini manipüle ettiklerini öne sürmektedir. Anne- oğul ilişkisi mahrem ve sevgi doludur: Kadın oğluna karşı hoşgörülüdür; bazen cezalandıran babaya karşı onu korur; oğluna gelecekteki güvencesi ve koruyucusu olarak bakmaktadır¹⁴⁶. Bu durum kadınları tutucu bir eğilim içine sokmakta ve varolan eşitsizlik üzerine kurulu ilişkinin devamlılığına ve içselleştirilmesine yol açmaktadır¹⁴⁷. Bu pazarlık aşaması, genelde kadının varolan ataerkil ilişkilerin yeniden üretilmesi ile sonuçlansa bile, Kandiyoti'nin sunduğu perspektif *kadınların özne olarak alınması gereken bir analiz çerçevesi* sunmaktadır. Böylece zaman içerisinde toplumsal yapıda ve ataerkil sistemde gerçekleşen dönüşümler daha ayrıntılı ele alınabilmektedir.

Bütün egemenlik sistemlerinde olduğu gibi erkek egemen sistemin de hem koruyucu hem de baskıcı öğeleri vardır ve her sistem içinde kadınların da kendi güç ve özerklik kaynakları mevcuttur. White, bu durumu kadınla erkek arasında olan bir pazarlık sürecinden öteye taşıyarak şunları söylemektedir:

“Bu pazarlık daha çok grupta kişi arasında olan bir pazarlık olarak görülebilir ve evlilik bağıyla oluşan aile bu toplumun bir parçasıdır. Kadın anne, komşu ve eş olarak topluluğun ahlak ve emeğe ilişkin sorumluluklarını yerine getirmekle grup güvenliğinin ve devamlılığının dayandığı karşılıklı sorumluluklar ağı içinde olmak isteğini göstermektedir”¹⁴⁸.

Kadınlar bir dizi karmaşık sömürü ilişkisinin içerisinde yer almalarına rağmen, bu ilişkiler kadının emeği karşılığında akrabalık ve komşuluk etrafında gelişen karşılıklı güven ve dayanışma ilişkilerini de geliştirmektedir.

¹⁴⁵ Leonore Davidoff, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁴⁶ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁴⁷ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 158.

¹⁴⁸ Jenny B., White, *a.g.e.*, s. 61.

3.4.2.3. Kadın Emeginin Ücretli ve Ücretsiz Örgütlenmesinde Ailenin Önemi

Ataerkilliğin kendini yeniden üretme gücü ile donanımlı olduğunu vurgulamak gereklidir. Bu yeniden üretime aracılık etmek önce aileye düşmektedir. Ancak aile ile sınırlı değildir, nitekim kentin her noktasına nüfuz etme özelliği bir kez fark edilince, ataerkilliğin kenti sarmış olduğunun fark edilebildiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Bourdieu'ye göre kadınların içinde bulunduğu koşulları etkileyen görünür değişimler, aslında görünmeyen yapıların sürekliliğini gizleyici olmaktadır. Bourdieu'nun ifadesiyle “sosyal dünya sürekli bir değişim halinde değildir; sabitlikler, bu dünyayı anlamanın asıl temelidir”¹⁴⁹. Bu bağlamda kadınların içinde bulunduğu koşulları etkileyen sabit görünmeyen yapıların açığa çıkarılması gereklidir.

Bu görünmeyen yapılardan biri ev içi ekonomidir. Ev içindeki işbölümü ve iktidar paylaşımı ile kadın ve erkeklerin dahil olduğu işgücü piyasalarının çeşitli sektörleri arasındaki bağlantıyı gerçekleştirmektedir¹⁵⁰. Ataerkil aile kadının emeğine hem el koymakta hem de emeklerini ve katkılarını görünmez kılmaktadır¹⁵¹. Bu el koyma biçimleri, görevlerin aile içerisindeki dağıtımını da belirlemektedir. Bu dağıtım ile piyasaya yönelik/geçimlik; el işi/makineleşmiş iş; ücretli emek/ücretsiz emek ayrımı ekseninde hangi aile üyelerinin ücretli çalışmak amacıyla azat edileceği, hangilerinin eğitime yatırım yapılacağı, hangi aile üyelerinin geçici ya da daha uzun süreli olmak üzere göç edeceği ve gelirlerinin ne kadarının ailenin denetiminde olacağı belirlenmektedir¹⁵².

Tek başına belirleyici olmasa da aile, kadın istihdamını şekillendirmede kilit bir konumdadır. Çünkü aile hem kadınların çalışmaya ilişkin kararlar almalarında hem de onların emek piyasasına sundukları emeğin niteliğinin belirlenmesinde, önemli bir rol oynamaktadır¹⁵³. Kadının kapatıldığı özel alana hakim olan ailenin oynadığı rol bu anlamda gerek ücretli çalışma yaşamına katıl(a)mayan “ev-

¹⁴⁹ Bahadır, Türk, “Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 112, 2008, ss.119-147, s. 125.

¹⁵⁰ Nihal Ekin Erkan, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵¹ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 158.

¹⁵² Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁵³ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 140.

kadınları”, gerekse ev-içinde ya da dışında kayıt-dışı çalışan kadınlar için geçerlidir. Bu noktada feminizm, “*kişisel olan yalnızca politik değil, aynı zamanda iktisadidir*” savsözüyle ortaya çıkmaktadır¹⁵⁴. Kadınların çoğu düşük ücret, düşük statü, toplumsal güvenlikten yoksunluk ve kısmi-zamanlı çalışma ile ayırt edilen dişil mesleki gettolarda çalışmaktadır¹⁵⁵. Bora merkezinde aile ve akrabalık ilişkilerinin olduğu bu niteliklerin oluşturulup, sürdürülmesinin kaynağında, devlet güvencesinin hemen hemen hiç olmadığı, ekonomik ve siyasal istikrarsızlık ve işsizliğin dönemsel değil, sürekli hale geldiği bir toplumda yaşayan insanların “*hayatta kalma stratejilerini*” vurgulamaktadır¹⁵⁶.

Aile, kadınların toplam emek arzını, emek gücünün cinsiyet ve yaş dağılımını ve emek piyasasına katılım biçimlerini, değişik işçi kategorileri için emek arzı fiyatının oluşmasını etkilemektedir¹⁵⁷. Bu aynı zamanda emek piyasalarının da etkisiyle belirlenmektedir. Aile ve emek piyasalarının bu etkileşimi ekonomik değişimin boşlukta değil, kendine ait güçleri olan birtakım yerel yapılarla etkileşim halinde gerçekleştiğini göstermektedir¹⁵⁸. Eğer kadın, ev içi ücretsiz yeniden üretim faaliyetlerinde yoğunlaşıyorsa, bu sadece onun emek piyasalarında elde edeceği kazancın erkeklerden daha düşük olmasındandır¹⁵⁹. Kadınların ‘kadın işi’ olarak tanımlanan işlerde çalışması sonucu oluşacak iyileşme, zaten ikincil olarak kabul edilen işlerde yoğunlaşmaları nedeniyle törpülenmektedir¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Ayten Alkan, *a.g.m.*, s. 19

¹⁵⁵ Suzanne MacKenzie, *a.g.m.*, s. 266.

¹⁵⁶ Aksu Bora, *Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet...*, s. 68.

¹⁵⁷ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 144.

¹⁵⁸ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁵⁹ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 145.

¹⁶⁰ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 148.

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL AÇIDAN MAHALLE MEKANI VE TÜRKİYE’DE GECEKONU MAHALLELERİNDE KADIN

Türkiye’de sanayileşmeye koşut olarak yaşanan kentleşme ve göç olgusu gecekondu tipi yerleşimleri ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de kent çalışmaları ağırlıklı olarak gecekondu olgusu üzerine yoğunlaşmıştır. Geniş bir gecekondu literatürüne sahip bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu ise kentsel gelişme ve sorunları incelerken cinsiyet körü bir tutum almış ve kadının kent, kentleşme ve gecekonduya dair tutum ve sorunlarını göz ardı etmiştir. Bu bölümde ilk olarak mahalle kavramı kadınların gündelik hayatı bağlamında ele alınacaktır. Ardından Türkiye’de gecekonduleşma tarihi ve gecekondu kadının kentsel yaşamının –mahalle ile ilişkili olarak- dönüşümü ağırlıklı olarak kadın emeği bağlamında incelenecektir.

1. Kadınların Mekansal Hareketliliğinin Sınırları ile Örtüşen Birim Olarak Mahalle

Fiziksel, sosyal ve ekonomik yaşam mekanı olan mahalle içinde, evde ve sokakta, atölyede, kadın emeği ile örülen ataerkil yapıda ilişkiler çok katmanlıdır. Bu bölümde gecekondu yaşamında kadınların mahalleye ilişkin sorunları algılama biçimleri, caddeleri, sokakları, evleri kullanımlarında ataerkil rol ve ilişkilerin önemi üzerinde durulacaktır.

Belirli bir ölçek düzeyinde tasarılan bir “yer” olarak mahalleye bakıldığında;

Herhangi bir türün yaşam alanı gibi, mahalle fiziksel terimlerle tanımlanabilecek doğal bir mantığa sahiptir. İdeal bir mahalle dizaynı: (1) mahalle bir merkeze ve çevreye/kenarlara sahiptir; (2) mahalle konut, alışveriş, çalışma, okul, ibadet ve rekreasyon gibi çeşitli faaliyetlere sahiptir; (3) mahalle yerleşim yerleri ve trafiği sokakları birbirine bağlayan rahat bir ağ ile

yapılandırır; (4) mahalle önceliği kamusal alan ve kamu binalarının uygun bir şekilde yerleştirilmesine verir¹⁶¹.

Toplumsal bir tanım yapıldığında ise “mahalle” ötekiyle kurulan özel bir muameleyi gerektiren bir ilişkinin uzamıdır. İnsanın evinden çıkması sokakta yürümesi anında toplumsal pratiklere dayalı, kültürel bir eylem ortaya koymasındır. İkamet edeni kendinden önce de varolan bir toplumsal işaretler ağına (komşuluk, yerlerin görünümü vb) sokmaktadır. Giriş çıkış içerisi dışarısı arasındaki bağ diğer bağlarla (ev iş bilinen bilinmeyen, sıcak, soğuk, nemli hava, kuru hava etkenlik, edilgenlik, eril, dişil...) kesişmektedir. Bu bağ her zaman, kişinin kendisi ile fiziksel ve toplumsal dünya arasındaki bağdır¹⁶².

Mahalle, Türkiye kentsel bağlamında yakın ilişkiler içinde kurulan/samimi/kişisel gündelik hayatın mekanıdır ve mahalledeki anlatı ve yaşam yolları Türkiye’de kadın olmanın çakışan anlamlarını inşa etmektedir¹⁶³. Türk kent kültüründe mahalle aidiyetin mekanı, kadınlar için kamusallaştıkları dayanışma alanı şeklinde tanımlanmaktadır. Sık sık ziyaretler yapma sorumluluğu, topluluk üyeliğini ifade etmek için yeterlidir. Diğer kadınlarla yapılan ziyaret şekilleri (konuşma, fal bakma, çay içme, yemek, yemek hazırlama veya çocuk bakımına yardım veya bir evin günlük işlerine yardımcı olma) mahalle hayatının önemli etkinlikleridir. Aynı zamanda, özellikle gecekondu mahalleleri kadınların belki de tek sosyalleşme mekanlarıdır. Mahalle, en mahrem olanla (konutun kişisel alanı) en bilinmeyen (kent bütünü ya da hatta daha yayarsak dünyanın geri kalanı) arasında, mahalle sakini için kendisinin içinde az çok sayıldığını bildiği kentsel mekanın bilindik bir parçasıdır. Dolayısıyla mahalle kamusal mekanın günlük pratik kullanımından dolayı özgüleşmiş bir parçası olarak kavranabilmektedir¹⁶⁴. Bu özgüllük, mahalle hayatının tanıdıklığı, haftalık alışveriş yapılan mekanlarda veya kaldırımında yürürken

¹⁶¹ M. Gottdiener, ve Leslie, Budd, *Key Concepts in Urban Studies*, Sage Publications, Londra, 2005, s. 93.

¹⁶² M. Tuğba Kaya, “Dikmen Vadisi Gecekondu Bölgesindeki Kadınların Gündelik Yaşamındaki Değişim Nelere Bağlı?,” *Fe Dergi* 4, sayı 1 (2012), ss. 102-111, s. 104.

¹⁶³ Amy, Mills, “Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in İstanbul,” *Gender, Place and Culture*, Sayı 14, No. 3, Haziran 2007, ss. 335–354, s. 335.

¹⁶⁴ M. Tuğba Kaya, a.g.m., s. 107.

sosyalleşme, sık sık gidilen yerel dükkanların müşterisi olma yoluyla kamusal mekanlardaki sosyal ilişkilerin geliştirildiği çeşitli yolları içererek kurulmaktadır.

Olumlu yanlarına rağmen kadınlara ait olan bu mekan aynı zamanda onların birbirleri üzerinde kontrol sağlamalarına da neden olmaktadır. Mahalle ‘tanıma’nın bağladığı komşuluk pratikleri yoluyla üretilen yakınlık ve tanıdıklığa dayalı mekandır. “Mahalle”, oturma alanı anlamının yanında, ayrıca zengin bir ‘imgesel havuz’ niteliği de taşımaktadır. Masumiyet/suçsuzluk, bozulmamışlık, saflık, sıcaklık, samimilik/mahremiyet, kırılmamışlık...tüm bu nitelikler bu havuzdadır. Kavram kişisel mekanı ve geniş aile ve kolektif kimlik mekanını, Türk kültürüne özgü “biz”i işaret etmektedir. Geleneksel kültürel yapılarda mahalle kollektivite olarak temsil edilmektedir¹⁶⁵. Bu kollektivite yoluyla kadınlar -kendileri ve diğer kadınlara dair algılarını da yine ataerkil yapı içinden şekillendirdiklerinden-birbirlerinin faaliyetlerini iyi kadın/namuslu kadın olma ideali üzerinden yorumlayabilmektedirler.

Gecekondu mahalleleri kadınlar için hem çalışma hem oturma alanlarıdır, hem özel hem kamusal alandır. Birçok kadın için evde, ücretli yaşamında, politik faaliyetlerindeki değişimlerin çoğu yine aynı –benzer- mekansal ölçek içinde gerçekleşmektedir. Evlenerek ev değiştiren, iş bularak ücretli çalışma yaşamına katılan kadın genellikle aynı mahalle içinde bu değişimi yaşamaktadır. Yine de kentsel eşitsizlikler ve yoksulluk ile birlikte değerlendirildiğinde ve fakir olmak kimi zaman ekonomik sermaye, kimi zaman kültürel sermaye ile değerlendirilse de, referans alınan nokta ‘burada olmak...’tır. Kentte ve belirtilen mahallede olmak, fakir olmanın kimi zaman nedeni ve göstergesi olarak sunulmaktadır¹⁶⁶.

1.1. Mahallenin Sorunlarına Yönelik Kadınların Algısı

Kadınlar ve erkekler farklı roller üstlenmekte, farklı gereksinimlere, toplumsal sorumluluklara, beklentilere ve güce sahip olmakta ve farklı biçimlerde sosyalleşmektedirler. Toplumsal bir yapı olarak cinsiyet, erkekler ile kadınlar

¹⁶⁵ Amy Mills, *a.g.m.*, s. 339.

¹⁶⁶ Nihal Erkin Erkan, *a.g.e.*, s. 172.

arasındaki sınıf, ırk, kültür, yaş, din vb. ile birlikte çeşitlilik gösteren toplumsal ilişkileri dolayısıyla erkeklerin ve kadınların farklılaşmış katılımlarını da açıklamaktadır¹⁶⁷. Bu bağlamda altyapıdan ve hizmetlerden yoksun hızlı kentleşme sonucu, su, kanalizasyon, elektrik, sağlık merkezleri, çocuk bakımı, ulaşım vb. gibi konular kadınları ve erkekleri farklı biçimlerde etkilemektedir. Bu kentsel sorunlar toplu tüketim alanındaki mücadelelerle aşılabilmektedir. Rodriguez, *Barrio* (Latin Amerika ülkelerinde gecekodu benzeri/teneke mahalle) *Kadınları* üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında kadınların çoğunlukla bu tür mücadelelerin ön saflarında bulunduğunu belirtmiştir. Çünkü erkekler kentte, köye göre daha geniş bir kamusal alanı kullanırken; kadınlar kentte ev işi ve çocuk aktiviteleriyle meşgul ve mahalle ile sınırlı bir alanda kalmaktadırlar¹⁶⁸. Öncelikle gecekodu mahallelerini kadınlar için hem çalışma alanı hem de yaşam alanıdır. Dolayısıyla mahalledeki altyapı eksiklikleri kadınları daha fazla etkilemekte, kadınların var olan sorunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları ve erkeklerden daha farklı ihtiyaçlar hissetmesi ve dile getirmesi beklenmektedir¹⁶⁹.

Kadınların yukarıdaki sorunların çözümünde etkili olabilmesi için önce yerel yönetimlere girebilmeleri gerekmektedir. Yerel katılım ise mülkiyet meselesi ile ilgilidir. Yerel düzeyde mülklerin tamamına yakını ise erkeklere aittir. Yerel yönetimlerin alacağı kararlar da yerel çıkarlarla ilgilidir. O halde yerelde mülkiyete sahip erkek yerel çıkar ilişkilerinin muhatabı olmakta, kadın bu alanda yer alamamaktadır¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Lillia, Rodriguez, “Barrio Kadınları, Kentsel Hareket ile Feminist Hareket Arasında”, (çev. Ayten Alkan), *Latin American Perspectives*, Yaz 94, Sayı 21, No. 3, 1994, ss.32-49, s. 34.

¹⁶⁸ Nihal Erkin Erkan, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁶⁹ Heidi Wedel, *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı*, (çev. Can Kurultay), Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 25.

¹⁷⁰ Serpil, Sancar, *Nermin Abadan Unat'la...*, s. 30.

1.2. Gündelik Yaşamın Mekanı Olan Mahallede Caddeler ve Sokakların Kadınlar Tarafından Kullanımı

Jane Jacobs, *Amerikan Kentleri*'ne ilişkin makalesinde kent hayatının en can alıcı organlarından birinin ve kentin temel kamusal alanını kent sokağı ve kaldırımları olduğunu iddia etmekte ve güvenli olması gereken sokakları kadınların gözetlediğini belirtmektedir¹⁷¹. Sokak özellikle kadınlar açısından oldukça önemlidir. Mahalle, komşuları, paylaşma, destek ve karşılıklılık ekseninde birbirine bağlayan gündelik yaşam faaliyetleri tarafından üretilmektedir. İkamet edilen yer olarak mahallenin sokağı ise, komşuları, ana caddenin kamusal alanı ve ev içi mekanı kaynaştırmaktadır. Tahire Erman, Ankara'nın bir gecekondu yerleşiminde kadınların ev içi ve yakınındaki dış mekanlardaki ziyaretleri yoluyla ev mekanının sokağa taşıdığını tespit etmiştir¹⁷².

Öte yandan sokak evden farklı olarak diğer insanlara açık bir alan olduğundan her ne kadar ana cadde ve çalışma alanları ile kıyaslandığında görece daha az da olsa kadınların sadece komşu kadınlarla değil belirli ölçülerle diğer insanlarla da kamusallaştıkları mekanlardır. Sokağı kontrol etmek mahalledeki gündelik yaşamı da kontrol etmek anlamına gelmektedir. Sürekli olarak evde bulunan kadınlar, çoğunlukla pencereden oturdukları sokağı izleyerek, sokakta oynayan çocuklarının güvenliğini ve herhangi bir olağandışı faaliyet veya yabancıların varlığını da kontrol etmektedirler¹⁷³.

Mahallede, sokakta (kendi sokakları görece tanıdık ve rahat olsa da) ve özellikle caddelerde yürümek kadınlar için oldukça streslidir. Çünkü Bourdieu'ya göre, tahakküm süreçlerini anlamının önemli bir kriteri ve bir toplumsal mücadele alanı olan, "beden" ve "bedenle kurulan ilişki", sokak ve caddelerde ataerkil örüntülere dayalı olarak çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Eril tahakküm düzeni

¹⁷¹ Jane Jacobs, "From The Death and Life of Great American Cities", The Blackwell City Reader: Readers in Geography, (ed. Gary Bridge ve Sophie Watson), Blackwell Publishing, Oxford, 2002, ss. 351-357, s. 351.

¹⁷² Tahire Erman, *21. Yüzyıla Girerken Köyden...*, s. 96.

¹⁷³ Jane Jacobs, *a.g.m.*, s.356.

içinde kadına bedenini nasıl kullanması gerektiği öğretilmekte ve bu bir süre sonra farkında olmadan ve doğalmış gibi yinelenen tekrarlarla kalıcılaştırmaktadır¹⁷⁴.

1.3. Ev ve Ev İşlerinin Kadınların Gündelik Hayatında ve Mekanındaki Belirleyiciliği

Toplum yapısı ve sosyo-kültürel değerlerin farklılaşması, toplumu oluşturan üyelerin arzu ve isteklerinin olduğu kadar aralarındaki ilişkiler ve cinsiyet rollerinin de değişmesinde etkili olmaktadır. Bu değişimlerin konut kültürüne yansımaları da evdeki mekanların düzenlenmesi ve kullanılmasında kendini göstermektedir. Örneğin, yatak odası, yemek odasının oluşmasının Türkiye tarihindeki önemi¹⁷⁵ bu açıdan ele alınabilmektedir. Sennett'in¹⁷⁶ *Gözün Vicdanı* adlı kitabında belirttiği üzere tarih boyunca ve özellikle modernite ile birlikte evin anlamı ahlaki ilkelerle tanımlanmaktadır;

“Ahlaken doğruya yönelmeyi sağlayan, mekandaki düzenliliği: Yetişkinler evde, çocukların odalarında disipline sokulmasıyla aynı yoldan disiplin altına alınırlar; bedenlerinin fonksiyonlarını diğer insanlardan nasıl ve nerede ayıracaklarını, sevişme amacına uygun düzenlenmiş bir odanın sessizliğinde ve karanlığında nasıl sevişeceklerini, bir misafir odasına kabul edildiklerinde daha samimi bir oturma odasından nasıl farklı bir davranış göstereceklerini öğrenirlerdi”.

Toplumsal olgular/pratikler, belirli bir zamanda ve mekanda oluşmaktadır. Buna karşın, çoğunlukla toplumsal olguların ve ilişkilerin mekansallıkları kavramsal düzeyde görünmezdir, çünkü ana temalarında mekansallık yoktur. Ailenin fiziksel mekanı olan “ev” buna iyi bir örnektir. Aile tahayyülü içinde mekan olarak “ev” açıkça vardır. Dolayısıyla, “ev”lenmek deyince aile kurmak anlaşılmakta veya “ev”e gitmek deyince ailenin yanına gitmek ifade edilmektedir. Bunlara karşın, sosyolojik bir kavram olarak aile tanımı kişiler arası ilişkilere odaklıdır. Bu nedenle, aile

¹⁷⁴ Pierre, Bourdieu, *Masculine Domination*, Polity Press, Routledge, 2001, s. 57.

¹⁷⁵ Yasemin, İnce Güney, “Konutta Mekansal Organizasyon ve Toplumsal Cinsiyet: Yirminci Yüzyıl Ankara Apartmanları”, *Cins Cins Mekan*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2009, s.102-136, ss. 127.

¹⁷⁶ Richard, Sennett, *Gözün Vicdanı*, (çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1992, s. 55.

kavramının tanımı içinde “ev” ya görünmezdir ya da sadece gizil olarak vardır¹⁷⁷. Benzer bir şekilde Sennett, bugün de özellikle işçi sınıfı için geçerli olan ve kadınların mekan algısını bu bağlamda etkileyen “ev”e yüklenen ahlaksal anlam sürecini şu şekilde ifade etmiştir:

“Sanayi Devrimi’yle kutsal sığınağa büyük bir özlem doğdu ve işçiler ilk kez karşılaştıkları dertlerini dile getirecek, bu zorlu mücadelede onlara destek olacak sözcükleri bulmak için dine yöneldiler. Bu koruyucu imaj arayışı toplumun daha geniş kesimlerine de yayıldı; mabetlerin dinsel imajlarına yöneldiler. Açıkçası, “ev”, manevi sığınığın dünyevi versiyonu haline geldi; güvenliğin coğrafyası kentsel merkezin mabedinden ev içine kaydı”¹⁷⁸.

Evin bu biçimde algılanması bu çalışma kapsamında yapılan araştırmada da kendini göstermektedir. Erkekler ve kadınlar için ev; huzurun, duyguların, namus ve ahlakın varlığıyla anlam bulacaktır. Ev dışarıdaki kötülük ve keşmekeşten uzak, içinde yabancıyla kurulan bir ilişkinin yer almadığı mekandır. Bu da kadınların temel yaşam çevresi olan ev/mekanla, bu mekanın temel düzenleyicisi olarak kendi varlıkları arasında kurdukları ilişkiyi nasıl algıladıklarını anlamak açısından önemlidir. Ayrıca yine güvenlik bağlamında kamusal/özel ayrımında ev/ kent merkezi algısındaki değişimi bu süreç anlatmaktadır.

Kadın ve ev arasındaki ilişki üzerine sert bir tutum en yaygın olarak ikinci dalga feminizm olarak bilinen, özellikle 1960 ve 1970’lerde Batı’da hakim olan feminist akımın öncü söylemlerinde görülmektedir. Bu dalgada yer alan feministler ev kadınlığı durumuna düşmanca yaklaşmaktadırlar. İkinci dalga feminizmin temsilcilerinden Simon de Bouveoir’a göre ev kadını, kendini ev işlerinin bitmez tükenmez monotonluğuna adayın, yaşamını pislik ve dağınıklığın giderilmesi uğruna feda eden bir varlıktır. Evi düzenli kılmak için harcadığı zaman ve çaba, onun

¹⁷⁷ Ayça Kurtoğlu, “Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler”, *European Journal of Turkish Studies* [Online], 2 | 2005, Online since 23 juillet 2009. URL : <http://ejts.revues.org/index375.html>, s. 7.

¹⁷⁸ Richard, Sennett, *a.g.e.*, s. 38.

kendini anlaması, geliştirmesi ve hayatını daha iyi ve farklı hale getirebilecek olanakları keşfetmesi önündeki en büyük engeldir¹⁷⁹.

Kadının önündeki en büyük engel olan ev işlerinin kadınların yaşamı için önemi, bitmek tükenmek bilmez ev işlerini kadınların yapıyor olması dolayısıyla değil, aynı zamanda, (toplumu) kadınlar ve erkekler olarak biçimlendiren bu denetlenemez kütlenin anlaşılması için de önemlidir¹⁸⁰. Burada mesele toplumsal cinsiyet ve roller temelinde kadının, aşkınlığın karşısında tanımlanan ev işleri yoluyla var edilmesidir. Kadınlığı tanımlayan ev işlerinin düşük statüsü ise- ister ev kadını ister hizmetli tarafından yerine getirilsin- bu işlerin fiziksel, ekonomik ve ideolojik görünmezliğine neden olmaktadır¹⁸¹. Ataerkil yapının en temel dayanaklarından birini oluşturan ev işlerinin görünmezliği; doğallaştırılmış olması, yapılan işin miktarını göstermeyen ev içi çalışma düzeni ve ücret karşılığı yapılmaması ile açıklanabilmektedir¹⁸². Simon De Beauvoir ev işlerini de tanımlayan bir ifadeyle ev kadınına “*Ev kadını zamanın dışındadır, o hiçbir şey yapmaz, sadece şimdiyi sürükler*¹⁸³” şeklinde tanımlamaktadır. İkinci dalga feminizmin çözüm önerisi kadınların kendilerine daha çok zaman ayırabilmek ve kendilerini anlayıp geliştirebilmek için “evi terk etme”si ve kamusal alana çıkması gerekmektedir. Fakat yapılan etnografik çalışmalar göstermektedir ki, kadınlar her ne kadar ev işlerinin zorluğu ve tek düzeliğinden yakınsalar da yaşamlarını ve kimliklerini eve referansla tanımlamaktadırlar. Bunun onları mahrum ettiği özgürlüklerin farkında olsalar da, bir çok kadın için ev işleri hayatta en değer verdikleri insanlar için dışarıdaki dünyanın karmaşasından uzak huzurlu ve konforlu bir yer yaratabiliyor olmanın verdiği haz ve gururu ifade etmektedir¹⁸⁴.

Kadınların toplumsal kimlikleri, birincil olarak ailedeki konumlarına bağlıdır. Kız evlat, anne, kardeş ya da eş kimliği, bir kadın için “iyi kadın” olarak

¹⁷⁹ Didem Kılıçkırın, “Gitmeli Mi, Kalmalı Mı?: Feminizmde Ev Üzerine Çeşitlemeler, *Dosya 19: Cinsiyet ve Mimarlık*, TMMOB, Ankara Şubesi, Nisan, 2010, ss. 43-52, s. 46.

¹⁸⁰ Aksu Bora, *Rüyası Ömrümüzün...*, s. 71.

¹⁸¹ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

¹⁸² Gülnur Acar-Savran, *a.g.m.*, s. 11.

¹⁸³ Aksu Bora, *Rüyası Ömrümüzün...*, s. 67.

¹⁸⁴ Didem Kılıçkırın, *a.g.m.*, s. 49.

toplumsal kabul görmekte çok önemlidir. Özellikle, gecekondu mahallelerinde aile üyesi kimliğinin (tek olmasa da) en önemli bileşeni, emektir. ‘İyi bir kadın’, [olmazsa toplumsal cinsiyet alanının dışına itilmektedir] çocuk doğurabilen, temizlik yapmayı, yemek pişirmeyi, ikramı, nakış işlemeyi, örgü örmeyi ve dantel yapmayı bilen elleri hep meşgul kadındır¹⁸⁵. Kadınların temel işlevlerinden biri ev işlerini organize etmektir ve hangi sınıftan kadın olursa olsun ataerkilliği içselleştirdiğinde “*temizliği organize etmekten duyulan zevk*”i¹⁸⁶ yaşamaktadır. Çoğu işi erkekler yaparken; kadınlar evi erkekler için bir konfor ve rahatlama yeri haline getirmek için çalışmaktadırlar. Ev, kadınlar için sadece erkekler ve çocuklar yokken bir rahatlama yeridir. Aile üyeleri bulunduğu ise- çoğu zaman onlar yokken de- kadınlar, evdeki zamanlarını, diğerlerinin ihtiyaçlarını sağlamak için geçirmektedirler. Bu yüzden ev, onlar için belirsiz çalışma saatleri olan bir çalışma yeridir; rahatlama, konfor ve zevk yeri değildir. Bazı durumlarda erkekler ev işleri yapsalar dahi bu toplumsal cinsiyet algısında bir değişim olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin erkek, kadının çalışması durumunda ev işlerine yardım etmek durumunda kalabilmektedir. Ama bu yardım, pratik gerçeğin, yani kadının zaman ve enerjisinin yetmemesi gerçeği sonucunda gelişmekte ve bilinç düzeyinde cinsler arasında daha eşitlikçi bir ilişki yönünde bir değişiklik yaratmamaktadır¹⁸⁷. Öte yandan pratiğin önemi ifade edilmelidir. Cinsler arasında daha eşitlikçi bir ilişki yönünde değişiklik yaratmasa dahi kadının aile içindeki konumunu bir şekilde güçlendirmesine yol açmıştır. Bu çalışmanın da amacı olan, kadınların kendi tecrübelerini anlamaya, kendi seslerinin duymaya odaklanmak, evin sadece bir baskı ve ezilme alanına indirgenemeyeceğini ifade etmektedir.

¹⁸⁵ Jenny B., White, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸⁶ Nihal Ekin Erkan, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁸⁷ Tahire Erman, *21. Yüzyıla Girerken Köyden...*, s. 96.

2. Türkiye Metropollerinde Göç Olgusu ve Gecekondu Mahallelerinde Yaşayan Kadınlar

Gecekondu, köylerden kentlere nüfus akınlarının ve ilgili ülkelerin toplumsal, ekonomik gelişme düzeyinin dolaysız bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır¹⁸⁸. En genel tanımı ile Türkiye’de gecekondu, tarım ve nüfus değişikliklerine uymayan, sanayileşmeyen, örgütlenmeyen şehirlere yayılan, hiç ihtisaslaşmamış az gelir getiren işlerde çalışan büyük kitlelerin barınak yerleridir¹⁸⁹.

Göçün ilk yıllarında ilgili otoritelerin yapacağı düzenlemeler yoluyla çözülebilecek geçici nitelikte bir olgu olarak düşünülen gecekondu, Türkiye’de yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca kentsel yaşam kalitesi üzerinde etkili olmuş ve metropoliten yerleşmelerin gelişim tarihinin en temel konusu olmuştur. Gecekondu, kentin farklı mekanlarına yayılırken hem soyut hem fiziksel olarak karşılıklı ilişkiler kurmak ve gözlemlenebilir izler bırakmak yoluyla yayılmıştır¹⁹⁰. Bu yayılma sonucunda artık gecekondu “bir gecede kondurulan” ve geçiciliği ifade eden, köyden göç edenlerin konutu değildir; kalıcıdır, dönüşmekte, apartmanlaşmaktadır. Bir zamanların “kendilerine ait olmayan arazi üzerine imar kurallarına uyulmadan yapılan yasal olmayan konutlar” olarak tanımlanan gecekonduları bugün, çıkarılan İslah ve İmar Planları ile yasallaştırılmakta, formel konut piyasası içine çekilmektedir¹⁹¹.

Gecekondu olgusunun analizi bu tez çalışmasının kapsamı çerçevesinde gecekondu kadının gündelik yaşamını anlamak amacı ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede gecekondu ortaya çıkışı ve geçirdiği dönüşüm tarihsel bağlamı içerisinde “gecekondu olmak” ve “gecekondu kadın olmanın kentteki gündelik yaşamdaki karşılığı” ortaya konmaya çalışılacaktır.

¹⁸⁸ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, 8. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 542.

¹⁸⁹ Mübeccel Kıray, *Kentleşme Yazıları*, Üçüncü Baskı, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007, s. 27.

¹⁹⁰ Tansı Şenyapılı, “Baraka”dan *Gecekonduya Ankara’da Kentsel Mekanın Dönüşümü: 1923-1960*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.3-5.

¹⁹¹ Tahire Erman, “Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları”, *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°1 - Gecekondu, URL: <http://www.ejts.org/document85.html>, 2004, paragraf 32.

2.1. Türkiye’de Kentleşme ve Gecekondulaşmanın Tarihsel Gelişimi

Batı Avrupa’da yaşanan sanayileşme ve buna bağlı olarak kentleşme deneyiminden farklı olarak Türkiye’nin deneyimi daha çok Üçüncü Dünya ülkelerinin yaşadığı ve sanayileşme ile paralel gelişmeyen ve çok daha kısa bir sürede yaşanan kentleşme biçimini oluşturmaktadır. Bu kentleşme deneyimi, kentlere göç eden nüfusun konut ihtiyacını kendi imkanlarıyla karşılamasına yol açmıştır. Türkiye’de üç dalga halinde yaşanan göç ve gecekondulaşma deneyimi her dönemde yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelere göre farklılık göstermektedir.

2.1.1. 1945- 1960 Dönemi İlk Dalga Göç ve Gecekondulaşma

II. Dünya Savaşı’ndan çıkmış olan Türkiye’nin hızlı kentleşme gibi bir beklentisi yoktur ve hatta dönemi hükümet politikası nüfusun kırdan tutulması, kentleşmenin engellenmesi üzerinedir. Ayrıca 1930’lu yıllarda çıkarılan yasalarla kentlerde planlama zorunlu hale getirilmiştir. Fakat Cumhuriyet’in ilk yıllarında kentsel planlama konusunda oluşturulan bu politik zihniyet ve ülkenin kaynakları, kırdan koparak kentlere gelen grupların kentlere meşru olarak yerleşmelerine uygun değildir. Bu durumda kente gelenler kendi başlarının çaresine bakmış ve iş yerine yürüme mesafesinde şehir merkezlerinde gecekondu inşaa etmişlerdir¹⁹². İlk yıllarda yoğun ve yapısal bir özellik göstermeyen göç ve gecekondulaşma, 1945’ler ile ülkede yaşanan yapısal değişikliklerle birlikte yoğun ve zincirleme bir göç dalgası halini almaktadır¹⁹³. Bu yapısal değişiklik, Demokrat Parti’nin hükümette olmasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkiler artmış ve gelen Marshall yardımlarıyla birlikte liberal bir politika geliştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimde makineleşmenin artması, çoğalan nüfusun toprağı bölmesi ve bunun sonucunda da gelirin kente göre azalması, göçü meydana getiren önemli gerekçelerdir. Kentlerde ise sanayileşme ile ihtiyaç duyulan işgücü ve ulaşım ağının artması göçü etkilemiştir.

¹⁹² İlhan, Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54.

¹⁹³ Tansı, Şenyapılı, *a.g.e.*, s.76.

1950'lerden itibaren kırsal kesimden büyük kentlere olan göçe, aile ve akrabalar gibi aracılardan varlığı ve bu sürece etkisini ifade eden “zincirleme göç” adı verilmektedir. Kentte geçirilen ilk zamanlarda yeni çevrede tutunabilmek için hem sayıca hem de kültürel olarak kendi insanına ihtiyaç duyan kentteki kır göçmenleri, özellikle kentin çeperindeki iskan edilmemiş arazilere konutlarını yaparken, köylü ve akrabalarıyla ve daha genelde aynı yöreden gelmiş insanlarla aynı mahallede toplanma eğilimini göstermişler ve bunun sonucunda göç edilen yöre ile anılan mahalleler oluşmuştur¹⁹⁴. Bu olguya “kümelenme” adı verilmektedir. İlk dönemde yapılan gecekondular *baraka* olarak tanımlanmaya uygundur ve bu dönem *barakalaşma dönemi* olarak görülmektedir.

2.1.2. 1960- 1980 Dönemi Gecekondulaşmanın Geçirdiği Dönüşüm

İlk döneme kıyasla, 1960–1980 arası gecekondulaşma ekonomik dönüşüme paralel gelişen göç ve şehir merkezlerinin yakınında bulunan devlete ait toprakların üzerinde yükselmiştir¹⁹⁵. Bu dönemde gecekondu inşasına karşı çeşitli yıllarda çıkarılan imar affi yasaları ile oturma izni alınmamış yapılara su ve elektrik bağlanması imkanı sağlanmış, belediyeler imar planı olmayan alanlara yol ve altyapı götürebilmişlerdir¹⁹⁶. Böylece nitelik değiştiren gecekondu olgusunda 1970'li yıllardan sonra iki yönlü bir gelişme söz konusudur. Bir yandan varolan gecekondu mahalleleri kentsel hizmetlerden yararlanmasını sürekli olarak artırmakta, sağlanan güvenceler gecekondu konutlarının büyümesine, çok katlı hale getirilmesine, yapı kalitesinin geliştirilmesine imkan vermiştir. Diğer yandan gecekondu yapımı kente gelenlerin, geldiklerinden kısa bir süre sonra, kendi emekleriyle gerçekleştirebildikleri derme çatma bir konut olmaktan çıkmıştır. Artık kente yeni gelen bir köylü kentte ancak bir gecekondu kiracısı olabilmektedir. Gecekondularda kiracı olarak oldukça uzun süreler yaşadıkları sonra bir gecekondu sahibi olma

¹⁹⁴ Tahire, Erman, “Mekansal Kümelenme, Siyaset ve Kimlik”, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 2.

¹⁹⁵ Çağlar, Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.121.

¹⁹⁶ İlhan Tekeli, *a.g.e.*, s. 56.

olanağı bulabilmektedir. Gecekondu yapımı yarı piyasa ilişkileri, yarı mafya türü güç ilişkileri içinde gerçekleştirilmektedir¹⁹⁷.

Gecekondu yapımında önemli rollere sahip yerleşilen yerlerin tecrübeli önderleri, patronaj ilişkilerinin çekirdeğini oluşturmuşlardır. 1970’lerde artık bu ilişkiler siyasal partilere evrilmiştir. Siyasal kültürün tabanını oluşturan kentsel menfaat lobileri, patronaj ilişkileri etnik ve dinsel tutuculukla bütünleştirerek yeni mücadele ve sosyal pozisyon alanları ortaya çıkarmışlardır.

2.1.3. 1980’den Günümüze Gecekondu Bölgelerinin Kentsel Rant Açısından Önemi

1980 müdahalesi sonrasında gecekondu konusuna toplumun bakışındaki önemli değişme 1984 yılında çıkarılan af yasasıyla ortaya çıkmıştır. Yasada gecekondu alanlarına imar ve ıslah çalışmaları yapılması ve bu planlar yapıldıktan sonra piyasa süreçleri içinde gecekonduların yıkılarak yerine yapsatçılık yoluyla çok katlı apartmanlar yapılması öngörülüyordu¹⁹⁸.

Özellikle liberal politikaların uygulandığı Özal döneminde çıkarılan gecekondu afları ve gecekondu arazisi üzerinde dört kata kadar bina yapılmasına izin verilmesi ile birlikte gecekonduya formel konut piyasasında rant yolu açılmış; gecekondu arazisi büyük kazanç getiren ticari meta haline gelmiştir. Bunun da "evvelden bir gecede gecekondu yapıyorlardı; şimdi bir günde köşeyi dönüyorlar" diye halkın tepkisini çektiği basında sıkça ifade edilmektedir. Bu fikre kuşkulu yaklaşan akademisyenler vardır¹⁹⁹. Örneğin Wedel, “gecekondu yapımında spekülasyon ve rantın bir söylem olarak ön plana çıkarılması belli toplumsal tabakaların çıkarlarını koruyan, eski ‘medeni’ ve burjuva İstanbul’un yeniden kurulmasına ve köklü ıslah çalışmasına karşı sosyal sorunlar nedeniyle yükselen sesleri bastırmak için ortaya atılan bir bahane olabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır” demektedir²⁰⁰.

¹⁹⁷ İlhan Tekeli, *a.g.e.*, s.56-57.

¹⁹⁸ İlhan, Tekeli, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁹⁹ Tahire Erman, *Mekansal Kümelenme...*, s. 10.

²⁰⁰ Heidi, Wedel, *a.g.e.*, s. 68.

2.2. Türkiye Metropollerinde Gecekondu Olmak

İlk dönem gecekondulular tarafından kent, insanların daha iyi öğrenim görmüş oldukları, iyi görgüye, denetim gücüne ve servete sahip oldukları bir rahatlık yeri olarak düşünülmektedir. Kente yeni gelmiş olanlar kendi göçlerini yerinde ve doğru bir karar olarak düşünmektedirler. Özellikle köyde yaşadıkları önceki hayatla karşılaştırdıklarında kentteki hayatlarından memnun görünmekte ve ileride daha iyi olacağını düşünmektedirler. Bu olumlu his sadece göçmenlerce hissedilen görece iyileşmenin sonucu değil, aynı zamanda yerleşim içinde geliştirilen cemaat ve aidiyet duygusunun bir sonucudur²⁰¹. Çoğu gecekondu kendi gecekonduğunu, içinde hem ertesi günün işi için gerekli enerjilerini tekrar kazandıkları bir barınak hem de aileleriyle birlikte olmanın ve kendilerine daha geniş cemaatle bütünleştirmenin bir aracı olarak görmektedir²⁰².

İlk göçmenler bekar ya da yeni evli erkeklerdir ve peşlerinden yakın erkek akrabaları (çoğunlukla erkek kardeşleri), eşleri ve çocukları ve bazen de ebeveynleri gelmektedir²⁰³. Gecekondu ailesi, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu göstermektedir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde, köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür yapmaktadır²⁰⁴. Gecekondu insanı, köydeki tarlasının küçük bir örneğini evinin önünde yapmaya, sebze, tavuk, ağaç yetiştirmeye çalışırken, bir yandan da kendisini kentin fabrikasında işçi olarak görmeyi umut etmektedir²⁰⁵. Bu dönemlerde gecekondulular, genel olarak “köylü” özellikleri gösterdiklerinden ve yaşam alanlarını köydeki gibi düzenlediklerinden dolayı “kentli köylüler” olarak adlandırılmaktadır. Köylülerin kente göç ettikten sonra kırım özelliklerinden bir kopuş ya da bir “çözülme” mi yoksa kentin kurallarını “köylüleştirme” özellikleri mi gösterdikleri çokça tartışılmıştır²⁰⁶.

²⁰¹ Kemal, Karpat, *Türkiye'nin Toplumsal Dönüşümü*, (çev. Abdülkerim Sönmez), İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 69.

²⁰² Kemal, Karpat, *a.g.e.*, s. 61.

²⁰³ Kemal, Karpat, *a.g.e.*, s. 55.

²⁰⁴ İbrahim, Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1970, s.10.

²⁰⁵ İbrahim, Yasa, *a.g.e.*, s. 15.

²⁰⁶ Kemal, Karpat, *a.g.e.*, s. 66.

Konut düzeyinde gecekonducularda yaşanan bu sürecin yanısıra kırdan kente göç edenlerin kentle ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bütünleşme sorunları da çözülememiştir. Aile, bütünleşmede en büyük aracı kurum olarak işlev görse de ekonomik alt yapıdaki düzensiz gelişim ile patronaj ilişkilerine dayalı sosyal kümelenmeler kırdan devralınan feodal karakterin çözülmesini engellemiştir. Zamanla bu temelde yürüyen patronaj ilişkilerin boyutları büyümüş ve işlevleri farklılaşmıştır. Yine bu dönemde, 1970 sonrası yükselen “sol” muhalefet oldukça belirgindir. Kentteki yığılmanın ve dışlanmışlığın siyasal olarak sola kayması her ne kadar politik açıdan önemli yönere işaret etse de gecekonducuların yerleşiminde aynı tarz izlenmiştir. Kentsel doku içerisinde belirli yoğunlaşma adacıkları ya da “kurtarılmış bölgeler” (sağ ve solda da) oluşturulmuştur²⁰⁷.

Bir başka açıdan, gecekonduculuşma ile bir “gecekondu kültürü²⁰⁸” ortaya çıkmıştır. Toplumsal değişimin bir sancısı olarak şekillenen bu kültür esasında “arabesk kültürü²⁰⁹” de içeren ve temelde toplumsal dışlanmışlığa karşı bir tepki olarak gelişen; ama hem kentin hem kırsal özelliklerini taşıyan melez ve karmaşık yaşam biçimi olarak gelişmiştir. Hemşeriliğe dayalı kümelenme, zincirleme göç ile ekonomik alt yapısızlık, çarpık ekonomik büyüme gibi birçok faktör bu kültürün biçimlenişinde rol oynamıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken yön, 1970’lerde gecekonduculuğun bir dışlanma alanı olarak görüldüğünün her bakımdan ortaya çıktığıdır. Gecekonduculuda yaşayan insanların ezilmeleri, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerinden dolayı yakınmaları, “arabesk kültürü” aracılığıyla kendini dışa vurmuştur. Kongar, Altındağ’da yaptığı araştırmasına bağlı olarak bölgede oturanların çocuk bahçesi, sağlık ocağı gibi birçok hizmetlere sahip olmayı

²⁰⁷ Mübeccel, Kıray, *a.g.e.*, s. 181-185.

²⁰⁸ Gecekondu kültürü, gecekonduculuda yaşayan insanların geleneksel ekonomik yapıda sürdürdükleri ilişkilerin belirli bir zamanda mekana yansması ve kentle bütünleşme sürecinde kırsal ve kentsel değerleri gündelik yaşamlarında dönüştürerek yarattıkları kültürdür.

²⁰⁹ Arabesk Türk klasik müziği, halk müziği, Batı pop müziği ve oryantal müziğinin karışımından oluşan ve geleneksel olarak işçi sınıfı ile özdeşleştirilen melankolik bir müzik tarzıdır. Modernleşme teorisinin öngördüğü üzere kent kültürü içerisinde asimile olamayan gecekondu mahallesi sakinlerinin kültürel ve ekonomik eşitsizliklerden etkilenmelerinin ifadesidir bkz. Can T. Yalçınkaya, “Turkish Arabesk Music and The Changing Perceptions of Melancholy in Turkish Society”, <http://www.arts.mq.edu.au>.

arzuladıklarını, “ikinci sınıf vatandaş muamelesi” görmek istemediklerini söylemektedir²¹⁰.

2.3. Gecekondu Kadının Kentle Kurduğu İlişkinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de 1950’lerden başlayarak yapılan kent çalışmalarında ve iç göç literatüründe, kadınların göç deneyimleri daha çok “aile”, “işgücü”, ve “sağlık” çerçevesinde ele alınmıştır²¹¹. Feminist çalışmalar dışında, bu çalışmalarda, çalışan kadınlar üzerine yapılan değerlendirmelerde şu tez savunulmuştur: Kadınlar için ev dışında ücret karşılığı çalışmak birincil amaç değildir; kadınlar eğer çalışıyorlarsa buna geçici ve zorunlu bir uğraş gözüyle bakmaktadır; esas bulunmak istedikleri alan ev, yapmak istedikleri faaliyet ise ev kadınlığı ve anneliktir²¹².

2.3.1. 1945-1980 Döneminde Türkiye Kentlerinde Gecekondu Kadın Olmak

Türkiye’nin hızlı kentleşmesi ve göç devamlı değişen bir aile yapısı ve aile içinde ve çevresinde sosyal olarak ortaya çıkan yeni ilişkiler ve bağlar anlamına gelse²¹³ de geleneksel Türk ailesi içindeki duygusal ve ekonomik bağımlılığı zayıflatmamaktadır. Pek çok kırsal aile kente yerleşmesine karşın, Türk ailesi hala otoriter ve ataerkil özelliğini sürdürmektedir. Bu ataerkil aileyi kadınlara ve erkelere özgü olarak tanımlanan ve farklılaştırılarak görece yalıtılmış iki emek alanının cinsel bölünüşü belirlemektedir²¹⁴. Kentte göçmen kadınların yerine getirdiği karşılıksız emek faaliyetlerinin çeşitliliğinde azalma olmaktadır. Dolayısıyla, kent yaşamıyla kadın ve erkek arasındaki ev içinde iş-bölümü daha da keskinleşmiş, kadınlar aile sorumluluklarının neredeyse tamamını üstlenmektedir.

²¹⁰ Emre, Kongar, “Altındağ’da Kentle Bütünleşme”, *Amme İdaresi Dergisi*, 6, 1973, ss.109-138; akt. Tahire, Erman, *a.g.m.*, paragraf 13.

²¹¹ Helga, Rittersberger-Tılıç, “Göç Dinamikleri ve Kadın”, www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/.../Goc_Kadin.../helga.ppt, 2010.

²¹² Yıldız, Ecevit, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar*, (ed. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 107.

²¹³ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 154-155.

²¹⁴ Dedeoğlu, *Gös. Yer.*

Köyden kente göç eden kadınlar eve kapanmış olsalar da; 1) “evinin kadını olma rüyası” ve 2) kır ile kıyaslandığında ev kadınlığının sosyal bir statü göstergesi haline gelmesi sonucu kadınların tamamen ev işlerine yoğunlaştığı gözlemlenmiştir²¹⁵. 1950’li ve özellikle 1960’lı yıllarda kadınların kentsel ekonomik faaliyetlere neden az katıldıkları, genellikle, onların aile içindeki rol, bu role bağlı tercihleri ile ve aile içindeki ataerkil ilişkilerle açıklanırken ekonomik yapıdan kaynaklanan nedenler üzerinde durulmamaktadır. Bu yıllar için ev kadınlığı ve aile üzerine yapılan bu saptama, kentteki ekonomik faaliyetlerin niteliği de göz önüne alındığında isabetsiz değildir²¹⁶.

Kırsalda tarımsal üretim alanında çalışan kadınların kente geldiklerinde işgücüne katılımlarının azalmıştır²¹⁷. Türkiye’de kırdaki tarım sektöründe çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, göçle kente geldiklerinde aynı beceri ve eğitime sahip olsa bile kente göç eden erkekler kadar işgücü piyasasında yer bulamamaktadır. Bunun nedenleri arasında, kadınların işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip olamamaları, ailede bakım yükümlülüğünü üstlenmeleri, aile-çevre baskısı ve piyasanın getirdiği sınırlamaları saymak mümkündür²¹⁸. Yine bu yıllarda kentlerde sanayi işleri, prestij olarak hizmet işlerinden sonra gelen ve çok zorda kalınmadıkça kadınlar tarafından tercih edilmeyen işlerdir²¹⁹.

1970’li yıllarla birlikte ihracata dönük sanayileşme stratejisini benimseyen az gelişmiş ülkelerin çoğunda, özellikle düşük ücretli emeğin kullanıldığı ihracat sektörlerinde, kadın çalışan sayısı hızla artmış ve bu süreç bazı araştırmacılar tarafından “işgücünün kadınlaşması” olarak yorumlanmıştır²²⁰. Kentlerde çalışmak isteyen kadınların sayısı önemli ölçüde artmasında, işsizlik oranlarının artması, kentsel yaşam koşullarının olumsuz dayatmaları ve kent kültürünün etkisi

²¹⁵ Emel, Memiş ve Özge, Özay, *a.g.m.*, s. 252.

²¹⁶ Yıldız, Ecevit, *Kentsel Üretim Sürecinde...*, s. 106.

²¹⁷ Saniye, Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerine...*, s. 159.

²¹⁸ CEDAW, *Birleşmiş Milletler Cedaw Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu*, Ankara, 2008, s.35. <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/cedawrapor6.doc>, Erişim Tarihi: 19.04.2011.

²¹⁹ Yıldız, Ecevit, *Kentsel Üretim Sürecinde...*, s. 107.

²²⁰ Ayşe Eyüboğlu, Şemsa Özar ve Hülya, Tufan-Tanrıöver, “Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, (ed. Oya Çitçi), TODAİE, Ankara, 1998, s. 208.

görülmektedir²²¹. Köyle karşılaştırıldığında gecekondulu kadının yaşamından duyduğu görece memnurluk, anne ve babalarına göre eğitim düzeyi daha yüksek olan ikinci kuşak gecekondulu genç kadınlarda yerini, beklentilerini gerçekleştirmek için aktif bir arayışa girmelerine bırakmıştır. İkinci kuşak gecekondulu kadınlar, annelerinden farklı olarak bu arayışı, aileleri için değil, kendi bireysel kimlikleri için yapmaktadırlar. Bu arayışlar, kadınlara yeni ve kadın bağımsızlaştırıcı roller getirebilmekte fakat aynı zamanda eski toplumsal cinsiyet rolleri daha da katı olarak, kadının aleyhine ortaya çıkabilmektedir²²².

Türkiye’de çalışan kadınlar üzerine yapılan çalışmaların ortak bulgularından biri, ailenin erkek üyelerinin kadınların çalışmalarına “izin” vermemeleridir. Bu durum, kadınların emek piyasasına katılmalarının önünde önemli bir engel olarak durmaktadır²²³. Kandiyoti, bu engel dolayısıyla, Türkiye’de kırsal değişimin cinsiyetler arasında zaten varolan eşitsizliği değil, erkekler arasındaki toplumsal tabakalaşmayı derinleştirdiğini belirtmektedir. Düşük gelirli kentli kadınların, ekonomik koşulların izin verdiği ölçüde ev hayatına döndükleri görülmektedir. İşgücüne katıldıklarında, genellikle işlerini geçici, kimi zaman utanç verici, güç dönemlerde ailelerine yardım etmenin kestirme yolu olarak görmektedirler²²⁴. Bu bağlamda kentte yaşamak kadınlar açısından hem yeni fırsatlar hem de yeni kuşatılmışlıklar anlamına gelmektedir. Yine de, giderek daha çok evli kadın kentte yaşamının artan maliyetlerini karşılayabilmek için kentsel iş gücüne katılmak zorundadır. Bu nedenle, Kandiyoti’nin belirttiği gibi, gecekondulu kadınların, özellikle de evli olanlarının kent işgücü piyasasından çekilmeleri bir süre sonra pazarlık gücüne dayalı, örgütsüz, düşük ücretli ve vasıfsız işlere girme eğilimlerindeki artışla devam edecek geçici bir olgudur²²⁵. Kadınların işgücüne bu temellerde katılmaları hiçbir zaman kadınla erkek arasında sosyal bir eşitlik ve iş

---

²²¹ Ecevit, *Gös. Yer.*

²²² Tahire, Erman, *21. Yüzyıla Girerken Köyden...*, s. 98- 100.

²²³ Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 165.

²²⁴ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 51.

²²⁵ Deniz Kandiyoti, *a.g.e.*, s. 41.

tatmini sağlamayacak ve tam da tersine organize olmamış işgücünün marjinal doğasından dolayı, kadınların daha da çok sömürüye maruz kalacaklardır²²⁶.

2.3.2. 1980'den Günümüze Gecekondulu Kadının Emeğine Olan Talep

Kapitalizmin 1980'li yıllarla birlikte yaşadığı değişim kadın emeğine duyduğu ihtiyacı pekiştirmiştir. Küreselleşen kapitalizmin post-fordist, esnek üretim biçimlerini giderek artan oranda kullanmaya başlaması ile sınıf siyasetinin temeli olan fabrika üretiminin yerine, Üçüncü Dünya'ya taşınan ve atölye tipi eve iş verme, taşeron ile üretim gibi farklı üretim tarzları gelişmiştir. Küreselleşen kapitalizmin yeni üretim alanları olarak gelişmekte olan ülkeler ihracata dayalı piyasa ekonomisi politikalarını benimsemiştir. Bu durum küresel üretim zincirine eklenen yeni emek türleri yaratırken ucuz kadın emeği de küresel kapitalizmin en önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir²²⁷.

Dışa açık birikim sürecine geçiş ve ihracat için üretim ile özellikle hazır giyim gibi fason üretim ve taşeronlaşmaya müsait aynı zamanda emek yoğun olan sektörlerde kadın emeği kullanımı artmıştır. İş piyasaları üretimde esnekliğe göre birincil ve ikincil piyasalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yabancı rekabetten görece korunan büyük şirketler, sendikalı işçiler ve belirli çalışma saatlerinin olduğu “birincil piyasalar”, küçük işletmelerin ağırlıkta olduğu enformel üretim, düşük ücretler ve güvencesiz çalışmanın belirsiz saatler sürdüğü “ikincil piyasalarla” küresel üretim zincirinde eklenmiştir²²⁸.

Kapitalist üretim zincirinde ikincil piyasaları temsil eden ve önemli bir yer kaplayan enformel üretim günümüzde marjinal bir üretim biçimi değil bir norm haline gelmiştir. Enformel üretimin en önemli özelliği görünmezliğidir ve görünmezliği kayıt-dışılığından beslenmektedir. Taşeronluk ağları ve bu ağlarla örülen **enformelleşme süreci**, post-fordist üretim ilişkilerinin küreselleşmesi, çevre

²²⁶ Tansı Şenyapılı, “A new component in metropolitan areas: The gecekondu women” N. Abadan-Unat (der.) *Women in Turkish Society* içinde, Turkish Social Science Association, Ankara, 1981, s. 209; akt. Saniye Dedeoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Rollerini...*, s. 162.

²²⁷ Serpil, Sancar, *Türkiye'de Kadın Hareketi...*, s. 68.

²²⁸ Belkıs Kümbetoğlu, İnci User, Aylin Akpınar, “Gıda, Tekstil ve Hizmet Sektörlerinde Kayıtdışı Çalışan Kadın İşçiler”, *Geçmişten Günümüze Kadın Emeği*, (der. Ahmet Makal, Gülay Toksöz), Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012, ss. 305-359, s. 309.

ve merkez ülkelerin birbirleriyle ilişkilene biçimleri ve formel ve enformel alanın birbiri ile içiçeliğini kapsayan bir süreçtir²²⁹. Bu ilişkilene biçimi ile uluslar arası iş piyasaları emeğin kültürel yapılanışından yararlanmaktadır²³⁰. Bu süreç dünyada ve ülkemizde hazır giyim sektöründe açıklıkla görülebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye’de de hazır giyim sektörü sanayi ülkenin ihracata yönelik üretim yapan sektörleri içinde öncü konumdadır²³¹. İhracata yönelik üretim, enformel işleyişi sayesinde ayakta kalmakta ve büyümektedir. Bunun için ise ucuz ve güvencesiz işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Köyden kente göç eden ve köyde iken tarlada çalışan kadın aynı ölçüde kentte istihdam edilememektedir. Fakat istihdam problemi ve kentte yaşayabilmek için ailelerin birden fazla gelire ihtiyaç duyması kadını işgücü piyasasına katılmaya itmektedir. Aile reisinin gelirin yetmediği durumlarda çalışacak kadın ataerkil sistemin elverdiği sınırlar içinde çalışabilmektedir. O halde kapitalizm kendini ataerkil ilişkilerle uyumlu hale getirerek istihdama açılan bu ucuz ve güvencesiz işgücüne uygun ortamı yaratarak büyüebilmektedir.

Bu noktada üretim yapısını bölerek evden çok fazla uzaklaşmaması gereken kadının ayağına giden sermaye aynı zamanda bu kadının yaşadığı mahallede rahatlıkla görünmezleşebilmektedir. Yüksek kira bedellerinden ve vergi denetiminden uzak kalmayı sağlayan bu mahallelerde atölye kurmak için çok büyük bir birikim gerekmemektedir. Çünkü bu mahalleler genelde gecekonduardan oluşan yoksul mahalleleridir ve merdivenaltı atölyelerin açılabilceği mekanlarla doludur. Üretimi parçalayarak bu mahallelerden işi bilen birilerine devretmek hem kadınların kendilerini güvende hissedecceği bir ortamdan çalışmalarını sağlayacak hem de vergi ve diğler sorumluluklardan kaçarak aynı zamanda ucuz işgücünü kullanmanın yolunu açacaktır. Öte yandan ataerkil yapı kendi egemenlik düzenini yeniden üretecek koşullardan feragat etmemiş olacaktır.

²²⁹ Reyhan Atasü Topçuoğlu, “Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2010, ss. 79-133, s. 83.

²³⁰ Jenny B., White, *a.g.e.*, s. 20.

²³¹ Saniye Dedeoğlu, “Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emeği: Ataerkillik ve Enformel Emek”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2010, ss. 249-277, s. 252.

Kadınların çalışma yaşamına katılımının mekansal boyutu önemlidir. Çünkü kadınların gündelik hayatını, rollerini belirleyen toplumsal cinsiyet ilişkileri onların çalışma yaşamına da hangi şekillerde katılabileceğini belirlemektedir. Türkiye’de özellikle eğitim düzeyi düşük, köyden kente göç etmiş ve belirli vasıflara sahip olmayan kadınların öncelikli problemi aileleri ve eşlerinin çalışmalarına izin vermesidir.

Türkiye kentlerinde ailelerin bir kişinin-aile reisinin- maaşıyla geçinememeleri kadınların çalışmasını gerekli kılmış bu da gerekli iznin verilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla önce ailelerin iznini alan kadınlar, çalışma yaşamına belirli koşullar altında katılabilmektedir. Eğitimi düşük kadınlar ancak belirli işlerde çalışabilmektedir. İş seçimi kısıtlı olan bu kadınların her adımları ataerkil yapı tarafından kontrol edildiğinden evlerine yakın işyerlerinde ulaşım sıkıntısı çekmeden ve tanıdıklarla birlikte çalışabilecekleri yerleri tercih etmektedirler. Tabii bu tercihte kapitalist üretimin enformelleşmesinin payı büyüktür. Sermayenin ihtiyaç duyduğu ucuz ve güvencesiz emek için üretimin bölünüp, işyerlerinin bu kadınların yaşadığı gecekondu mahallelerine yerleşmesi zaten seçme şansı çok az olan kadınlar için neredeyse tek tercih haline gelmektedir. Kendi mahallesi içinde, tanıdıklarla, küçük bir atölyede çalışmak kadınlar için güvenilir bir ortam niteliği taşımaktadır. Burada anlaşılacağı üzere kapitalizm ve ataerkinin işbirliği ve birbirini yeniden üretmesi kadınların iki sistem tarafından da sömürülmesinin devamlılığını sağlamaktadır. Ataerkil ilişki biçimleri aracılığıyla enformel üretim sürecine kanalize edilen kadın emeği sermayeye sağlanan ucuz, güvenilir, sabırlı, itaatkar bir emek havuzudur. Bu şekilde büyüyen sermaye birikimi de ataerkiye yaslanma yoluyla yani kadın emeğinin görünmezliğini ve değersizliğini yeniden üretme yoluyla, ataerkil sisteme güvence sağlamaktadır²³².

Kadınların namusu açısından güvenilir, aile ve akrabalar veya tanıdıkların olduğu bu küçük mahalle içi, merdivenaltı atölyelerde çalışma üretim süreci açısından da birtakım özgüllükler taşımaktadır. Yapılan işlerin kadınların geleneksel

²³² Melda Yaman Öztürk, Saniye Dedeoğlu, “Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2010, ss. 9-25, s. 10.

rolleriyle bağlantılı görülmesi, işyerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların varlığı kamusal alan olan işyerinde özel alana ait ilişki biçimlerini kurar. Dolayısıyla konfeksiyon atölyelerinde çalışan kadınlar ataerkil ilişki biçimlerinin sınırlılıklarından uzaklaşamazlar. Kadınların özellikle aile işletmelerindeki rolleri çok çeşitlidir; üretime doğrudan katkıdan, çalışanlara yemek pişirmeye ve işyerini temizlemeye kadar uzanır. Kadınların üretime bu şekilde dahil olması da atölyeleri diğer kadınların çalışması için uygun hale getirerek aile ortamı gibi yapmaktadır²³³.

Analiz edilen mekan dardan geniş ölçeğe doğru büyüdükçe mekanın sınırları ile kadının bu mekanlara çıkışı, kullanımı, geçirdiği zaman ve harcadığı emek ters orantılı olacaktır. Kadınlar kent mekanının en dar alanı olan evde en çok zaman ve emek harcarken sınırlar kent merkezine doğru genişledikçe bu sınır içinde kadınların varlığı da çoğunlukla kesik, düzensiz ve azdır. Kimi durumlarda (özellikle gecekondu mahalleleri) mahalle ölçek olarak alındığında ise kadının toplumsal aidiyeti geliştirdiği ve genişletebildiği mekanın sınırlarından söz edilmiş olunur. Bu tezin bir sonraki kısmı alan araştırmasına ayrılmıştır. Birinci bölümde altyapı oluşturan literatürü ikinci kısımda gerçekleştirilen mahalle araştırmasının analizi ile sınanacaktır.

---

²³³ Dedeoğlu, *Endüstriyel Üretimde Kadın...*, s. 260.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GECEKONDU MAHALELERİNDE KADINLARIN MEKANI ALGILAMA VE KULLANMA BİÇİMLERİ: BURSA- PANAYIR MAHALLESİ ÖRNEĞİ

1. Alan Araştırmasının Tasarımı

Yukarıda tanımlanan “toplumsal cinsiyet-mekan etkileşimi” varsayımı kapsamında “kentte işçi sınıfına mensup, göçmen ailelerin yerleştiği gecekondu mahallelerinde ataerkil ilişkiler ağı içerisinde kadınların gündelik hayatlarını geçirdikleri mekanları algılama ve kullanma biçimlerinin nasıl örgütlendiği” tezin sorunsalını oluşturmaktadır.

Bu sorunsal çerçevesinde sorulan sorular tezin çerçevesi açısından şu şekilde kurulmuştur:

Mahalle, kent merkezi, cadde ve sokaklar, kurumsal binalar ve evler kadınlar için ne ifade etmektedir? Kadınların mekan algılarını ve bu mekanları kullanma biçimlerini etkileyen, şekillendiren, dönüştüren etmenler nelerdir? Kadınların mekandaki gündelik hayat pratikleri doğrultusunda ataerkil yapı içinde sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeyi kullanma, koruma ve artırma biçimleri nelerdir? Kadınların geleneksel rollerine dayalı pratikleri, ataerkil pazarlık sonucu elde ettikleri, ataerkil yapı içindeki konumlarını nasıl etkilemektedir?

Tezin alan araştırması, Bursa’da 1987 yılında mahalle statüsünü kazanmış bir bölgede gerçekleştirilecektir. Türkiye’nin sanayi üssü²³⁴ olarak adlandırılan Bursa’da en önemli iki sektör otomotiv ve tekstildir. Kurulan sanayi tesisleri nedeniyle, 1970’li yıllardan başlayarak Doğu Anadolu’dan büyük bir göçmen akınına uğrayan Bursa, özellikle son on beş yılda, [Bursa merkezinin kuzeyinde kalan

²³⁴ <http://www.bursa.bel.tr/ureten-bursa/sayfa/773>, erişim tarihi, 12.05.2012

Uludağ yamacındaki ilçeleri] Gürsü ile Görükle'ye dek gecekonduyla adeta birleşmiştir. Ovada ise kent, Demirtaş'a kadar, sanayi tesisleri ve plansız yapılarla dolmuştur²³⁵. Araştırmanın gerçekleştirildiği 17.911²³⁶ nüfuslu mahallede de ülkenin çeşitli yerlerinden, çoğunlukla Doğu Anadolu bölgesinden, göç eden aileler yaşamaktadır. Göç süreci daha çok 1966 yılında ilk organize sanayi bölgesinin kurulması²³⁷ ve 1970'li yıllarda otomotiv sanayide şehrin ön plana çıkmasıyla, bu fabrikalarda çalışmak üzere kente gelen nüfusla dikkate değer bir hız kazanmıştır. Mahalle Bursa-İstanbul karayolu üzerinde 7.km'de, önemli bir organize sanayi bölgesi (OSB) olan Demirtaş OSB yakınında, Tofaş ve Renault otomotiv fabrikalarına oldukça yakın bir bölgeye kurulmuştur. Bu durum mahallenin gelişim sürecini, sınıfsal, toplumsal, etnik ve fiziksel yapısını belirlemektedir. Plansız gelişmiş ve kaçak yapılaşmış bir işçi sınıfı mahallesi olarak adlandırılabilinecek mahallede hisseli parseller üzerine kaçak yapılaşma söz konusudur.

Tekstil sektörü yapısal bakımdan Bursa'da ihracatın omurgasını oluşturmaktadır. Özellikle suni ve sentetik dokuma üretimi, Bursa'da toplam üretimin, ihracatın ve istihdamın en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bursa'da toplam katma değer %25'ten fazlası bu sektörde yaratılmaktadır²³⁸. Kent için oldukça önemli olan tekstil sektörü mahallede çeşitli büyüklüklerde fabrika ve çok sayıda merdiven altı atölyelerle işlemektedir. Mahalle içerisinde kadının ücretli emeğini kullanan bu işletmeler kadının mahalleyle, ev ve ailesiyle olan ilişki biçimleri üzerinde de etkili olmaktadır. Nitekim görüşme yapılan kadınların büyük bir bölümü hayatlarının bir döneminde mutlaka tekstil sektöründe çalışmışlardır.

Mahallenin kent merkezine olan mesafesi ve sanayi bölgelerine olan yakınlığı, oluşum süreci, ekonomik ve sosyo-kültürel profili araştırma alanının seçimi açısından önemlidir. Özellikle kent merkezi ile bağların maddi ve sosyal sınırlılıklar nedeniyle sınırlı olduğu bir ortamda kadınların yakın yaşam çevresini

²³⁵ <http://www.bursa.bel.tr/bir-gocmen-sehri/sayfa/555>, erişim tarihi, 12.05.2012

²³⁶ <http://www.osmangazi.bel.tr/sayfa.asp?mdl=muhtar>, erişim tarihi, 12.05.2012

²³⁷ Elif, Karakurt Tosun, "Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekansal Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, (Danışman: Hasan Ertürk), Bursa, 2007, s.120.

²³⁸ <http://www.bursa.bel.tr/tekstil-sanayi/sayfa/776>, 03.05.2012.

incelemek bakımından Panayır mahallesinin uygun olduğu düşüncesi saha seçiminde etkili olmuştur. Mahalle kent merkezinin dışında, Yalova Yolu üzerindedir. Bu yol üzerinden açılan bir yan yolla mahalleye giriş kent merkezi veya ilçe ile birleşmesinin sınırlarını göstermekte, mahallenin içe dönük yapısına vurgu yapmaktadır. Bu durum kadının kente çıkışını zorlaştırmaktadır.

Şekil 1: Panayır Mahallesi ve Çevresi

Öte yandan, Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi ve Tofaş gibi büyük fabrikalar haritada da gösterildiği üzere mahallenin kuzeyinde, oldukça yakınında yer almaktadırlar. Bu mahallenin işçi mahallesi olarak gelişimini ve ekonomik yapısını betimlemektedir. Erkeklerin mahalleye göç etmesi ve mahallenin bugünkü büyüklüğünde bu yakınlığın önemi büyüktür. Ancak göç ile mahallede biriken kadın nüfusu post-fordist üretim için bir hazine niteliğindedir. Kadını mahallesinin, evinin, sokağının dışına çıkarmadan- böylece erkekler için korkacak bir şey kalmıyormişini sömürmek imkanı tekstil atölyelerinin mahallenin her köşesine dağılmasını kolaylaştırmıştır.

Daha içe dönük olarak betimlenen mahalle, öte yandan Yasemin Park güvenli sitesinin (mahallenin doğusu, haritada Doğanevler yazan yerleşimin bitişiği/karşısı) hemen yanı başında, kentin en büyük ve önemli alışveriş merkezlerinden olan As Merkez'in ve bir diğer alışveriş kompleksinin, IKEA'nın yakınında (mahallenin batı kısmında), Bursa Tekstil ve Ticaret Merkezi (BUTTİM)'in (güneyinde) bitişindedir. Mahalle adeta bu mekanlarla dört bir yandan sarılmıştır. Bu konumu gelecekte gerek fiziksel gerek sosyo-ekonomik açıdan mahallenin değişime açık olacağı hissi uyandırmaktadır.

2. Araştırma Yöntemi

Araştırmada kullanılan yöntemden evvel yöntemin üzerine temellendiği kavramlara dair varsayımları açıklamakta fayda görülmektedir. Bu doğrultuda:

1. Mekan toplumsal cinsiyet ilişkileri ile örülüdür. Bu anlamda toplumsal cinsiyet alanında yürütülen mücadele kentsel mekanla sürekli etkileşim halindedir.
2. Toplumsal cinsiyet mekan etkileşimi, ırk, sınıf, kültür vb. belirleyicilerle iç içe geçmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de yoksul, göçmen, işçi mahallesinde yaşayan kadınların mekanla kurdukları ilişki biçimleri diğer kategorilerden farklı olacaktır.
3. Mahalle bu gruptaki kadınlar için özellikle önemlidir. Her gruptan kadının kentle kurdukları ilişkide ataerkil yapının hakimiyeti söz konusu olsa da, aynı yapı içinden, bu gruptaki kadınların maddi sınırlılıkları, ücretli/ücretsiz emek örgütlenmelerinin bu doğrultuda şekillenmesi ve kapitalist sistem tarafından sömürülüş biçimi, eğitim seviyesi, aile ve kadınlığa ilişkin kültürel sermayeleri mahallenin onlar için hemen hemen tek yaşam çevresi olmasına neden olmaktadır.
4. Kadınların gündelik hayat pratikleri ve toplumsal cinsiyet rolleri mekan kullanımlarını ve bu mekanları, mekanlarla kurdukları etkileşim ekseninde kendilerini algılamaları üzerinde etkilidir. Bu bağlamda kadınların aile ve akrabalık ilişkileri, eş, anne rolleri, ücretli/ücretsiz emek örgütlenmeleri cinsiyet alanına hakim ataerkil yapı üzerinden tanımlanmıştır. Mahalle mekanı, ev, sokak, cadde, market, vb. mekansal örgütlenmeler de bu yapı ile örülüdür. O halde cinsiyet alanında toplumsal cinsiyet ilişkileri ve mekan sürekli bir etkileşim ve devinim halindedir.

Kadınlar bu alanda sahip oldukları sermayelerle mücadele etmekte, kendilerine hareket alanı açmaya çalışmaktadırlar.

Bu tez çalışması için, tanımlanan cinsiyet alanına hakim geleneksel ataerkil yapı, sosyo-ekonomik, kültürel nitelikler etrafında şekillenen mahalle içinde, toplumsal cinsiyet-mekan etkileşiminde kadınların mekan algısı ve mekanı kullanma biçimlerini feminist perspektifle ele almak için niteliksel araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. Araştırmaya hazırlık kapsamında kurucu muhtar ve bugünkü muhtarla görüşülerek mahallenin sözlü tarihi, yerleşim sürecine ilişkin bilgi ve mahalledeki kadınların yaşamına ilişkin bakış açılarına yönelik bilgi elde edilmiştir. Ardından mahallede nüfus olarak yoğun bulunan üç ilin dernek temsilcileriyle görüşülmüş, mahalledeki kamusal hayatın nasıl örgütlendiği, hemşehri ilişkileri bağlamında mahalle yapısına ilişkin bilgi ve yine dernek temsilcilerinin kadınlar ve onların gündelik hayatları ve sorunlarına ilişkin bakış açılarına dair bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda mahallenin tarihsel, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Sonrasında mahallenin dört altbölümünden, çeşitli yaş ve demografik niteliklerde toplam 20 kadınla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmeler öncesinde görüşmelerin seyrini belirleyecek genel soruların oluşturulmasında iki yöntem izlenmiştir. Bunlardan ilki mahalle muhtarları ve dernek başkanları ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan mahalle yapısı ve çalışmanın teorik çerçevesinin belirlenmesi için yapılan ön çalışmadır. Bu çalışmalar sonucunda çıkarılan tezin iskeleti doğrultusunda araştırma soruları kent, mahalle, cadde/sokak, atölye ve ev ölçeğinde değerlendirilecek şekilde kısımlara ayrılmıştır (EK-Araştırma Soruları). İkinci olarak bu kısımlara yönelik daha önce yapılmış benzer nitelikteki çalışmalardan elde edilen bulgular ve yapılan araştırmalarda kullanılan sorular incelenmiştir.

Araştırmanın özünü mekana ilişkin kadınları algı ve deneyimleri oluşturmaktadır. Bu algı ve deneyimler feminist perspektifle ele alınacağı için salt kadınların değil erkekler ve diğer toplumsal aktörlerle de ilişkilerinin birlikte değerlendirilmesi gereği saklı tutulmuştur. Bununla beraber, bu ilişki muhtarlar ve

dernek temsilcileri ile yapılan görüşmeler ve kadınların kendi gözünden eş, anne, patron, akraba, hemşeri, mahalleli vb. algıları üzerinden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmelerde ise amaçlanan, mümkün olduğunca genellemelerden kaçınarak, kadınların deneyimlerini kendi gerçeklikleri içinden bakmaya çalışarak aktarmak, onların bilgisini merkeze almaktır. Feminist araştırmacılar araştırılanın bakış açısına yer vermek, onu kendi öznelliği içinde daha iyi anlayabilmek adına daha çok sözlü tarih, katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşme yöntemlerini kullanmaktadır. Bu çalışmada da kullanılan bu yöntemler ile araştırmacının elde ettiği fayda yanı sıra araştırılanın da araştırma esnasında kendisiyle konuşarak kendine dair bilgisinin farkına varması, araştırmacı ile konuşarak bilinç yükseltme faaliyetinin gerçekleştirilmesi yoluyla sahadaki sömürü engellenmeye çalışılmaktadır. Araştırılan ile kendisi arasında hiyerarşi ve mesafe koymaktan uzak duran araştırmacı öncelikle kendi niteliklerine, konumlanışına odaklanmakta, böylece araştırma sürecinde araştırılan ile kurulan ilişkiyi daha iyi analiz edebilmekte, özgül iç bakışlar sunmaktadır. İçeriden ve dışarıdan her bir araştırmacı incelenen topluluk karşısındaki konumlanışları sayesinde önemli fakat farklı bilgiler alabilmektedir. Böylece araştırmaya ilişkin çoklu perspektifler zengin bir veri ve analiz sunmaktadır. Türkiye’de gecekonduda yaşayan kadınlar da diğer bütün toplumsal gruplar gibi yaşadıklarına bazen susarak, bazen direnerek bazen de yaşantılarını değiştirerek cevap vermektedirler²³⁹.

Araştırma esnasında belirlenen tutum konumlandırılmış bilgi kuramıdır. Bu kuram belirli bir konumu ötekine imtiyazlı hale getirmeksizin, her zaman bireyin bulunduğu yerin dinamiklerinin, bakış açısını ve bilgi üretimini etkilediğini kabul etmektedir. Bireyin bakış açısı ve ürettiği bilgi onun yer alışını (locationality)-tarihsel, ulusal, nesle ilişkin- ve konumlanışını (positionality) -ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf, cinsiyet, milliyet, cinsellik) yansıtmaktadır²⁴⁰. Bu durumda araştırmacı, araştırılanı tanımaya girişmeden önce kendini tanımalı ve böylece konumlanışının bilincinde olmalıdır. Bu kuram içeriden ya da dışarıdan olmanın ötesine geçerek bu iki bilgi üretme türü arasındaki hiyerarşiyi kaldırmakta ve her tür konumlanışın farklı

²³⁹ M. Tuğba Kaya, *a.g.m.*, s. 102.

²⁴⁰ Diane L. Wolf, *a.g.m.*, s. 392.

zenginlikler sağladığından yola çıkarak çoklu perspektiflerin önemine vurgu yapmaktadır. Bu çalışma içerisinde de araştırmacı kendi konumlanışının sağladığı zenginlikleri de keşfetme amacındadır.

Görüşme yapılan kadınların yaşları 22 ile 52 arasında değişmektedir. 22-30 yaş arası 8, 31-40 yaş arası 6 ve 41-52 yaş arası 6 kadınla görüşülmüştür. Bu kadınlardan ilk gruptaki kadınların yalnızca 4'ü bekar, 41-52 yaş grubundan 2 kadın 2. evliliğini yapmıştır. Çocuk sayısına bakıldığında, 5'er kişi 4 ve 3 çocuk, 4 kişi 2 çocuk ve 1 kişi 1 çocuğa sahiptir. Görüşme yapılan kadınlardan 12'si Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kars, Ardahan, Malatya illerinden, 6'sı Bursa ve Kütahya illerini kapsayan Marmara Bölgesi'nden, bunların dışında kalan 2 kişi ise Zonguldak ve Tokat'tan göç etmiştir. Panayır Mahallesi'nde kaç yıldır ikamet ettikleri sorusuna 4 aydan 35 yıla uzanan cevaplar verilmişken, bu kadınların mahallede ortalama ikamet süresi 15 yıldır. Görüşülen 20 kadından 15'i hayatının bir döneminde tekstilde mutlaka çalışmış iken, geriye kalan 5 kadından 4'ü herhangi bir işte çalışmamıştır. Bu 15 kadından birçoğu hala tekstilde çalışmaya devam etmektedir. Kendi hesabına çalışan kadınlara bakıldığında, görüşülen 20 kadından 3'ü 9 yıldır kendi tekstil atölyelerini işletirken, 1 kadın da 20 yıldır kendi evinde terzilik yapmaktadır.

Tüm bu nitelikler doğrultusunda tanımlanan yapı içerisinde kadınların rolü, beklentileri, varolma biçimleri farklı şekiller almaktadır. Kadınların mekana dair algı ve beklentileri yaş, çocuk sahibi olma, emek örgütlenmesi, mekanı kullanma biçimlerine göre değişmektedir.

3. Araştırma Alanı ve Görüşülen Kadınlara İlişkin Bilgiler

3.1. Panayır Mahallesi

Panayır ilk olarak 1883 yılında Mumtaz Hançerli tarafından çiftlik olarak kurulmuştur. Birkaç büyük ailenin toprakları üzerine kurulu olan köy ismini civardan gelenlerin toplanıp mallarını sattıkları alan olmasından almıştır. Muhtarların ifadelerine göre, köye ilk göçler Balkanlardan- Yugoslavya, Kırcaali, Arnavutluk-

olmuştur. İç göçlerin yanı sıra Bursa'nın nüfus açısından en önemli özelliklerinden birisi belirli aralıklara Balkanlar'dan gelen göçmenlere ev sahipliği yapmasıdır. 1970'li yıllarla artan iç göçle köyün demografik yapısı değişmiş, sanayinin yakınında olması nedeniyle köye Doğu'dan gelen göçmenler yerleşmiştir. Türkiye'nin göç ve gecekondulaşma tarihinin örneğini oluşturan mahallede hemşehri ilişkileri ile belirli illerden gelenlerin yoğunlaşması söz konusudur. Kurucu muhtarın ifadesi ile ilk yerleşimler başladığında köyün Balkanlı yerlileri kendilerini köye sokmamış ve Kürtler geliyor diye endişelenmiştir. Burada yerliler ve sonradan gelenler arasındaki hiyerarşi etnik ayırım temelinde kurulmaktadır. Oysa göçmenler Doğu Anadolu'dan gelmekle birlikte, Türk, Kürt, Azeri olmak üzere etnik kimliklere sahiptirler. Nitekim, Ardahanlı kurucu muhtar, aynı yapı içinden Kürt olarak tanımlanmasını eleştirmiştir: “Yerliler bize Kürt diyorlar, elektrik, su vermiyorlardı. Ne yapacağız işyerimiz buradaydı”. Sonrasında ise, Balkan muhacirleri mahallede barınamamış ve Bursa'nın farklı bölgelerine taşınmışlardır. Mahalle'de kent merkezi ile ilgili herhangi bir şey konuşulurken “Bursa”, “Bursa'ya çıkmak” ifadeleri sıklıkla kullanılmaktadır. Bu, mahallenin kent merkezinin dışında yer alması ve mahallede ikamet edenlerin kent merkeziyle ilişkileniş biçimini tanımlamada açıklayıcıdır.

Panayır Köyü 1989 yılında, “18.06.1987 tarih ve 3391 sayılı kanunla kurulan Osmangazi İlçesi”²⁴¹ ile birlikte mahalle statüsünü kazanmıştır. Sema Erder'in *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye* isimli çalışmasında bahsettiği “kurucu muhtarlar” ve mahallelerin gelişim öyküsü, Panayır Mahallesi ile benzerlikler taşımaktadır. Kurucu muhtarın yörenin yerlilerinden olmayışı, fakat kurucu ve arkasından gelenlerin önce yerlilerin denetimi ile mahalleye yerleşmeleri ardından sayılarının artmasıyla, yerlilerin topraklarını bu kişilere satıp, zenginleşip kentin diğer alanlarına taşınmaları Panayır mahallesi içinde geçerlidir. Kurucu muhtarların mahalleye katkıların önemlidir²⁴². Panayır mahallesinin kurucu muhtarı da 1970'li yıllarda fabrikalarda çalışmak üzere mahalleye gelmiş, ardından hemşehrilerini mahalleye yerleştirmiş Ardahanlı bir işçidir. Mahalleye her anlamda katkı sağladığını söyleyen muhtar üç dönem muhtarlık yapmıştır. Kurucu muhtar mahallenin

²⁴¹ (<http://www.osmangazi-bld.gov.tr>), erişim tarihi 03.05.2012

²⁴² Sema, Erder, *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye*, 2.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.68-74.

asfaltlama, kanalizasyon, okul, sağlık ocağı gibi birçok hizmetinin kendisinin muhtarlığı zamanında gerçekleştiğini, o zaman belediye ile arasının çok iyi olduğunu bildirmiştir. *“Mahalle için fabrikalardan gider erzak alırdım, u defa Ankara’ya gittim, başvurdum, okul istedim. Bursa’ya yedi tane, birisini de bizim mahalleye yaptılar. Dönemin iktidar partisi Doğru Yol Partisi’nin milletvekili yardımıyla oldu”* şeklinde katkılarını belirtmiştir.

Mahallenin demografik yapısına ilişkin olarak, hem kurucu muhtar hem de günümüzdeki muhtar mahallenin Türkiye’nin birçok bölgesinden çalışmaya gelen ailelerden oluşan kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu, fakat çoğunluğu Kars ve Ardahanlıların oluşturduğunu- nitekim kurucu muhtar Ardahanlı, şimdiki muhtar ise Karslıdır- söylemişlerdir. Bunların dışında maden ocaklarının kapanmasıyla 1990’lı yıllarda mahalle Zonguldak’tan göç edenlerin akınına uğramış, bu durum mahallede ev ve iş bulma konusunda kaynakların paylaşımında mahalleli arasında gerilime neden olmuştur. Fakat son yıllarda maden ocaklarında işler tekrar açılınca Zonguldaklıların çoğunun geri dönmesiyle bu gerilim biraz olsun azalmıştır. Sonuç olarak, daha önce yerli Balkan muhacirleriyle, geçen on yılda ise Zonguldaklılarla mahalle için yapılan mücadeleyi hemşehri ilişkileri yoluyla aynı mahallede yoğunlaşan Kars ve Ardahanlılar kazanmışlardır. Yine de mahallede daha az oranlarla da olsa Karadenizli, Malatyalı (mahallenin Malatya mahallesi olarak adlandırılan bir kısmı vardır) Tokatlı, Tuncelili ve Bursa’nın köylerinden, vb. birçok yöreden insan mevcuttur.

3.2. Görüşme Yapılan Kadınlara İlişkin Bilgiler

Araştırma yapılan kadınları tek tek veya belirli gruplar halinde kısaca demografik nitelikleriyle değerlendirmek, hem bu kadınların sahip olduğu sermaye biçimlerine göre mekanla etkileşimlerinin nasıl farklı farklı şekillendiğini görmek açısından hem de saha çalışmasının analizi açısından kolaylık sağlayacaktır.

Kadınların demografik niteliklerinin ve çalışma yaşamına katılımları ve maddi durumlarının gösterildiği iki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1- Görüşme Yapılan Kadınlara İlişkin Demografik Bilgiler

AD	GÖRÜŞME TARİHİ	YAŞ	DOĞUM YERİ	MEDENİ DURUM	(EVLİ İSE) KAÇ YILLIK	ÇOCUK SAYISI	KAÇ YILDIR PANAYIR'DA?
FADİME	05.07.2011	41	Tokat	Evli	21	2	22
SEMRA	05.07.2011	47	Kars	Evli	20	2	24
REFİKA	08.07.2011	43	Ardahan	2. Evliliği	--	4	2,5
ÖZLEM	08.07.2011	25	Kars	Bekar	---	0	11
AYHAN	08.07.2011	38	Malatya	Evli	---	4	4 ay
EMİNE	02.09.2011	24	Zonguldak	Evli	6	3	6
SELİME	02.09.2011	46	Bursa	Evli	26	1	24
HATİCE	11.09.2011	52	Bursa	2. Evliliği	20	4	20
GANİME	11.09.2011	26	Bursa	Evli	9	2	2
ZARİFE	04.09.2011	35	Ardahan	Evli	20	4	20
ZEYNEP	04.07.2011	33	Ardahan	Evli	15	3	15
FİGEN	04.07.2011	24	Ardahan	Evli	10	3	10
NEMCİYE	04.07.2011	30	Ardahan	Bekar	----	0	19
SERPİL	27.08.2011	22	Ardahan	Bekar	----	0	20 küsür
FATMA	27.08.2011	44	Ardahan	Evli	25	3	35
BİRSEN	27.08.2011	35	Kars	Evli	19	3	21
HÜLYA	25.08.2011	26	Bursa	Evli	1	0	Uzun yıllar
CEMİLE	25.08.2011	38	Kars	Evli	20	4	3
SEHER	05.09.2011	39	Kütahya	Evli	18	2	18
GÖKÇEN	05.09.2011	28	Kütahya	Bekar	----	0	18 e yakın

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak medeni durum ve çocuk sayısı yanında, kadınların çalışma yaşamına katılımlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri de ailenin düzenli bir gelire ve sigortaya sahip olup olmadığıdır. Bu anlamda aşağıdaki tabloda kadınların çalışma tecrübelerine ek olarak aile reisinin mesleği de gösterilmiştir.

Tablo 2- Kadınların Çalışma Yaşamı ve Aile Reisinin Mesleği

AD	MEVCUT İŞ	KAÇ YIL?	ÖNCEKİ İŞ DENEYİMİ	KAÇ YIL?	AİLE REİSİNİN MESLEĞİ
FADİME	Büro/Temizlik	4	Tekstil/sigortasız	6	İşçi
SEMRA	Ev/ temizlik	1-2 yıl	Tekstil/büyük firmalar	Uzun yıllar	İşçi
REFİKA	Ev kadını	----	Kreş/dikiş	8.5/2.5	Emekli
ÖZLEM	Ev kadını	----	Tekstil	Kısa süreli hep	Emekli
AYHAN	Ev kadını	----	-----	----	Boyacı
EMİNE	Ev kadını	----	Tekstil/sigortasız	2	Kağıt Toplayıcısı
SELİME	Mevsimlik İşçi	Yazları	-----	----	Emekli
HATİCE	Terzi/evde	Gençlikten beri	-----	-----	Emekli
GANİME	Mevsimlik İşçi	Yaz	Tekstil/satış	3/3	İşçi
ZARİFE	Tekstil/Atölye Sahibi	9	Tekstil	³ / ₄	Emekli
ZEYNEP	Ev kadını	---	-----	-----	Kendi Hesabına
FİGEN	Ev kadını	----	Tekstil/evde el işi paralı	3 ay/genelde	Malülen Emekli
NEMCİYE	Ev kadını	----	Tekstil/mevsimlik meyve	3,5 sigortalı+sigortasız	Yetim Maaşı
SERPİL	Üniversite Öğrencisi	-----	-----	-----	Emekli
FATMA	Tekstil/Çalışan	4	Mevsimlik meyve	Yıllarca yazları	Emekli
BİRSEN	Tekstil/Çalışan	1-2 hafta	Tekstil	Birkaç yıl	Emekli+ Kahvehane İşletiyor
HÜLYA	Ev kadını	----	İplik fabrikası	7	Boyacı
CEMİLE	Ev kadını	----	-----	-----	İşsiz+Hasta/Oğlan düzensiz çalışıyor
SEHER	Tekstil/Atölye Sahibi	9	Dikiş hocası	Birkaç yıl	Kimyager
GÖKÇEN	Tekstil/Atölye Sahibi	9	Tekstil	----	Emekli

4. Alan Araştırması

Alan araştırmasında aynı mahallede yaşayan, dolayısıyla, benzer niteliklere, ortak kullanım alanları ve gündelik yaşam pratiklerine sahip olmalarının yanında, farklı yaş, doğum yeri, gelir ve medeni duruma sahip 20 kadınla yapılan derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler, mevcut toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan çok katmanlı, karmaşık yapısını açığa çıkarır niteliktedir.

Mahallede yaşayan nüfusun sosyal ve ekonomik profili, bu zamana kadar üzerinde oldukça fazla araştırma yapılmış, göç ile Türkiye'nin büyükşehirlerine gelen, formel ve enformel alanlarda düşük ücretle çalışan emek gücünü oluşturan, Doğu'nun geleneksel ataerkil aile ve sosyal örgütlenme değerlerini taşıyan insan profili ile örtüşmektedir. Dolayısıyla yapılacak analiz Türkiye'nin yakın dönem tarihinde en önemli meselelerden olan göç, kentleşme, gecekondulaşma, çeşitli dönemlerde ulusal ve küresel düzeyde yaşanan ekonomik politikalar ve ülkeye etkileri çerçevesinde gelişmektedir. Zaten mahallenin gelişme süreci de Türkiye'nin sanayileşme, kalkınma ve küresel piyasalarla eklemlenme sürecinin bir yansımasıdır. Kente göç eden kadın genellikle çekirdek aile içinde yaşamakta, çoğu ev dışında çalışmamaktadır. Birçoğu gecekondu mahallelerinde günlerini geçirmektedir. Kadınlar için hayatlarında yeni bir sayfa açılıyormuş gibi görünen göç ve onu izleyen kentteki yaşamları, erkek-egemen söylemin yeniden üretilme çabalarına (örneğin, kadının ücretli çalışmasının küçümsenmesi, kadının hareketliliğinin mahalle ya da ev içiyle sınırlandırılması) maruz kalmaktadır²⁴³. Bu çalışma ile bugün gelinen noktada mahallenin kadınlarının toplumsal ve ekonomik pozisyonları mekana yönelik algılarına ve bu doğrultuda mekanda kurdukları ilişkilere göre nasıl şekillendiği incelenmektedir.

Çalışmanın merkezinde/ ele aldığı tüm noktalarda ana unsurlardan biri kadın emeği iken, bir diğeri bu emeğin üretildiği ve yeniden üretildiği alan olan mahalledir. Çünkü aile, evlilik, yaş, ev içi/ ev dışı her türlü ilişki ve etkileşim, kadının

²⁴³ Tahire, Erman, *21. Yüzyıla Girerken Köyden...*, s. 100.

somut/yakın yaşam çevresi olan mahalle içinde gerçekleşmekte, mekana dair her türlü fiziksel ve sosyal örgütlenme kadının (ve erkeğin) emeğinin nasıl örgütleneceği üzerine kurulmaktadır. Kadın gerek ev içi yeniden üretim işlevleri olarak ev işleri ve bakım, gerekse formel ve (çoğunlukla) enformel sektörde üretim yoluyla emeğini ortaya koyarken toplumsal yapıdaki konumuna, algılanışına ve bu yapıyla pazarlığına göre hareket etmektedir.

Alan araştırmasının analizi birkaç başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan ilki çalışma boyunca görüşülen kadınların çoğunluğunun ortak niteliğini oluşturan, kimliklerinin belirleyici bir unsuru olan ve mahalledeki toplumsal ve mekansal ilişkilerin düzenlenmesinde en önemli rollerden biri olan evliliğin kadının mekansal hareketliliği ve mekan algısı üzerindeki etkisini temel almaktadır. Aile ve çocuk ile de ilişkili olarak ele alınacak bu bölümde evlilikte eş, çocuk, kayınvalide gibi diğer kişilerle kurulan ilişkinin mekanla etkileşimi nasıl belirlediği analiz edilmektedir.

Araştırmanın bundan sonraki bölümlerinde makro ölçekten mikro ölçeğe doğru inilerek kadınların yaşam çevreleriyle kurdukları ilişki ele alınacaktır. İlk olarak kent merkezine çıkış ve bu çıkışlarda kullanılan araçlar ele alınacaktır. Bu bölümün ardından çalışmanın mekansal ölçeğini/sahayı oluşturması bakımından oldukça önemli olan mahalle ile kurulan ilişkiler; (1) mahallenin kadınlar için ne anlam ifade ettiği, (2) kadınların gündelik yaşam pratikleri ve bu pratiklerle bağlantılı olarak mahalledeki eksikliklere ilişkin görüşleri/gereksinimleri ve bu bağlamda derneklerle kurula(maya)n ilişkileri, (3) cadde ve sokakların kullanımını belirleyen tahakküm ilişkileri ve komşuluğun mahallede kadınların gündelik hayatlarındaki yeri incelenecektir. Sonrasında ise mekansal ölçekte konut düzeyine inilerek kadınların konuttaki mekansal ayrışmadan nasıl etkilendikleri ve evlerinin odalarını nasıl kullandıkları, algıladıkları, ev işlerinin kapsamı, kadınların kamusal mekanı olarak ev ve ücretli/ücretsiz emek örgütlenmesi, çalışma/oturma alanı ayırımına dayalı mekansal bölünmenin ortadan kalktığı alan olarak analiz edilecektir.

Alan araştırmasını son bölümü ücretli kadın emeğinin mahallede nasıl örgütlendiği üzerinedir. Kadınların çalışma hayatına giriş/çıkış nedenleri ücretli

emeklerini kullanma imkanları ile ev içi ücretsiz bakım hizmetlerini yerine getirmeleri arasında doğrudan ilişki söz konusudur. Bir diğer ilişki çalışma hayatına giriş kararı alan kadının emeğini sömürmek için en yakın yaşam alanı olan mahallede yerleşmiş tekstil sektörü ile kadın emeği arasındaki ilişkidir. Dolayısıyla bu bölümde toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadınların tekstil atölyelerinde hangi koşullar altında çalıştıkları, çalışma ortamlarının nitelikleri ve kadınların bu konudaki algısı araştırılacaktır.

4.1. Evliliğin Kadının Mahalledeki Hayatına Etkileri

Evli kadınların hem ev hem de ev dışında kendilerine, gündelik yaşamlarına ve mekansal ölçeklerine bakış açılarını belirleyen önemli faktörlerden biri de eşleri ile kurdukları ilişkidir. Görüşme yapılan kadınlardan Ayhan , eşinin kendisine giyim-kuşam, gezme ve para harcama konusunda karışmadığını, kendisine saygı duyduğunu belirtmekte, bunu ise kendisinin eşinden büyük olmasına bağlamaktadır: *“Giymeme, gezmeme, vs. karışmaz. Sen yaş itibariyle benden olgunsun, akıl edersin dedi. Mesela 500 TL’yi elime verir hiç sormaz”*. Ev kadını olmasına ve ev kadınlığını (yaşın getirdiği olgunluğun belirleyiciliği çerçevesinde) içselleştirmesine, kadın erkek rollerine ilişkin ataerkil anlayışı paylaşmasına rağmen, eşiyile kurduğu görece eşit/saygılı ilişki kendine, aklına duyduğu saygıyı diğerlerinden farklı algılamasına neden olmaktadır. Bu anlamda ataerkil pazarlıkta eli diğer kadınlara göre daha güçlüdür. Buna rağmen, patriyarkal yapı içindeki yerine ilişkin düşüncesi diğerlerine benzer olan, *“Kadın-erkek eşitliği burada bozuluyor. Mesela eşim bana dese ki sokakta gülme, ben bunu zaten biliyorum söylemesi saçma”* diyen Ayhan ’a paralel olarak, eşi dışarı çıkmasına izin vermeyen, para ve diğer hemen her konuda hesap soran eşine ilişkin Figen *“ben 15 yaşında geldim, bana her şeyi eşim öğretti”* demektedir. Kadınların yorumları, yaşın evlilik ve kendi aklına duyulacak saygı üzerindeki, aynı zamanda erkeğin de kadın aklına duyacağı saygı üzerindeki rolünü vurgulamaktadır. Öte yandan Ayhan’ın sokakta gülmek üzerine yaptığı yorum ve eşten öğrenilmesi gerekenler aslında Türkiye’de kadın erkek ilişkilerinde cinselliğin çok önemli olduğunu göstermektedir. *“Şımarık bir kadın erkeğe yakın durur, konuşurken ona dokunur, güler- özellikle de küçük bir kız gibi güler”*. Bunlar çok küçük yaştan itibaren yasaklanmaktadır. Çocuk rahatça gülmeyi bile öğrenmeden

büyümektedir. Çok gülen kızlara etraftakiler “bunun sonu kötü” derler²⁴⁴. Sonuç olarak kadın ataerkil yapı içerisinde çok küçük yaşlardan itibaren çeşitli yasaklarla büyüyerek bu davranış kalıplarını içselleştirdiği için eşiyle kurduğu ilişki erkeğin sıkı kontrolü yanısıra kendi de mekansal hareketliliğini aynı ataerkil algı çerçevesinde şekillendirmektedir.

Evlilik ve özellikle de anneliğin kadının fiziksel, ekonomik ve sosyal mekanla kurduğu etkileşim/ilişkide hem avantajlı hem de dezavantajlı rolü vardır. Annelik kadının ev dışında çalışması önünde en temel etkenlerden biri, gündelik yaşamının çoğunluğunun evde, okulda, hastanede ve sokakta çocuğun sorumluluğu doğrultusunda geçmesine yol açarken, aynı zamanda kadına saygınlık/kutsallık yoluyla anneliği kullanarak ev dışına çıkmasını, sosyalleşmesini sağlamaktadır.

Evlilik ve çocuk sahibi olma, kadının toplumsal rolünün, gündelik yaşamının en temel parçalarıdır. Kentte çalışma yaşamına son ya da ara veren kadınların önemli bir kesimi bu kararı çocuk sahibi olma sonrasında almaktadır. Kentlerde, kadın başına çocuk sayısında zaman içinde azalma görülmesine rağmen çocuksuz aile modeli söz konusu değildir. Araştırma yapılan 20 kadından 9’u şu an herhangi bir işte çalışmamakta, 2’si yaz aylarında meyvede çalışmaktadır. Bu kadınlardan 6’sının önceki iş deneyimi tekstildedir. Bu 6 kadından 3’ü çocuk, 2’si ise evlilik nedeniyle önceki işini terk etmiştir. Evliliğin çalışma yaşamını terk nedenlerinin ilk sıralarında yer almasının nedeni ise ev içi işbölümü açısından tüm yükün kadınlarda olması, erkeklerin çocuk ile bakım ve hizmet beklentileridir.

Başka bir açıdan ise annelik kadına mekansal hareket alanı açmaktadır. Bu durumda kadın toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirme yoluyla da olsa pazarlık alanı elde etmektedir. Figen, “ben çıkamıyordum ki dışarı. Ben evlendim 3 ay sokak nedir bilmedim. Hamile kaldım, çocuğum oldu dışarı çıktım”. Özlem, “çocuğu olsa da dışarı çıkartmayan adamlar var”. Dışarı çık(art)ma ile çocuk arasında kurulan ilişki, çocuk bakımının kadının doğal görevi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Gün boyunca, dışarıda evi için ekmek parası kazanan erkek iken, kadın anne olarak çocuğun her türlü (eğitim, sağlık) bakımıyla ilgilenmek

²⁴⁴ Jenny B., White, *a.g.e.*, s. 105.

zorundadır. Kadın eğer çalışmıyorsa gündüz çocuğu besleyecek, okula, hastaneye götürecektir, sokakta oynarken gözeticektir, ihtiyaçları için alıverişe gidecektir. Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık kavramı tartışmasında belirttiği gibi, çocuğun, kadının mekansal hareketliliği için kilit bir önemi olduğu açıktır. Araştırmada kadınlar çocuklarının tüm günlerini aldığını, çalışmalarını engellediğini söyleseler de, onlar vesilesiyle nasıl sosyalleştiklerini, kent merkezine, mahalleye çıktıklarını, yeni şeyler öğrendiklerini inkar etmemektedirler.

Evlilik ve anneliğin bir diğer boyutu da kadınların kendilerine ve geleceklerine bakış açılarındaki belirleyicilikleridir. Araştırmada kadınların hayatta en çok istedikleri şeyin ne olduğu sorularak kendilerini ve konumlarını nasıl tanımladıkları, geleceğe ilişkin istekleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Görüşülen 20 kadından 16'sı evlidir. Bu soruya cevap veren 14 evli kadından 6'sı çocuklarının sağlığı ve geleceğine (gelecekte kimseye muhtaç olmadan ayakta durmaları) ilişkin dilekleri olduğunu, 4'ü eşinin başarılı olması ve ailesi ile mutlu olma dileğini, bekar olan Özlem hayırlı bir eş istediğini dile getirmiştir. Görüşülen kadınlardan ikisi iş/çalışabilmeyi isterken, 2'si genel olarak mutluluk ve sağlık istemiştir. 9 yıldır tekstil atölyesi işleten, 4 çocuk sahibi Zarife ise istediği her şeye kavuştuğunu dile getirmiştir. Elde edilen bulgular bağlamında kadınlar hayattan kendileri için beklentilerini neredeyse tamamen çocukları, eşleri ve ailelerinin sosyal ve ekonomik durumları üzerinden ifade etmektedirler. Burada kadın toplumca kabul görmüş ideal kadınlığın gerektirdiği "iyi, vefakar" eş, anne rolleriyle sarf ettiği emeğin karşılığını minnettarlık hissi yoluyla uzun döneme erteleme imkanı bulmakta, böylece gelecekteki refahını ve mutluluğunu eşi ve çocuklarına karşı gerçekleştirdiği emek üzerine kurmaktadır. Emek ve hizmet, iade edileceği değil, minnettarlık yaratacağı beklentisiyle sunulmaktadır. Gündelik hayatta sürekli olarak kendisinden beklenen duygusal emeği sergileyen, kendini eş ve çocuklarının/toplumun yüklediği gözle gören kadın emeklerinin karşılığını da duygusal tanımlamalar altında almak istemektedir. Kadınların kendi geleceklerini eş ve evlatları üzerinden kurmasının kadının mekanda hangi roller çerçevesinde hareket ettiği ve bu mekanları nasıl kullandığı ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğu açıktır.

4.2. Kent Merkezi ve Kadınların Mekanla Etkileşimi

Mahalledeki kadınların kentle kurdukları ilişki, kent merkezine çıkışları evli-bekar, çalışan-çalışmayan, çocuksuz evli-anne, okuyan-okumayan, yüksek-düşük refah düzeyine sahip olmak gibi unsurlara göre şekillenmektedir.

4.2.1. Çocuk Bakımı ve Kent Merkezine Çıkışa Etkileri

Kadınlar yanlarında bir erkek olduğunda, belli bir yaşın üzerinde olduklarında ve yanlarında çocukları yoksa kentte daha az sorun yaşamaktadırlar. Bu durum çalışmanın yapıldığı mahalledeki kadın profili gözetildiğinde, çocuk nedeniyle kent merkezine çıkışı kısıtlanmış, bekar veya yeni evli iken daha rahat gezebilen kadınlar için geçerlidir. Öte yandan durumu bunun neredeyse tersi olan, çocuk sayesinde kent merkezine çıkabilen kadınlar bu sorunları göze alabilmektedir. Bir kadının kentle ilişkisinde Ekin Erkan'ın "can yeleği" olarak adlandırdığı kişiler [çocuk, akrabalar, komşu kadınlar, eş] söz konusudur. Kentsel grupları değişse de kadın üyeler için ortak mekansal tüketim habitusu kentsel alanda hareketliliğin diğer kişilerin eşliğinde sürdürülmesi ilkesidir. Bu ilke kadın üyelerin topluluk üyesi olarak kentle ilişki kurmasının bir yansımasıdır²⁴⁵.

Kent merkezine çıkışta çocuk kadınlar için hem bir araç hem de bir engel/kıskaç olabilmektedir. Araştırmanın yapıldığı mahallede, evlilik ve özellikle çocuk sahibi olmanın ataerkil baskıya maruz kalma düzeylerinde az da olsa farklılık bulunan iki kadın grubu için kentle olan ilişkilerinde nasıl farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Genel olarak eşi daha anlayışlı ve -ataerkil sınırlar içinde- daha eşitlikçi olan kadınlar için çocuk sahibi olmak ve bunun zaman-mekan coğrafyasında getirdiği engeller, bu kadınların bekar veya çocuksuz dönemlerine oranla daha az kent merkezine çıkmalarına neden olmaktadır. Bu durumu Semra: "*Bekarken takılıyorduk şimdi pek değil*", Ayhan: "*Gezmeye ama çok değil çünkü çocuklar var*" şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan, hem bekarken hem de evlendikten sonra kent merkezine çıkışları kısıtlanan kadınlar için ise çocuk ve onun ihtiyaçları en temel araçlardan biri olmuştur. Çünkü hangi kentsel gruptan olursa olsun, çok büyük

²⁴⁵ Nihal Ekin Erkan, *a.g.e.*, s. 248.

oranda kadınların kent merkezine çıkış için bir nedene ihtiyaçları vardır. Bu neden kısıtlılık seviyesine göre alışveriş, iş, fatura/taksit ödeme, hastane, gezme olarak değişse de araştırma yapılan mahalledeki çocuk sahibi kadınların büyük oranı hem mahalleyi hem de kent merkezini çocukları üzerinden kullanmaktadırlar.

4.2.2. Zaman-Mekan İlişkisi Bağlamında Kadınların Kent Merkezine Çıkış Zamanları

Araştırmanın yapıldığı dönemde kent merkezine en rahat çıkabilenler 22-26 yaş aralığında bulunan kadınlar ve kendi işyeri/işi olan kadınlardır. Genç kadınların kent merkezini kullanımları çocuk sahibi veya yaş ortalaması daha yüksek kadınlara göre farklılaşmakta; bu kadınlar alışveriş merkezlerinde (AVM), kafe/çay bahçelerinde arkadaşlarıyla zaman geçirebilmekte, yemeğe çıkabilmektedirler. Mekan ve zaman kullanımını daha serbest olan bu kadınlar için en büyük engel akşam saatlerinde dışarıda bulunamamaktır. Görüşmeler esnasında ikisi bekar, biri henüz bir yıllık evli olan bu genç kadınlar cümle aralarında akşamları çıkamadıklarını veya kaçta kadar dışarıda kalabildiklerini mutlaka belirtmişlerdir. Özlem: “*Genelde çıkarım ne zaman istersem, sadece akşamları çıkamıyorum, alışveriş, arkadaşlarla kafelere, yemeğe, AVMLere gidiyoruz*”, Serpil: “*Okula, AVMLere giderim, ama akşam 8’e kadar dışarı çıkabiliyorum*”, Hülya: “*Canım istediğinde AVMLere, arkadaşlarımla oturmaya gidiyorum*”. Üniversite öğrencisi olan Serpil kent merkezine en sık çıkan kadındır.

4.2.3. Ailenin Gelir Düzeyine Kadınların Katkısı ve Mekansal Hareketliliklerindeki Etkisi

Kent merkeziyle kurulan ilişkiyi belirleyen bir diğer özellik ise gelir düzeyidir. Burada söz konusu olan gelir düzeyi aile reisinin kazandığı paradan ziyade kadınların ücretli emeklerinin getirdiği gelirin görece daha yüksek olmasındandır. Kadınların işveren olduğu durumlarda paralarını belirli ölçülerde daha rahat kontrol edebiliyor olmaları kent merkezine daha sık çıkışlarını sağlamaktadır. Görüşülen 20 kadından 4’ü kendi işini yapmaktadır. Bu kadınlardan 3’ü tekstil atölyesi işletmekte diğeri ise gençliğinden beri evinde terzilik yapmaktadır. Bu kadınlar en az haftada bir

gün kent merkezine gitmektedirler. Canları her istediğinde gitme özgürlüklerinde sahip olduklarını belirtmelerinde gelir düzeyi ve/veya iş sahibi olmalarının etkisi büyüktür. Seher ve Gökçen: *“Çok sık, fırsat buldukça hiçbirşey olmazsa çay içmeye gidiyoruz”*, Zarife: *“Haftasonları alışverişe, çocukları lunaparka giderim”*, Hatice: *“Haftada bir çıkarım iş varsa alıp vermeye yoksa şöyle bir dolanırım”*. Zarife'nin işyerinden kazandığı gelirlerle alınan –eşim aldı demektir- arabası vardır, Hatice ise yıllardır çarşıya iş alıp vermeye giden bir kadındır. Seher ve Gökçen aynı şekilde ekonomik özgürlüklerini kazanmış, bilgili kadınlar olarak kendilerini tanımlamakta ve hareket özgürlüğüne sahip olduklarını düşünmektedirler. Böylece gündelik hayatlarında kadınların mekansal hareketliliklerine dair algı sınırlarını belirleyen etmenlerden biri de ailenin gelir düzeyine kadınların katkısıdır.

4.3. Mahalle ve Kadınların Gündelik Hayat Pratikleri

Kentte göçmen, işçi sınıfına mensup gecekondulu mahallesinde yaşayan kadınlar mahallenin kamusal mekanlarını kullarımlarında, sadece “sağlık ocağı”, “pazar” ve “okul” rutin kullanım pratiklerine dahil olabilmektedir. Pazara giden üyeler, kadın akrabalarıyla ve çocuklarıyla birlikte haftada bir düzenli olarak gitmektedirler. Bu tüketim kalıbı içinde olan üyelerin içinde sabahları çocuklarını okul kapısına kadar götürüp “hemen eve dönen” üyeler vardır. Kadınların sağlık ocağını kullanma sıklığına ilişkin mahalle muhtarı ve etrafındaki erkeklerin yorumu dikkate değerdir. Muhtar, muhtarlıkla aynı binayı paylaşan sağlık ocağına çalışan ‘bayan’lardan doktora gelen çok az olduğunu, ev kadınlarının ise sıklıkla geldiklerini söylerken, ihtiyar heyetinden biri *“yattıkları yerde hasta oluyorlar, sıkıntıdan sağlık ocağına geliyorlar”* demiş ve muhtarlıkta bulunan diğer erkekler gülüşmüştür. Buna karşın kadınlar ailenin –çocuk, eş ve yaşlıların- bakım işlerinden sorumlu olarak görüldükleri için, kendileri için olmasa dahi aile fertleri ile sağlık ocağı/hastane gibi sağlık kurumlarına gitmek, onlara düşmektedir. Yine de, erkekler kadınların durduk yere bahane çıkartıp, çocuklara iyi bakamayıp sürekli hastane işi çıkarılmasından yakınmaktadırlar.

Bu tez çalışmasında “burada/bu mahallede olmak” fikri kadınların gözünden iki açıdan değerlendirilebilir. Her iki açıdan da kadınlar sınıfsal

aidiyetlerinin farkındadırlar fakat memnuniyet düzeyleri değişmektedir. İlk bakış açısıyla, araştırma yapılan mahallede kadınlar bu mahallede yaşamaktan memnun olduklarını dile getirdiklerinde aslında kendi toplumsal, sınıfsal alanlarında olduklarını belirtmektedirler. Kadınlar bu mahallede yaşamaktan memnundurlar, çünkü bu mahallede herkes fakirdir. Fadime : *“Memnunum burada oturmaktan hiç sıkıntım yok. Panayır’ın ortamı hep köyden gelmiş, fakir insanlar bir aylıkla geçinen insanlardan oluşuyor”* derken kendini zengin olandan ayırmakta, mahalleye ilişkin memnuniyetinin gerekçesini “kendisi gibi olanlarla bir arada olmak”la açıklamaktadır. İkinci olarak ise “burada olmak” ile buranın dışında olmayı açıklamak üzere Panayır Mahallesi’ni bir şekilde ilişkilendikleri diğer semt veya şehirlerle kıyasladıklarında, memnuniyet yerini hoşnutsuzluğa bırakmaktadır. Mahallenin hemen yanbaşına inşa edilen Yasemin Park güvelikli sitesine ev temizliğine giden Semra : *“Orası ile burası arasında dağlar kadar fark var. Orda park alanı, yürüyüş yolu, market var...”* şeklinde anlatmakta tabii ki fırsatı olsa orada yaşamayı tercih edeceğini söylemektedir.

4.3.1. Mahalleye İlişkin Gereksinimler

Alan araştırmasının gerçekleştirildiği mahalle incelendiğinde, Muhtar kadınların çevrelerine duyarsız olduklarını, sadece kömür erzak yardımı için geldiklerini söylemektedir. Yine benzer şekilde Muhtar: *“geçen gün veli kadınlar okulun önünde su birikmiş ona geldiler, ama çalışan kadınlar daha az geliyor”* diyor. Muhtara göre kadınlar haklarını, nerelerde, nasıl kullanacaklarını bilmemektedirler, son aşamaya gelene kadar duyarsız kalmaktadırlar. Muhtarın getirdiği bu yorum şüphesiz tipik bir ataerkil bakış açısıdır. Bu konuya kadınların mahallenin sorunlarına ilişkin muhtarlığa başvuru yapıp yapmadıkları sorusuna verdikleri cevapların yorumlanması kısmında değinilecektir.

Çalışmanın yapıldığı Panayır Mahallesi’ni dört bölgeye ayırmak mümkündür. En eski kısmı olan merkezinde eğitim, sağlık, ulaşım, market gibi konularda problem olmamasına karşın, hem bu bölgede yaşayan kadınlar hem de daha sonra gecekondulaşma/kaçak yapılaşma ile oluşan diğer kısımlardaki kadınlar çevrelerine karşı duyarlıdırlar ve gündelik ihtiyaçları doğrultusunda mahallenin

ihtiyaçlarını tanımlamaktadırlar. Oysa muhtar ve muhtarlıkta bulunan diğer erkekler kadınların çevrelerine duyarsız olduklarını, sadece kömür ve erzak yardımı için geldiklerini söylemektedirler. Aynı şekilde dernek temsilcileri de neden kadınlara özel herhangi bir aktivite yapılmadığı sorusuna kadınların böyle bir talebi olmadığı cevabını vermişlerdir. Egemen oldukları bu yapı içerisinde önce kadını eve hapsedip onların hareket alanlarını fiziksel, ekonomik ve toplumsal olarak açık ve kısıtlı bir şekilde belirledikten sonra kadınların açık bir şekilde sorunlarını dile getirmelerini beklemek ve onları eleştirmek görünürde özgür ve eşit yurttaş olarak sayılan kadınların görünmeyen yapıları altında nasıl kısıtlandığını görmezden gelmektir.

Oysa kadınlar çevrelerinin ve ihtiyaçlarının farkındadırlar, sadece mevcut yapı içerisinde kendi konumlarını korumak ve iyileştirmek adına yaptıkları ataerkil pazarlık içinde pratik yollar bularak, stratejik davranmayı seçmektedirler. İktidar hiçbir zaman tek yönlü bir etki değildir, çift yönlü işleyen bir mekanizmadır. Wedel “Siyaset ve Cinsiyet” adlı çalışmasında kadınların yerel yönetimle, mahalle ile ilgili eksiklikleri daha iyi bilmelerine rağmen özellikle gecekonduların kadınlarının kamusal alanlardan dışlanmaları nedeniyle sorunları daha yoğun düzeyde yaşadıklarını, ancak kolektif faaliyetlerde önemli rol oynayamadıklarını belirtmiştir²⁴⁶. Bourdieu’ye göre kadınlar mahalle içinde sosyal sermayeyi oluşturan toplumsal ağ ilişkilerine erkeklerin sahip olduğundan farklı şekillerde sahiplerdir. Tıpkı kamusal alanları eşdeğer olmadığı gibi toplumsal ağ ilişkileri ve bu yolla mahallede siyasete katılımları da eksiktir. Buna rağmen, Kandiyoti’nin “ataerkil pazarlık” kavramıyla belirttiği üzere, iktidar sahipleri ile üzerinde iktidar kurulanlar arasında yeniden ve yeniden müzakere edilen, değişen, bozulan, yeniden kurulan bir uzlaşma durumunu gerektirmektedir²⁴⁷. Bu durum pratik toplumsal cinsiyet çıkarlarının (yiyecek, barınak, su, sağlık bakımı vb. sağlanması) ve stratejik toplumsal cinsiyet çıkarlarının (toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden tanımlanması) iç içe geçebileceği bir süreç olarak anlaşılabilir²⁴⁸. Muhtarlığa okul ile ilgili yapılan şikayet anne olmak üzerinden topluca ve kendilerinin değil çocuklarının ihtiyacı vurgusuyla yapılmaktadır. Keza eşinin dışarı çıkmasına izin vermediği,

²⁴⁶ Heidi, Wedel, *a.g.e.*, s. 25.

²⁴⁷ Aksu, Bora, *Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet...*, s. 66.

²⁴⁸ Lillia, Rodriguez, *a.g.m.*, s. 34-35.

kendisinden habersiz hareket etmesini yasakladığı kadınlar, muhtar bir sorun için bölgelerine geldiğinde sokakta onu gördüklerinde şikâyetlerini dile getirmektedirler. Ayrıca bu kadınların eşleri dolayısıyla şikâyetlerini ilettikleri erkeklerin sorgulamadıkları da ayrı bir gerçekliktir. Hatice , bölgesindeki derenin kapatılmasına ilişkin şikâyetini neden muhtara iletmediğini şu şekilde anlatmıştır: “ *Muhtarlığa hiç şikâyete gitmedim. Tek dereydi o da başkaları şikâyet ettiği için gerek duymadım. Ziya amcan (kocası) hep gidiyor zaten*”. Tek başına değerlendirildiğinde Hatice’nin çevresindeki problemi algıladığı fakat şikâyette bulunmayıp düzeltmek için herhangi bir çaba göstermediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Oysa Hatice hem başkalarının şikâyet ettiğini, buna rağmen politika yapıcıların konuyla ilgilenmediğinin farkındadır. Hem de ataerkil yapı içinde eşi sürekli şikâyet ederken kendisinin şikâyette bulunmasının nasıl algılanacağını farkındadır. Bu durum onun apolitik olduğunu değil, içinde yaşadığı toplumsal yapıdaki yerini ve bir kadın olarak nasıl algılandığının farkında olduğunu göstermektedir. Sonuç bu yapının içselleştirilmesi olsa da yapının dışına çıkması da mümkün değildir. Zira bu yapı kendisini yıllar önce genç, dul bir kadinken yalnız yaşamasının tehlikeli olduğu savı üzerinden tekrar evlilik yapmaya mahkum etmiştir. Fakat kendisi terzi olarak ev içinde de olsa çalışmakla, belirli ölçülerde ekonomik sermayesini kazanarak mücadele etmektedir. İşi kendisinin dış dünyayla bağlantısıdır. İş alıp vermeye çarşıya gidiş gelişi, bu esnada geçirdiği zaman onu yaşadığı çevreden uzaklaştırmakta, sorunlarından bir süre de olsa arındırmaktadır.

Mahallenin en yeni bölgesi olan Parseller’de kadınlar birçok konudan şikâyetçidirler. Her şeyden önce bölgeyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda algılamaktadırlar. Bütün gün çocuklarının peşinde sokakta olan kadınlar mahalledeki en temel eksikliğin çocuk parkı olduğunu belirtmektedirler. Çocuklar için oyun parkı gecekondular mahallelerindeki kadınlar için oldukça önemlidir. Zira evlerine yakın bir oyun parkı bir yandan çocuklarını oyalayabilecekleri bir alan, diğer yandan ise kadınlarla bir araya gelebilecekleri bir çeşit kamusal alandır. Yine kadınlar etrafta otlayan koyunların ve çöplerin zamanında toplanmamasının, yaz aylarında ilaçlamanın yapılmamasının özellikle çocuklarının, aynı zamanda kendilerinin sağlığı açısından tehlikeli olduğunu belirtmektedirler.

Mahalle içerisinde gündelik yaşam döngülerini oluşturan okul, sağlık ocağı, market üçlüsü, kadınların en temel sorunları arasındadır. Her gün çocuklarını okula götürüp getirmek zorunda kalan anneler mesafeden şikâyetçidir. Yine aynı şekilde kendi bölgelerine de bir tane sağlık ocağı yapılmasını istemektedirler. Kendilerine hareket alanı yaratan bu kurumlar öte yandan gündelik yaşamlarını sürekli olarak bölmekte, onların kamusal mekanlarda erkeklerle karşı karşıya geldiklerinde kendi bedensel hareketliliklerini kısıtlamalarına, eşlerine sürekli olarak hesap vermelerine neden olmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet pratikleri sınıfsal sorunlarla bir arada düşünüldüğünde bazı ailelerin hastanelere gidecek, okul servislerine verecek para bulamamaları bu ihtiyaçları en yakın yaşam alanlarında talep etmelerine neden olmaktadır.

4.3.2. Derneklerin Rolü

Mahallenin siyasal yaşamında rolü olması gereken önemli bir toplumsal örgütlenme olarak dernekler ne mahallenin sorunlarının çözülmesinde ne de kadınların mahalleye ilişkin gereksinimlerinde rol oynamaktadır. Erkeklerin toplumsal ağ ilişkilerinin “hemşehirilik”²⁴⁹ bağıyla yürütüldüğü dernekler daha çok kahvehane niteliği taşımaktadır. Hemşehirilik kentsel mekanda yarattığı ilişki ağlarında memleket ve ortak kültüre yapılan vurgu nedeniyle bir tür etnisite kavramı olarak kategorilendirilmiştir²⁵⁰. Bu araştırma için de hemşehirilik bağına esas alarak kurulmuş dernekler de bu çerçeveye dahildir.

Kurucu muhtar mahallede 13-14 yıldır derneklerin var olduğunu, fakat bunun “iyi bir şey” olmadığını belirtmektedir. Bugünkü muhtar da derneklerin aktif olduğunu düşünmemekte, sadece dernek tabelası aldıklarını, belediye ile ilişkilerinin olmadığını düşünmektedir. Bu bağlamda dernekler yerel politikada aktif değildir. Daha çok erkeklerin kahvesi olarak kullanılan derneklere sadece seçim dönemlerinde

²⁴⁹ “Göç ve kentleşme bağlamında daha önceden birbirlerini tanımayan kişilerin birbirlerini sınıflandırması; bir coğrafi yere ait olmayı bildiren kimlik ve/veya kimliklerin tanımlayıcısı; kentsel mekanlar bağlamında memleketi aynı yer olanların paylaştığı ortak kültür özellikleri temelinde kurulmuş ilişki ağları ve bu ilişki ağları aracılığıyla geliştirilmiş örgütsel ve birleştirici/ilişkilendirici (associational) pratikleri ifade etmektedir”. Bknz. Ayça Kurtoğlu, *Hemşehirilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19.

²⁵⁰ Ayça Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

siyasal partiler gelmektedir. Derneklerin çoğunlukla erkekler tarafından kahvehane olarak kullanılması doğrultusunda mahalledeki etkisini kurucu muhtar şu şekilde açıklamaktadır: *“Eskiden tüm memleketliler aynı kahveye gidiyordu. Şimdi ise dernek değil bölücülük oldu. Aralarında pek iletişim yok”*. Bu yorum mahalledeki erkeklerin oluşturduğu kamusal hayatın dönüşüm biçimini, göçmenlerin işçi olmaları ile birleşiminin yerini hemşehrlik bağlantılarının hakimiyetine bırakmasını, ifade etmesi bakımından önemlidir.

Çalışma kapsamında kadınlara dernek üyesi olup olmadıkları, derneklere katılımları ve görev alıp almadıkları sorulmuştur. Aynı zamanda mahallede üç dernekle görüşülmüş, erkeklerin de kadınların dernek ile ilişkisine dair yaklaşımları değerlendirilmiştir. Kadınlar genel olarak dernek üyesi olduklarını belirtseler de, ailelerini (aile içinde de erkekleri) kastetmekte kendilerinin derneğe gidip gelmediğini söylemektedirler. Aile ve akrabalık, hemşehrlik ilişkileri açısından önemli olan dernekleri kadınlar mekansal olarak paylaşamamakta, çoğunlukla düzenlenen piknikler (neredeyse tek aktivite) gibi sosyal faaliyetlerde yer almaktadırlar. Kars’ın Kürt köyü olan Mel-taş Derneği ile yapılan görüşmede kadınların dernek binasına sadece cenaze dolayısıyla verilen yemeklerde veya Kuran okutma esnasında yer varsa geldiklerini, bunun dışında dağıtılacak yemeklerle ilgili bir sorun varsa yönetime ilettikleri belirtilmiştir. Kadınların geleneksel rolü olan yemek yapmak dernekle kurdukları ilişkide başattır. Bunun dışında dernek temsilcilerine neden kadınlara yönelik herhangi bir aktivite yapmadıkları sorulduğunda ise alınan yanıt, kadınlardan bir talep gelmediğidir. Doğal olarak, kadının yerinin evi olarak görüldüğü, derneklerin ise erkeklerin bir araya geldiği, kamusallaştığı kahvehaneler olarak görüldüğü ataerkil yapı içinde kadının yokluğunun sorgulanması söz konusu değildir.

4.3.3. İkamet Edilen Sokağın Önemi

Araştırma yapılan kadınların çoğu ev içinde günlük yaşamlarını nasıl geçirdikleri sorulduğunda ev işleri, çocuk, yaşlı bakımı, el işi yanında sokakta oturmayı da saymışlardır. Bu anlamda sokak ev içi mekanın kadınlar tarafından sokağa taşınarak özel olanın muğlaklaştırıldığı alandır.

Sokak hem sorumlulukları olan çocuk bakımını gerçekleştirdikleri alan hem de bazılarının bu yolla para kazandıkları -ama hemen hepsinin iyi kadın olmanın temel göstergelerinden saydıkları- el işini yaptıkları alan olarak kadınlar açısından önemlidir. Sokak aynı zamanda yine evler gibi (komşuluk ilişkileri doğrultusunda) kadınların kamusallaştıkları mekanlardır. Kadınlar evde nasıl zaman geçirdikleri sorusuna sokakta oturmayı da dahil ediyorlarsa bu evdeki benzer faaliyetleri sokakta gerçekleştirdikleri anlamına gelmektedir. Fadime “*her akşam oturuyoz. Kışın evde yazın kapıda. En güzel hayatımız kapıda, çay, el işi, muhabbet*” diyerek kadınlarla nasıl bir araya geldiklerini anlatmıştır. Bu anlamda sokak özel ile kamusal arasındaki sınırın muğlaklaştığı mekanlardan biridir.

Sokağın evin uzantısı olması caddelerden farklı olarak kadın mekanı olması anlamına da gelmektedir. Kadın mekanı olmasındaki en önemli etkenlerden biri hem kendi hem çocuğu için ev gibi güvenli olması ve evine yakın olmasıdır. Yani evle kurulan yoğun ilişkinin içinde yer almasıdır. Caddede ise dükkanlar, kahvehaneler, dernekler gibi erkeklerin gündelik hayatını geçirdikleri yerler vardır. Buraları kadın ancak belirli davranış kalıplarına ve belirli aktörlerin eşliğinde kullanabilir.

4.3.4. Caddeler

Kadınlar dışarı çıktıklarında, caddelerden geçerken iffetli davranışlar ve giysilerle, ataerkil sözleşmedeki rollerinin gereğini yerine getirerek yalnızca kocalarına ve oğullarına değil, toplumsal düzene de o düzenin takipçisi olduklarını göstermiş olmaktadır²⁵¹. Ayhan kaldırımların darlığı ve kahvehane ve dükkanların kaldırımları kaplaması dolayısıyla yaşadığı problemi şu şekilde ifade etmiştir: “*Ana caddelerde kaldırımlar çok dar, mesela Ensar markete gidiyorsun, karşıdan bir erkek geliyo sen kendini duvara yapıştıracaksın ki değmeden geçesin*”, “*bir de olan kaldırmı da dükkanlar kapatıyo. Mesela berberin önüne sandalye dizmişler, ben çocuğumla ordan nasıl geçicem mecbur yola iniyorum. Kahveler, berberler hep böyle, insan rahatsız oluyo*”. Kadınlar ev kadını erkekler ise çalışan olarak algılandığından çalışma alanı ve kamusal alan olarak görülen ve daha çok dükkanların olduğu mahalle merkezi erkeğin rahatça hareket edebileceği

²⁵¹ Jenny B., White, *a.g.e.*, s. 101.

mekanlardır. Sadece dükkanları değil dükkanın yer aldığı cadde de onların mekanıdır. Dolayısıyla sokaklar, caddeler erkeklerin mekanı iken bu mekana her girişlerinde kadınlar bedenlerini kontrol etmek (erkeğe değmeden geçmek, göz göze gelmemek, edepli yürümek) zorundadırlar. Ayhan burada yanlış olanın kaldırımların darlığı ve erkeklerin bu alanları işgali olarak belirtse de, çözümü yola inmekte, kendini duvara yapıştırmakta görmekte, böylece iffetli kadın imajını korumaktadır. Kadınlar bu mekanlara ancak belirli amaçlar için (eğitim, sağlık, alışveriş, fatura) çıkabilmekte veya geçiş güzergahı olarak kullanabilmektedirler. Oysa erkekler işleri olmadığı takdirde kahvehanelerde bütün günlerini geçirebilmekte mahalle merkezini fiziksel ve sosyal olarak kontrol etmektedirler.

4.4. Kadın- Konut İlişkisi

Kadınlar ev içinde de sadece kendilerine ait olan “mahremiyet mekanlarının” sahibi değillerse de ev içinde bu alanları yaratma/anlamlandırma çabası içindedirler. Araştırma çerçevesinde kadınlardan ev içerisinde en çok zaman geçirmeyi tercih ettikleri iki mekanı nedenleriyle birlikte sıralamaları istenmiştir. Özellikle gündelik zorunluluklar dışında kendi tercih ettikleri veya kendileri için özel bir alan olarak algıladıkları bir mekanın var olup olmadığı amacına yönelik sorulan bu soruya, görüşülen 20 kadından 4’ü mutfak, 7’si oturma odası, 4’ü yatak odası ve birer tanesi de balkon ve bahçenin en çok zaman geçirmeyi sevdikleri mekanlar olduğu cevabını vermişlerdir. Mutfak yanıtını verenler neden olarak yemek yapmayı sevdiklerini ve aynı zamanda mutfakta hemen hemen her şeyi yaptıklarını zaman geçirmeyi sevdiklerini söylemişlerdir. Necmiye: “*yemek yapmayı sevmem ama çay, sigara, radyo zaman güzel geçiyor*” yanıtını vermiştir.

Verilen cevaplardan da yola çıkarak kadınların en çok oturma odasında televizyon izleyerek zaman geçirmeyi tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Her ne kadar kadının tek başına kullandığı özel mekanı olmasa da yatak odası cevabını veren kadınlar bu mekanda en çok yalnız kalmayı, duş alıp uzanmayı, kitap okumayı, uyumayı sevdiği için zaman geçirmeyi, kafasının sakin olduğu, kendi kendine kalabildiği bir mekan olarak gördüğü için sevdiğini belirtmektedir. Bu da kadınların belirli mekanları doğrudan kendilerinin olarak tanımlanamasa da farklı kullanımlara

açarak dönüştürdüğünü göstermektedir. Bazı kadınlar için yatak odası bir yaşam alanı- yalnız kocanın hakim olduğu, cinsel anlamda mahremiyet alanı değil- belirli zamanlarda sadece kendilerinin kullanabildiği bir mahremiyet alanı da olabilmektedir. Mutfak, oturma odası, balkon, bahçe gibi mekanlarda kadınların zaman geçirirken yalnız olma ihtimalleri çok yüksek olmasa da yatak odası kadınlara belirli ölçülerde mahremiyet sağlamaktadır. Modern dönemin evli çiftin özel alanı olarak inşa edilen yatak odasında kadın diğer aile fertlerinden bağımsız, belirli zamanlarda (örneğin eş işteyken gündüz) sadece kendisi ile kalabilmektedir. Evlendikten sonra işten ayrılan ve eşinin ailesiyle beraber yaşayan bir yıllık evli Hülya neden yatak odasında zaman geçirmeyi sevdiğini şu şekilde ifade etmiştir: “*yatak odasını seviyorum, tek başıma kaldığım için, kayınvalidemle oturuyorum, kendi evin olsa sonuçta her ortamda daha rahat olursun*”.

Eşiyle sürekli kavgalı olan Hatice için ise yalnız kalabildiği yer dikiş odasıdır: “*Makineye oturduğum zaman hayallere dalıyorum hayatı zorluğu unutturuyor*”. Dışarı/içeri, kamusal/özel dikotomisinde ev içeriği/özeli ifade etse de kadınlar için ev içi de bireyin ihtiyacı olan “özel/yalnız başına kalma ihtiyacı/ ‘iç’” i vermemektedir. Lao-Tzu: “Odanın asıl gerçeği duvarlar değil, onların içerdiği boşluktur” der²⁵². Her birey gibi kadın da kendi istediği biçimde, kendi algısıyla doldurabileceği boşluğa ihtiyaç duymaktadır.

Bir evdeki odalar mekansal ve zamansal olarak mntikalara ayrılmaktadır²⁵³. Bu bağlamda kadınların hangi odaları ne zaman ve ne amaçla kullandığı, hangi zaman diliminde kullandıklarına da bağlı olarak değişebilmektedir. Evli ve dışarıda bir işte çalışmayan kadınların tercih ettikleri mekan en çok mutfak, aynı zamanda gündüz saatlerine de denk gelmektedir. Çalışan kadınlar daha çok dinlenebilecekleri alan olan yatak odasını tercih etmektedirler. Yatak odası cevabını birinci tercihi olarak dile getiren 4 kadın da gündüz çalışmaktadır. Yine yıllardır çalışan Fadime en çok tercih ettiği mekanları dinlenebileceği, oturma odası ve yatak odası olarak sıralamıştır. Bu anlamda tercih edilen mutfağın kullanım zamanı çoğunlukla gündüz

²⁵²Paul Zucker, *Town ans Square*, Columbia University Press, New York, 1959, s. 94; akt. Richard Sennett, *a.g.e.*, s. 29.

²⁵³ John, Urry, *Mekanları Tüketmek*, (çev. Rahim G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 30.

iken, yatak odası gece kullanılmaktadır. Oturma odası ise aslında tüm aile tarafından, çalışan ve çalışmayan kadınlar tarafından, gündüz ve gece de kullanılan ve bu anlama ev içinin kamusal alanı/merkezi olarak tanımlanabilmektedir.

İkinci kuşak gecekondulu, üniversite öğrencisi Serpil ise yine yalnız kalabileceği bir mekan olarak bilgisayar odasını tercih etmektedir. Böylece bu oda onun kendi ailesi dolayısıyla birinci kuşak göçmen kimliğinin dışında kent ve kentsel kültürle bağ kurabileceği teknolojiyi kullandığı mekandır aynı zamanda. İşte ev içindeki mekanlar ile kadınların kurduğu etkileşim/ ilişki ve algılama biçiminde kadınların gündelik yaşam faaliyetleri ve zaman organizasyonu belirleyicidir.

4.4.1. Kamusal Bir Mekan Olarak Ev

Komşuluk yoluyla ev kadınların dayanışma sergilediği, fakat aynı zamanda geleneksel ataerkil rollerini pekiştirdikleri yarı kamusal/ yarı özel bir mekan haline gelmektedir. Görüşme yapılan mahallede nasıl zaman geçirdiklerine “yakınımda oturan komşularıma gider gelirim” şeklinde cevaplar vermişlerdir. Mahalleye ilişkin olumsuz fikirlerinin başında ise bazı görüşmecilerin komşuluk ilişkilerinin olmayışı veya çok resmi oluşu gelmektedir. Komşuluk kadınların sosyalleştikleri bir sosyal/mekansal ilişki biçim olarak hayatlarında önemli bir yer kapladığından bunun eksikliği kadınlar için önemli bir hoşnutsuzluk kaynağıdır. Öte yandan, Figen’in komşuluğa ilişkin şu yorumu kadınların komşuluk ilişkilerini nasıl deneyimledikleri ile mekana ve onu işleyişine dair algıları arasındaki paralelliği göstermesi açısından önemlidir: “*mahalle içinde fazla bir problem yok, çünkü artık kimse kimseye komşuluk yapmıyo*”. Burada kadınların birbirleri üzerindeki kontrol mekanizmasının komşuluk ilişkileri yoluyla işlediğinde yol açtığı problemlere vurgu yapılmaktadır.

Evin bir diğer ve belki de bu çalışma açısından en önemli niteliği kadını ücretli/ücretsiz emeğinin birleşerek şekillendiği, bu anlamda hem özel alan olarak ev hem de kadının geleneksel rollerinin işlediği mekan olarak evin iki anlamını da dönüştürdüğü, geleneksel kamusa/özel, oturma/çalışma alanı dikotomilerini yıkan mekandır ev. Kadınların ev ve komşuluk gibi kaynakları kullanma yolları, kamusal alandan gelen kaynaklarla birlikte -evde üretim yoluyla ücreti eve taşımak, evde para

kazanmak, komşular arası mal ve hizmet alışverişi, çocuk bakımı için komşuluk birimi ağları yaratmak, kendi kendini eğitim ve toptan alışveriş gibi- artan sayıda ailenin yaşamını sürdürme stratejileri açısından giderek daha çok önem kazanmaktadır²⁵⁴.

4.5. Tekstil Atölyeleri Ve Kadının Ücretli Emeği

Araştırmanın gerçekleştirildiği Temmuz 2011’de, araştırmaya katılan yirmi kadından dokuzu kendisini ev “hanımı” olarak tanımlamıştır. Yirmi kadından on altısının hayatında sahip olduğu iş deneyimi tekstil sektörüne aittir. Diğer dört kadından üçü hayatının hiçbir döneminde çalışmamış, biri ise henüz üniversite öğrencisidir.

Çalışma hayatını değerlendiren kadınlar büyük tekstil fabrikalarında çalışmayı sigorta ve ücret açısından, ayrıca haftasonunun kendilerine kalması açısından tatmin edici bulmaktadırlar. Tekstilde çalışmış/çalışmakta olan onaltı kadından altısı hep sigortasız çalışmıştır. Diğer on kadının sigortalı olsa dahi küçük yerleri tercih etmesinde ise işyerinin yakın olması, evli ve çocuk sahibi olmaları, çalışma ortamı gibi etkenler söz konusudur. Altı sene boyunca yaşadığı sokağın bitişiğinde bir tekstil atölyesinde sigortasız çalışan Fadime durumu şu şekilde özetlemektedir: “*Ben anlaşmalı girdim çocuk küçüktü ya öğlenleri geliyordum. Ama pişmanım tabi, altı senem yandı*”. Kısacası, mekansal hareketlilik kadınların iş seçiminde çoğu zaman diğer etmenlerin-sigorta, büyük şirket- önüne geçmektedir.

Çocuk sahibi olmanın kadınların gündelik hayatları üzerindeki belirleyiciliği çalışma yaşamına giriş çıkışları açısından da oldukça önemlidir. Kadın çalışırken çocuğa/çocuklara kimin bakacağı önemli bir meseledir. Sırf bu nedenle çalışmayı bırakmış birçok kadın mevcuttur. Figen: “*daha önce çalıştım, üç ay kadar, çocuğum yüzünden işten çıktım, bakan yok diye. Problem olmasaydı çalışmayı isterdim. Şimdi para karşılığında el işi yapıyorum, kendi ihtiyaçlarımı karşılamak için*” cümleleriyle durumu özetlemektedir. Zeynep ise kendi isteğiyle çalışmamıştır. Bu isteğinin

²⁵⁴ Suzanne, Mackenzie, *Kentte Kadınlar...*, s. 253.

nedenini ise çocukları olarak göstermektedir. Aile ve akrabalarından sürekli şiddet gören büyük oğlunun geleceği onu kaygılandırmaktadır. *“Çalışmayı hiç düşünmedim. En çok çocuklarım için, eşim istedi ama ben çalışmayı düşünmedim. Ben çalışırsam çocuğumun psikolojisi iyice bozulur”*. Zeynep’in bu tutumunda ideal kadınlığın her şeyden önce anne olmayla tanımlanması ve içselleştirilmesinin önemi söz konusudur.

Merdivenaltı tekstil atölyeleri kadınların bir nevi aile ortamına benzetebildikleri bir yer olduğunda çalışan kadınların memnuniyeti artmaktadır. Hayatı boyunca hep sigortasız işlerde çalışmış Fatma dört yıldır, küçük bir tekstil atölyesinde (7-10 kişilik) tecrübe ettiği çalışma yaşamını, daha önceleri yaz aylarında gittiği meyve işiyle kıyaslamaktadır. *“Çalışma ortamımdan memnunum, rahat bir yer, birinci kat zemin, işyeri sahibinin evinin altı, evime de yakın yaya gidip geliyorum. Daha önce kirazda (meyve işinde, sezona kirazla başladığı için kadınlar arasında işin adı “kiraza gitmek” olarak anılmakta) çalıştım, mevsimlik. Uzak olması kötüydü, uykusuz, yorgun oluyorduk”*. Bu noktada sorulabilecek soru kadınlar için çalışma ortamının rahatlığını nelerin belirlediğidir? İşyerinin mekansal organizasyonu, birlikte çalışılan insanlar, atölyelere bakış açısını belirlemektedir. Bu açıdan küçük, rahat, ustayla birebir temas kurulabilen, alıştığı/yaşadığı/bildiği mahallede kendi evi gibi bir yerde çalışmak, mekanın işyeri gibi olmayışı/enformelliği kadınların çalışma ortamını rahat bulmasını etkilemektedir.

Görüşme yapılan kadınlardan üçü tekstil atölyesi sahibi, biri ise kendi evinde terzi yapmaktadır. Bu dört kadından her biri farklı şekillerde mekansal algı ve hareketliliğe sahiptir. Bu farklılıkta yine mekanları kullanımları, yaptıkları iş önemli etkenlerdir. Hatice yirmi küsur yıldır kendi işini evinde yapmaktadır. Bu nedenle evin aynı zamanda işyeri olması onun mekan kullanımını değiştirmektedir. Eve alınan parça başı işten farklı olarak Hatice düzenli olarak çarşıya iş yapmakta, perde dikmektedir. Evinin bir odasını dikiş odası yapan Hatice günde ortalama sekiz saat çalışmaktadır. Ev ve iş yerinin aynı mekan olması dışarı çıkmak konusunda fazla baskı altında olmayan Hatice için mekansal hareketliliğini azaltan bir unsurdur.

Dokuz yıldır atölye sahibi olan Zarife ise evi ve evinin yan tarafındaki binanın alt katında sahip olduğu atölyesi arasında gündelik hayatını geçirmektedir. Bu iki mekanı organize etmekten sorumlu olan Zarife durumundan oldukça memnundur. Hatice'den farklı olarak Zarife evin biraz dışına taşabilmişse de bu defa atölye ile sınırlı bir çalışma mekanına sahiptir. Patron olmasına rağmen, iş görüşmelerine eşi giden Zarife kendisini atölyesinden sorumlu olarak görmektedir. Bu kadının konumunu, ait olduğu yeri erkeğin gözünden algılaması sonucu ortaya çıkmış bir durumdur. Eşinin iş bağlantıları kurması ve dışarı ile ilgilenmesi ve kendisinin bildiği işi yapması sorgulanması gerekmeyen bir durumdur. Bu Bourdieu'nun "doxa"sıdır. Bazı algılar üzerine düşünülmeden paylaşılır. Yine tabii ki bu durum kadın tarafından da prestijli bir durumdur. Çünkü aynı *habitus*ün içinde kadının kendini kanıtlamak istediği, üstün gördüğü, yönettiği gruplar farklıdır. Bu işbirliği yapıyı göstermektedir. Aynı zamanda ataerkil pazarlığında bir göstergesidir.

Seher ve Gökçen de dokuz yıldır aynı atölyeyi işleten iki kardeşdir. Zarife'den farklı olarak bu iki kardeş iş görüşmelerine gitmekte, hem atölye içinde hem de dışarıda kendi işlerini kendileri halletmektedirler. Bu bağlamda mekanlar kurdukları ilişki değişmekte, kendilerine daha fazla hareket alanı bulabilmektedirler. Bu durumu ise diğer kadınlara oranla daha eğitilmiş, özgür ve bilgili olmalarına bağlamaktadırlar. Seher bir yere iş görüşmesine gittiklerinde bilgisini de ölçtüklerini ve kendisinin de bundan memnun olduğunu söylemektedir.

Çalışma ortamının aile ortamına benzetilmesinde işverenin ailesinden kadınların bu atölyelerde çalışmalarının rolü önemlidir. Böylece atölyeler aile dışında çalışanlara da daha güvenli gelmektedir. Örneğin Seher ve Gökçen kardeşlerin annesi atölye için yemek yapmakta ve atölyeyi bazı zamanlar temizlemektedir. Kendi aralarında aileden kadınların dayanışması olarak algılanan bu emek biçiminde anneye herhangi bir ücret verilmemekte maddi emeği yanı sıra duygusal emeği de talep edilmektedir. Bunun yanı sıra gün içerisinde annenin atölye içinde bulunması ve kimi zaman Seher ve Gökçen'in işlerine karışması, çalışanlarına karşı davranışlarına müdahale etmesi çalışma ortamını daha çok kişisel ilişkiler üzerinden yürütülen enformel bir ortama dönüştürmektedir. "*İdareciliği, insan çalıştırmayı bilmiyoruz, sektörde büyümemizin önünde en büyük engel bu. Bizim tek*

hatamız aileyle birlikte açılmamız oldu. Anne-babayı işin içine kattık. Ben işveren olarak elemana bağıyorum, annem arkadan beni haşlıyordu. Elemana bir şey getirtemiyorduk, annem sen insanlığını kaybetmişsin diyordu". Anne kadınlığa özgü davranış biçimi olarak görülen merhameti ve aile içindeki annelik rolünü atölyeye taşıyarak bu ortamı evlerinin bir uzantısı haline getirmektedir.

Gökçen çalışma ortamında yaşadıkları zorlukları kadın olmalarına bağlamaktadır. *"Bence işletmede kadın kadına söz geçiremiyor, ama kadın çalışan erkek patronu dinliyor".* Gökçen'in bu gözlemi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin atölye mekanında nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Kamusal alana çıktığında erkekle iletişime sınırlı olarak giren kadın aynı zamanda erkeğin otoritesine de her zaman boyun eğmeye eğilimlidir. Fakat söz konusu daha kişisel ilişkilerin geçerli olduğu kadın mekanı ise işveren işçi ilişkisi farklı boyutlar sergilemektedir.

Sokak arası küçük tekstil atölyelerinin seçiminde bir diğer önemli etken eve olan yakınlıklarıdır. Görüşme yapılan kadınların hemen hemen hepsi yaya olarak gidip gelebilecekleri kendi mahallelerinde yer alan işyerlerini tercih etmişlerdir. Bunun dışında büyük işyerlerine servisle giden çalışanlar da yine kendi mahallelerine yakın işyerlerini tercih ettiklerini belirtmektedirler. Hep büyük atölyelerde çalıştığını belirten Özlem *"hep Panayır civarında çalıştım. Panayır'ın içinde çalışmak ulaşım açısından daha kolay evine yakın olduğu için"* diyerek ulaşım kolaylığının ve mekansal ölçeğin işyeri kadınların iş ve işyeri tercihlerindeki önemini göstermektedir. Tekstil sektörünün uzun ve belirsiz çalışma saatleri düşünüldüğünde kadınların bu talebi doğaldır. Çünkü kadının karanlıkta tek başına yürümek zorunda kalması gibi olumsuz etkenler aileleri tarafından da çalışmalarına izin verme açısından engel teşkil etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kadınların mekan algı ve kullanımının kentte işçi sınıfına mensup, göçmen ailelerin yerleştiği gecekondu mahalleleri ölçeğinde değerlendirilmesi yoluyla feminist kent bilim çalışmalarına ampirik bir araştırma ile katkı yapmayı amaçlamıştır. Bu amaçla tasarlanan araştırma Bursa'nın Panayır mahallesinde iki aylık sürede gözlem ve mülakata dayalı niteliksel alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmada ataerkil sistemin, kurduğu toplumsal cinsiyet ilişkileri doğrultusunda toplumu nasıl yapılandırdığı, kadınların yakın yaşam çevresi olan mahallenin incelenmesi ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda tezin kuramsal çerçevesi mekana konumlanan ataerkil toplumsal ilişki dinamikleri için geniş tutulmuş, kadının mahalledeki gündelik hayatını çevreleyen tüm unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle feminizm ve mekan çalışmalarına ilişkin bilgiler verilmiş, ardından sosyalist feminist kent bilim çalışmaları doğrultusunda sorunun temelindeki ayrımlar ve kurumlar incelenmiştir. Kamusal özel alan ayrımına dayalı mekansal ayrışma, aile ve akrabalık ilişkilerinin kadınların yaşamlarındaki belirleyiciliği, ataerkil rollerle belirlenen kadın emeğinin mekanda örgütlenmesi, mahalle ve kadın etkileşimi sosyalist feminist bir kuramsal çerçevede incelenmiştir. Bu literatür doğrultusunda yapılan alan araştırması analizinin öngördüğü unsurların, Türkiye kentlerinde ataerkil yapının işleyişi, gecekondu mahalleleri ve kadınların mekansal hareketliliğinin sınırlarının ortaya çıkarılması için önemli olduğu düşünülmektedir.

Alan araştırmasının bulgularına geçmeden önce bu mahallenin nitelikleri ve araştırma için önemi açıklanmıştır. Tezin üçüncü bölümünde ayrıntılarıyla açıklanan mahallenin kuruluş ve tarihsel gelişim öyküsü Türkiye kentlerinin yaşadığı kentleşme sürecinin ve işçi, gecekondu mahallesinin tipik bir örneğidir. Bunun yanı sıra, araştırma alanı olarak mahallenin seçiminde kentsel mekansal konumunun bu denli açık ve analiz edilebilir olması önemli bir etkidir. Mahalleyi çevreleyen mekanlar yüksek güvenli site, şehrin en büyük alışveriş merkezini oluşturan bölge, otopark, üniversite kampüsü, tekstil ticaret merkezi, organize sanayi bölgesidir. Mahalleyi dört bir yandan çevreleyen bu yapılar yanında şehrin hemen dışında fakat

anayol üzerinde oluşu, şehir merkeziyle ulaşımının kolay oluşu mahallenin kentsel ranta açık olduğunu göstermektedir.

Bu özelliklerinin yanında mahallenin içine girildiğinde merdivenaltı tekstil atölyelerinin yoğun ve kayıt dışı olarak yerleşmiş olması mahalleyi kadının ücretli, ücretsiz emeğinin ataerki ve kapitalizm işbirliği içinde mahalle sınırları içinde nasıl birlikte kurduğunu göstermesi açısından elverişlidir.

Panayır Mahalle'si Alan Araştırması'nın bulguları kent, mahalle ve konut üçlü ölçeğinde kategorileştirilmiş ve çalışmanın temelini oluşturan mahalle de aynı şekilde genel olarak mahalle, cadde ve sokaklar ve ev şeklinde üçlü ölçek ile analiz edilmiştir. Bunlara ek olarak evlilik ve çocuğun kadının mekan kullanımına etkileri ayrı bir başlık altında incelemiştir. Yine benzer şekilde tekstil atölyeleri görüşme yapılan yirmi kadından on altısının çalışma deneyimi olduğundan mahalle içinde ücretli çalışma mekanı olarak analize tabi tutulmuştur.

Kadınlar evlilik ve özellikle çocuk yoluyla toplumsal aidiyetlerini pekiştirmektedirler. Bu aidiyet ve getirdiği yükümlülükler doğrultusunda mekansal hareketliliğini artıran kadının kentsel mekana çıkışı büyük oranda bu aktörlerin eliyle gerçekleşmektedir. Evlilikte kadının, eşiyile kurduğu ilişki, kocanın kadına çizdiği mekansal sınırlar ve aralarındaki yaş farkı kentsel mekandaki varlığını etkilemektedir. Kadının gündelik hayattaki çoğu pratiği- alışveriş, fatura ödeme, komşularla ilişkiler, çalışma yaşamına giriş veya çıkış vb.- kocanın ve ataerki sistemin çizdiği kesin sınırlar içerisinde yer almaktadır. Eşin belirleyiciliği yanı sıra, özellikle çocuk kadının kimi durumlarda kent merkezine çıkışını sağlarken kimi durumlarda bunu engellemektedir. Bu da kadının sahip olduğu hareket alanında yarattığı değişime göre değişmektedir. Örneğin, bekar iken veya evli ve çocuksuz iken kent merkezine daha rahat çıkan kadınlar için bir engel oluşturan çocuk, tam tersi durumda kadının çocuğun ihtiyaçları için çıkması yoluyla mekansal hareketliliğini artırmaktadır. Kadının mekanla ve toplumla kurduğu ilişkide ataerki sistemin -koca ve çocuğun- belirleyiciliği, geleceğine dair hayallerini de bu aktörlerin üzerine kurmasına neden olmaktadır.

Ayrıca kadının hangi mekanlarda, ne şekilde var olabileceği yanı sıra ne zaman bu mekanlarda bulunacağı da ataerkil sistem tarafından belirlenmektedir. Genç kadınların-bekar veya yeni evli, çocuksuz- kent merkezindeki faaliyetleri diğerlerine göre görece farklılaşabilmekte, bu kadınlar daha rahat alışveriş merkezleri, restoran veya kafelerde zaman geçirebilmektedir. Fakat yine de tüm kadınlar için geçerli olan, akşam olunca evlerinde olmalarıdır. Eğitim ise kadınların kentsel mekanda daha fazla bulunmalarını sağlamaktadır.

Gecekondu mahallelerinin sınırları kadının gündelik yaşam sınırlarına denk düşmektedir. Yine de mahalleyi tümüyle kullandıkları söylenemeyen kadınlar mahallenin kamusal alanlarından da dışlanmışlardır. Mahallede kadınların içinde yer aldıkları toplumsal dayanışma ve cemaat ilişkileri gecekondu mahallesinde olmaktan memnuniyeti artırırken, kentteki diğer mekanların algısı sınıf ve statü üzerinden yapılmaktadır. Bu algılama biçiminde gecekondu olmanın hakim sınıfsal statü üzerinden kurulduğu anlaşılmaktadır. Gecekondu mahallesinde kadınların toplumsal ağ ilişkileri erkeklerle eşdeğer olmadığından kamusalıkları da eşdeğer değildir. Bu durum mahallenin sorunlarına doğrudan ve erkeklerle aynı araçları kullanarak çözüm getirmelerini engellemektedir. Kadınları daha çok etkileyen mahallenin sorunları yine erkeklerin aracılığıyla dile getirilmektedir.

Mahallede caddeler, dükkanlar, mahalle meydanı gibi mekanlar kadınlar için geçiş mekanı ve sadece işi olduğunda kullanabileceği mekanlardır. Bu mekanlarda kadın varlığı sıkı ataerkil kurallara tabiidir. Ataerkil düzen namus üzerinden kadının bedenini nasıl kontrol etmesi gerektiğini göstermiştir. Bourdieu'nun deyimiyile tahakküm sonucu içselleştirmenin getirdiği itaatın bedenleştirilmesi söz konusudur.

Kadınlar ev içerisindeki mekanları ataerkil rolleri çerçevesinde aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmaktadır. Mutfak ve oturma odası kadınların en çok zaman geçirdikleri mekan olarak ev içindeki kamusal mekanların başında gelmektedirler. Yatak odası ise koca evde bulunmadığı zamanlarda yalnız kalınabilen tek yer olarak bir ölçüde kadınların mahrem mekanı olarak

değerlendirilebilmektedir. Evin bir diğer rolü kadın kamusallığının yaşandığı mekan olmasıdır.

Kadınlar ailenin denetimi ile bekar iken çoğunlukla evlenene kadar, evli iken ise evlilik ve çocuk (bakım hizmetleri) sorumluluklarının elverdiği ölçüde çalışma yaşamına girerken, yine aynı nedenlerle çalışma yaşamından çıkabilmektedirler. Kadınlar işyerinin eve yakın olmasını ulaşım kolaylığı ve mekansal yakınlığın getirdiği güvenlik (tanıdık, bildik bir mekanda olma) açısından önemli bulmaktadır. Gecekondu mahallelerinde merdivenaltı tekstil atölyeleri aile ortamı ve ilişkilerin kamusal ortam olan işyerine taşınmasını da beraberinde getirmektedir. Böylece kadının ataerkiyle kurduğu tahakküme dayalı ilişki biçimi kapitalizmin de kadın emeğini benzer biçimlerde sömürmesini kolaylaştırmaktadır.

Sonuçta bu tez çalışmasının feminist kent çalışmalarına, mahalle düzeyinde kadınların gündelik hayatlarının kendi gözlerinden incelemesi açısından katkı sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca tez çalışması sırasında görüşme yapılan Semra'nın mahallenin yakınındaki Yasemin Park güvenli sitesinde gündelikçi/ev işçisi olarak çalışıyor olması ve verdiği bilgiler bu çalışmanın yine kadınların mekan algısı çerçevesinde karşılaştırmalı yapılması açısından değerli olacaktır. Ayrıca gelecek araştırmalara bu çalışma kentsel ranta açılmasıyla birlikte değişme ihtimali yüksek olan mahallenin bir süre sonra benzer bir araştırma yapılarak geçirdiği değişimi anlamak veya farklı açılardan yapılacak çalışmalara yol göstermek açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Alan araştırmasında kadınların ataerki ilişkilerin tahakkümü altında mahalleyle sınırlanan kadının aynı zamanda bu mekanda ataerki pazarlıklar yoluyla hareket alanını genişletmeye çalıştığı görülmüştür. Kent mekanını farklı şekillerde kullanan ve farklı ihtiyaçları olan kadınların yine bu kullanım doğrultusunda farklı bir kamusallık yaşadığı gözden kaçırılmamalıdır. Yerel yönetimler, mahalleye, aileye, kadınlara ilişkin sorunların tartışılması, talepler üretilmesi ve hem ailede, toplumda hem de mekanda kadının maruz kaldığı eşitsizlikleri gidermek adına mahallelere, özel alana/evin içine ve kadın kamusallığının yaşandığı mekanlara odaklanmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Acar-Savran, Gülnur, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 2. Baskı, Kanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- Acar Savran, Gülnur, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, İkinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Alkan, Ayten, *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005.
- Bora, Aksu, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bora, Aksu ve Üstün İlknur, *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bourdieu, Pierre, *Masculine Domination*, Polity Press, Routledge, 2001.
- Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loic, *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, 5. Baskı, İletişim Yayınları, 2011.
- Castells, Manuel, *Kent, Sınıf, İktidar*, (çev. Asuman Erendil), Bilim ve Sanat, Ankara, 1997
- Castells, Manuel, *The Urban Question A Marxist Approach* (çev. Alan Sheridan), Eward Arnold Publishing, London, 1977.
- Connell, Robert, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Davidoff, Leonore, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (çev. Zerrin Ateşer, Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, (çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan), İletişim Yayınları, 2001.
- Ekin Erkan, Nihal, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Kentsel Eşitsizlik", Basılmamış Doktora Tezi, Danışman Sema Erder, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Mahalli İdareler Ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı*, İstanbul, 2006.

- Engels, Friedrich, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (çev. Kenan Somer), 15. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010.
- Erder, Sema, *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye*, 2.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Gottdiener, M. ve Budd, Leslie, *Key Concepts in Urban Studies*, Sage Publications, Londra, 2005.
- Greed, Clara, *Woman and Planning: Creating Gendered Realities*, Routledge, London, Routledge, 1994.
- Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karakurt Tosun, Elif, "Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekansal Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman: Hasan Ertürk), Bursa, 2007.
- Karpat, Kemal, *Türkiye'nin Toplumsal Dönüşümü*, (çev. Abdülkerim Sönmez), İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Kazgan, Gülten, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, İkinci Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1995.
- Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, 8. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Kıray, Mübeccel, *Kentleşme Yazıları*, Üçüncü Baskı, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007.
- Kurtoğlu, Ayça, *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Lefebvre, Henry, *The Production of Space*, (translated by Donald Nicholson Smith), Blackwell Publishing, Oxford, UK, 1991.
- Sennett, Richard, *Gözün Vicdanı*, (çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1992.
- Şenyapılı, Tansı, "Baraka'dan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü: 1923-1960", İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tekeli, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- Urry, John, *Mekanları Tüketmek*, (çev. Rahim G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

- Wedel, Heidi, *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekonduklarında Kadınların Siyasal Katılımı*, (çev. Can Kurultay), Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- White, B., Jenny, *Para ile Akaraba Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği*, (çev. Aksu Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yasa, İbrahim, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1970.

MAKALELER

- Acar-Savran, Gülnur, “İkinci Basıma Önsöz”, *Kadının Görünmeyen Emeği*, (der. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tura Demiryontan), 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss. 9-17.
- Ackelsberg, Martha A. & Shanley, Mary Lyndon, “Privacy, Publicity and Power: A Feminist Rethinking of the Public-Private Distinction”, Hirschmann, Nancy J. & di Stefano, Christine (ed.), *Revisioning the Political - Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory*, Westview Press, USA & UK, 1996, s. 213-233.
- Acuner, Selma, “90’lı yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, (der. Aksu, Bora ve Asena, Günel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 125-159.
- Alkan, Ayten, Bülent Duru, “Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, *20. Yüzyıl Kenti*, (der. Ayten Alkan, Bülent Duru), İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, ss. 7-27.
- Alkan, Ayten, ‘Özel Alan - Kamusal Alan’ Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekân, *Kültür ve İletişim* 3(1) Kış 2000, s. 71-95.
- Alkan, Ayten, “Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 343-415.
- Atasü Topçuoğlu, Reyhan, “Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2010, ss. 79-133
- Balta, Ecehan, “Dalgalar, Eklemlenmeler, Sistemler, Krizler..: Feminizmimiz Üzerine Değınmeler”, <http://www.sdyeniyol.org/index.php/feminizm/326->

dalgalar-eklemlenmeler-sistemler-krizler-feminizmimiz-uezerine-deinmeler-ecehan-balta.html, erişim tarihi 20.08.2012.

Bondi, Liz, Rose, Damaris, “Constructing Gender, Constructing The Urban: A Review of Anglo-American Feminist Geography”, *Gender, Place and Culture*, S.10:3, 2003, s. 229-245.

Bora, Aksu, “Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet-Özgürleşme İkileminin Ötesi”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, s.63-71.

Bora, Aksu, “Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner”, *Cins Cins Mekan*, Varlık Yayınları, İstanbul,2009, s. 63-76.

Bora, Aksu, “Feminizm Sınırlar ve İhlal İmkani”, <http://www.amargi.org.tr/files/aksubora.pdf>, 21.09.2012, s. 112.

Bora, Aksu, ve Günal, Asena, “Önsöz”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, (der. Aksu, Bora ve Asena, Günal), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 7-13.

Chodwury, Anupama, “Historicizing, Theorizing and Contextualizing Feminism”, *The Icfai University Journal of English Studies*, Vol. IV, No. 1, 2009, ss. 29-41.

Davison, Graeme ve Fincher, Ruth, “Urban studies in Australia: A road map and ways ahead”, *Urban Policy and Research*, 1998, V.16:3, ss. 183-197.

Dedeoğlu, Saniye, “Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emeği: Ataerkillik ve Enformel Emek”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2010, ss. 249-277.

Dedeoğlu, Saniye, “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği”, *Toplum ve Bilim*, Güz Sayı 86, Birikim Yayınları, Ankara, 2000, s.139-171.

Ecevit, Yıldız, “Kentlerde Kadın Yoksulluğuna Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Yaklaşım: Kavramsal ve Metodolojik Vurgular,” *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 2003.

Ecevit, Yıldız, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar*, (ed. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

- Ecevit, Yıldız, “Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 121-167.
- Erman, Tahire, “21. Yüzyıla Girerken Köyden Kente Göçmüş Kadın ve Özellikle Gecekondu Kadını”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, s.93-103.
- Erman, Tahire, “Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları”, *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°1 - Gecekondu, URL: <http://www.ejts.org/document85.html>, 2004.
- Erman, Tahire, “Mekansal Kümelenme, Siyaset ve Kimlik”, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Geddes, Mike “Marxism and Urban Politics”, *Theories of Urban Politics, Second Edition*, (ed. By Jonathan S. Davies and David L. Imbosco), Sage, Londra, 2009, ss. 55-73.
- Güneş-Ayata, Ayşe, “Etnik Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet: Ankara’da Çerkes Kadınlar”, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, s.71-81.
- Hartmann, Heidi, “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği”, *Kadının Görünmeyen Emeği* (der. Gülnur Acar-Savran), 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss. 157-198.
- Harvey, David, “The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of The Marxian Theory”, *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (der. Richard Peet), Methuen&Co Ltd, Londra, 1977, ss. 263-293.
- Holmstorm, Nancy, <http://www.toplumsal.org/sosyalist-feminist-proje-nancyholmstrom-ii/>, Toplumsal, Haziran, 2012.
- İnce Güney, Yasemin, “Konutta Mekansal Organizasyon ve Toplumsal Cinsiyet: Yirminci Yüzyıl Ankara Apartmanları”, *Cins Cins Mekan*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2009, s.102-136.

- Jane Jacobs, "From The Death and Life of Great American Cities", The Blackwell City Reader: Readers in Geography, (ed. Gary Bridge ve Sophie Watson), Blackwell Publishing, Oxford, 2002, ss. 351-357.
- Kandiyoti, Deniz, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Gelecek İçin Geçmişe Bakış", *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 41-61.
- Kaya, M. Tuğba, "Dikmen Vadisi Gecekondu Bölgesindeki Kadınların Gündelik Yaşamındaki Değişim Nelere Bağlı?," *Fe Dergi*, cilt 4, sayı 1, 2012, ss. 102-111.
- Kayasü, Serap, "Kadın ve Mekan Etkileşimi", http://www.boyutpedia.com/default~ID~934~aID~8039~link~kadin_ve_mekan_etkilesimi.html
- Kılıçkırın, Didem, "Gitmeli Mi, Kalmalı Mı?: Feminizmde Ev Üzerine Çeşitlemeler, *Dosya 19: Cinsiyet ve Mimarlık*, TMMOB, Ankara Şubesi, Nisan, 2010, ss. 43-52.
- Kıray, Mübeccel, "The New Roles of Mothers: Changing Intra-Familial Relationships in A Small Town in Turkey, *Mediterranean Family Structures*, (ed. J.G. Peristiany, Cambridge University Press, 1976.
- Kinser, Amber E., "Negotiating Spaces For/Through Third-Wave Feminism", 2004 NWSA Journal, Vol. 16 No. 3 (Fall), ss. 124-155.
- Kongar, Emre, "Altındağ'da Kentle Bütünleşme", *Amme İdaresi Dergisi*, 6, 1973, ss.109-138.
- Kurtoğlu, Ayça, "Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler", *European Journal of Turkish Studies* [Online], 2 | 2005, Online since 23 juillet 2009. URL : <http://ejts.revues.org/index375.html>
- Kümbetoğlu, Belkıs, İnci User, Aylin Akpınar, "Gıda, Tekstil ve Hizmet Sektörlerinde Kayıtdışı Çalışan Kadın İşçiler", *Geçmişten Günümüze Kadın Emeği*, (der. Ahmet Makal, Gülay Toksöz), Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012, ss. 305-359
- Lefebvre, Henry, "Reflections On The Politics of Space", *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (der. Richard Peet), Methuen&Co Ltd, Londra, 1977, ss. 339-353
- Mackenzie, Suzanne, "Kentte Kadınlar", *Yirminci Yüzyıl Kenti*, Bülent Duru & Ayten Alkan (der. & çev.), İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s 249-285.

- MacKenzie, Suzanne “Women in The City”, *New Models in Geography The Political Economy Perspective*, (ed. By Richard Peet, Nigel Thrift), Unwin Hyman Pub., London, 1989, ss. 109-127.
- Massey, Doreen, “Towards A Critique of Industrial Location Theory”, *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, (ed. Richard Peet), Methuen Co Ltd, London, 1977, s.181-199.
- Memiş Emel, ve Özay, Özge, “Ev-içi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 249-281.
- Mills, Amy, “Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in İstanbul”, *Gender, Place and Culture*, Sayı 14, No. 3, Haziran 2007, s. 335–354.
- Oğuz, Melis ve Atatimur, Neslihan, “Kent ve Kadın”, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 6, Ekim 2008.
- Özbay, Ferhunde, “Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler”, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (Leonore Davidoff), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13-49.
- Pateman, Carole, "The Patriarchal Welfare State", *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*, (Der. Linda McDowell ve Rosemary Pringle), Oxford: Polity Press, Open University, 1992.
- Rittersberger-Tılıç, Helga, “Göç Dinamikleri ve Kadın”, www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/.../Goc_Kadin.../helga.ppt, 2010.
- Rodríguez, Lillia, “Barrio Kadınları, Kentsel Hareket ile Feminist Hareket Arasında”, (çev. Ayten Alkan), *Latin American Perspectives*, Yaz 94, Sayı 21, No. 3, 1994, s.32-49.
- Sancar, Serpil, “Önsöz”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012(a), ss. 9-17.
- Sancar, Serpil, “Nermin Abadan Unat’la Söyleşi”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012(b), ss. 25-33.
- Sancar, Serpil, “Türkiye’de Kadın Hareketi’nin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler”, *Birkaç Arpa Boyu..21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012(c), ss. 61-121.

- Sayer, A. "Explanation in Economic Geography: Abstraction Versus Generalization", *Progress in Human Geography*, S. 6, ss. 68-88
- Sebastiani, Chiara, "The Gendered Dimension of Public Spaces: a Cross-Cultural Perspective", *Proceedings of The International Symposium-Gender, Diversity and Discrimination*, 16-17.02.2011, Brussel.
- Şahin, Özlem ve Balta, Ecehan, "Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce", *Praksis*, (4), 2001, ss.185-217.
- Şenyapılı, Tansı, "A new component in metropolitan areas: The gecekondü women" N. Abadan-Unat (der.) *Women in Turkish Society* içinde, Turkish Social Science Association, Ankara, 1981.
- Tufan-Tanrıöver, Hülya, Özar, Şemsa, Eyüboğlu, Ayşe, "Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Çitçi, Oya (ed.), TODAİE, Ankara, 1998, s.207-217.
- Türk, Bahadır, "Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu", *Toplum ve Bilim*, Sayı 112, 2008, s.119-147.
- Wolf, Diane L., "Saha Çalışmasında Feminist İkilemler", *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*", (ed. Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul), Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009, ss.372-442.
- Yalçınkaya, Can T., "Turkish Arabesk Music and The Changing Perceptions of Melancholy in Turkish Society", http://www.arts.mq.edu.au/current_students/new_and_current_hdr_candidate_s/hdr_journals/neo_2012/issue/2008/pdf/CAN-Turkish_Arabesk_Musicnd_the_Changing_Perceptions_of_Melancholy_.pdf
- Yaman Öztürk, Melda, Saniye Dedeoğlu, "Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emegi", *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2010, ss. 9-25
- Young, Iris Marion, "Imparity and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory", *Praxis International*, Jan. 1986, Vol. 5, Issue 4, p. 381-401.

RAPORLAR

UN-HABITAT, “Gender mainstreaming in local authorities United nations human habitant programme UN-HABITAT”, Nairobi, Kenya, 2008.

CEDAW, *Birleşmiş Milletler Cedaw Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu*, Ankara, 2008, s.35.
<http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/cedawrapor6.doc>, Erişim Tarihi: 19.04.2011.

INTERNET KAYNAKLARI

<http://www.bursa.bel.tr/ureten-bursa/sayfa/773>

<http://www.bursa.bel.tr/bir-gocmen-sehri/sayfa/555>

<http://www.osmangazi.bel.tr/sayfa.asp?mdl=muhtar>

<http://www.bursa.bel.tr/tekstil-sanayi/sayfa/776>

(<http://www.osmangazi-bld.gov.tr>)

EK: ARAŞTIRMA SORULARI

Yaş:

Doğumyeri:

Medeni Durum:

(Evlü ise) Kaç Yıllık?:

(Evlü ise) Kaç Çocuk Sahibisiniz?:

(Sahipseniz) Çocukların Yaşları Kaçtır?:

Kaç yıldır Bursa'da yaşıyorsunuz?:

Çalışıyor musunuz? Kaç yıldır?:

(Varsa) Önceki İş Deneyimi/Kaç yıl?:

Ailede Diğerlerinin/Reisinin (Eş, Baba, Çocuk) Mesleği Nedir?:

(Aşağıdaki sorularda kadınların çevreleriyle kurdukları ilişkilerde ve kentsel çevrelerini algılayışlarında evliliğin ve/veya çocuk sahibi olmanın etkisi analiz edilmeye çalışıldı) dolayısıyla şu sorular sorulmuştur:

Şehir merkezine ne sıklıkla gidersiniz?:

Şehir merkezine genel olarak hangi sebeplerle gidersiniz?:

Yolculuklarında hangi ulaşım biçimini kullanırsınız?

Mahallenizde genellikle nerelere gidersiniz?

Evdeyken zamanınızı nasıl geçirirsiniz?

En çok ve ikinci olarak evinizin hangi bölümünde zaman geçirirsiniz?

Evinizin bu bölümlerinde zaman geçirmekten hoşlanır mısınız? Ne sıklıkla kullanırsınız?

(Aşağıdaki sorularda kadınların mahalle ve yerel politikalara ilişkin algıları analiz edilmeye çalışıldı. Ayrıca problemlerini çözmek için herhangi bir

çabaları olup olmadığı anlaşılmaya çalışıldı). Dolayısıyla şu sorular sorulmuştur:

Herhangi bir mesele için hiç Muhtara gittiniz mi?

Gittiyseniz niçin gittiniz?

Hem fiziksel hem sosyal açıdan mahallenize ilişkin genel görüşünüz nedir?

Yaşam alanınız olarak mahalleniz hakkındaki düşünceniz nedir?

Mahallenizde gördüğünüz herhangi bir eksiklik var mı?

(Mahallede herkes –erkeklerin mekanı olarak tanımlanacak- hemşeri derneklerinin üyesidirler. Aşağıdaki sorularda mahallede paylaşılan kamusal alan olarak kadınların bu derneklerle kurduğu ilişki anlaşılmaya çalışıldı) dolayısıyla şu sorular sorulmuştur:

Herhangi bir derneğin üyesi misiniz? (Evet ise) Hangi?

Derneğin merkezine gider misiniz, orada zaman geçirir misiniz? (Evet ise) Ne sıklıkla?

Derneğin hangi aktivitelerinde yer almaktasınız?

Katılımınız nasıl olmaktadır? Bu dernek için genel olarak hangi hizmetlerde bulunmaktasınız?

(Aşağıdaki soruda kadınların kendilerini kadın olarak nasıl algıladıkları ve hayattan ne bekledikleri, hayattan sadece kendileri için mi yoksa eş veya anne olmaları kadın/insan olmalarından daha mi önemlidir onlar için bunu analiz etmeye çalışıldı) dolayısıyla şu soru sorulmuştur:

Hayattan beklentileriniz nelerdir? Hayatta en çok dilediğiniz şey nedir?